YEDİTEPE

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLER

PELİN ÇİFT
AHMET TAŞAĞIL

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLER
PELİN ÇİFT • AHMET TAŞAĞIL

İSLAMİYET ÖNCESİ
TÜRKLER

PELİN ÇİFT
AHMET TAŞAĞIL

YEDİTEPE

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLER
Pelin Çift & Ahmet Taşağıl

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Yayın Koordinatörü
Ebru Yücel

Editör
Sahure Ergüzel

Son Okuma
Beyza Nur Yolcu
Duygu Çeribaş

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 49829

ISBN: 978-625-7477-91-8
Yeditepe Yayınevi:568
Tarih Sohbetleri: 02

1. Baskı: Ocak 2022

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Sayfa Tasarım
adenserel.com

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 45097)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

İSLAMİYET ÖNCESİ

TÜRKLER

PELİN ÇİFT
AHMET TAŞAĞIL

YEDİTEPE

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 7

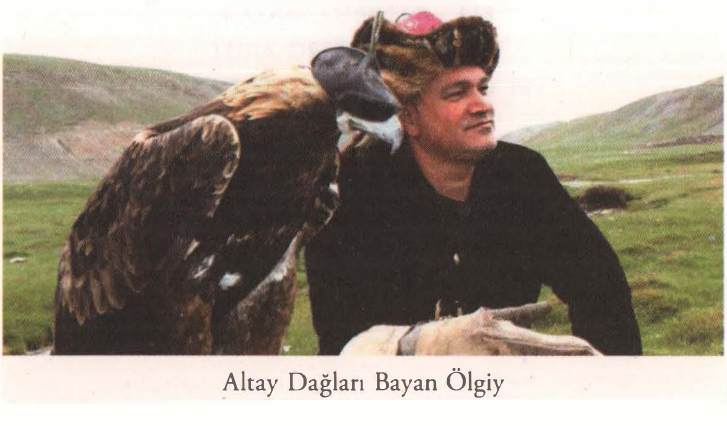
TÜRK ADI VE KÖKLERİ / 9
BOZKIRIN EFENDİLERİ HUNLAR / 19
TÜRK İSMİ İLE KURULAN İLK DEVLET GÖK TÜRKLER / 37
TÜRKLÜĞE AİT KAVRAMLAR & SEMBOLLER / 63
YERLEŞİK YAŞAMIN İLK DEVLETİ UYGURLAR / 77
TÜRK MEDENİYETİNİN İZLERİ / 107
TÜRKLÜĞÜN ŞİFRELERİ BOY SİSTEMİ / 117
KADİM TÜRKLER / 133
TÜRK DESTANLARI / 167
HER TÜRK ASKER DOĞAR / 189

SON SÖZ
TÜRK KİMDİR? / 223

Kalbinde Türklük şuuru ve vatan sevgisi taşıyan
isimli/isimsiz tüm kahramanlara…

Türkistan

Altay Dağları Bayan Ölgiy

ÖN SÖZ

Geçmişe baktığımızda bütün milletlerin içinde Türkleri, MÖ 3000'lerden başlayan köklü bir tarihin sahibi olarak görürüz. Türkler, zamanının en üstün uygarlığı olduğunu arkeolojik buluntular ve tarih alanındaki çalışmalarla kanıtlamıştır.

Uzun yıllar boyunca bilinmeyen, anlatılmayan Türk tarihi bütün zenginliği ile artık gözler önünde ve üzeri örtülemeyecek kadar gerçek. Özellikle başkalarının masallarına kanmamak için bize düşen görev geçmişimizi çok iyi öğrenmektir. Tarih yazan bir millet olarak yaşananları tüm safhalarıyla bilmeliyiz. Gerek tarih yazımında gerek siyaseten, varlığımızı bu bilinçle ortaya koymalıyız.

Türk tarihi denince akla gelen en değerli isimlerden Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ile bu amaca hizmet etmek için bu kitabı kaleme aldık. İslamiyet'in kabulü ile öz kimliğini pekiştiren ve manevi dünyası taçlanan Türk milletinin, Müslüman olmadan önceki dünyasını gözler önüne sermek istedik. Bu kitaptaki kısa yolculukta köklü tarihimize girizgâh oluşturduk. Çok daha detaylı çalışmalar için elbette Ahmet Taşağıl'ın külliyatı rehber niteliği taşımaktadır.

Bu kitapta yine tüm çalışmalarımızda olduğu gibi kıymetli dostum Ebru Yücel ile birlikte çalıştık. Her daim destekleri ve arkadaşlıkları için cefakâr editörümüz Sahure Ergüzel'e ve yayıncımız Mustafa Karagüllüoğlu'na ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak şunu belirtmek isterim. Öğrendikçe gördüm ki Türkler fıtraten diğer milletlerden çok farklı. Binlerce yıldır taşıdığımız karakteristik özelliklerimiz olan bağımsızlık sevdası, vatan, millet ve bayrak aşkı her döneme güçlü şekilde damgasını vurmuş. Biz tarihe adımızı kahramanlıklarla, fedakârlıklarla, hak edene gösterdiğimiz şefkatimizle yazdırdık. Bu milletin bir ferdi olmaktan gurur duyduğumu özellikle vurgulamak isterim. Kitabın okundukça bu hissi pekiştirmesini ve daha fazlasını öğrenmek için heves oluşturmasını diliyorum.

Pelin ÇİFT
Ocak 2021

TÜRK ADI VE KÖKLERİ

Kök Türkçe "Türk"

Türk adı tarih sahnesine ne zaman çıktı? Türk kelimesinin tarihi kökleri nedir?

Türk adı dünya tarihçileri tarafından çok eski tarihi kaynaklarda aranmıştır. Herodotos'un MÖ V. yüzyılda doğu kavimleri arasında zikrettiği Targitaların, Türk isminin ilk şekli olabileceği ileri sürülmüştür. İskit topraklarında oturdukları söylenen Tyrkaeler, kutsal kitap Tevrat'ta adı geçen Yafes'in torunu Togharma, eski Hint kaynaklarında bildirilen Turukhalar, Thraklar ve hatta Troialıların Türk adını ilk defa taşıyan kavimler oldukları sanılmıştır.

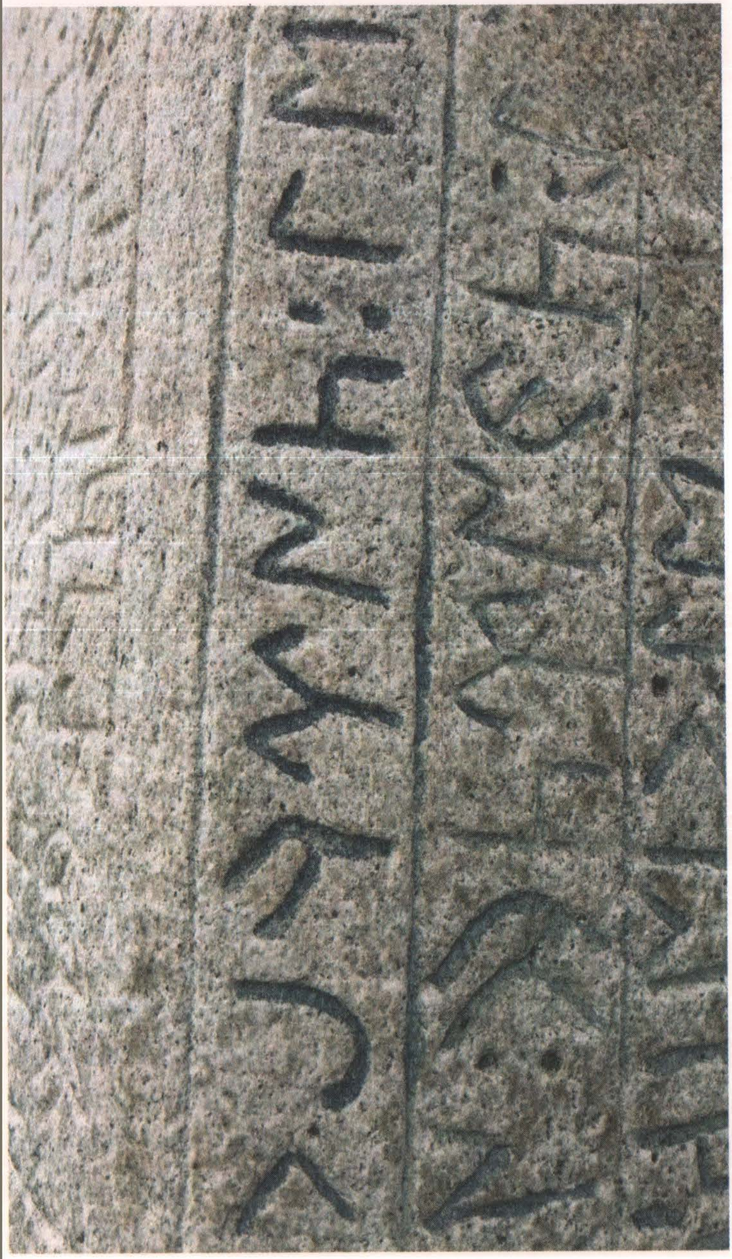
Türkçede cins isim olarak eskiden beri mevcut olduğu bilinen Türk kelimesinin Altaylı (Seyhun Nehri kuzeyi) kavimleri ifade etmek için 420 tarihli bir Pers metninde ve daha sonra 515 hadiseleri dolayısıyla Türk-Hun tabirinde kullanıldığı bilinmektedir. Kaynaklarda Türk adının çeşitli anlamları olmasına rağmen 1911'de neşredilen Uygurca bir vesikadan, kuvvet ve güç manasına geldiği anlaşılmıştır.

Resmî devlet adı olarak ilk defa Gök Türk Devleti (542-745) tarafından kullanılan Türk kelimesinin bundan önce Törük veya Türük şekilleriyle kullanıldığı ve VI-VIII. yüzyıllardan sonra Türk hâline dönüştüğü kabul edilmektedir.

İslam kaynaklarında bildirilen İran Zend-Avesta rivayetleri içerisinde hükümdar Feridun'un oğlu Turac (Tur-Turan) ve Yafes'in torunu Türk'ten türeyen neslin de Türk adını ilk taşıyan kavim olduğu düşünülmüştür. Ayrıca o dönemlerde İran-Turan mücadelesinde zikredilen Efrasiyab'ın bir Türk başbuğu olduğu tahmin edilmektedir. Bu konuda en geniş kapsamlı çalışma İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılmıştır. (Bkz. "Tarihte Türk Adı" R.Rahmeti Arat için Ankara 1966).

Türk (Gök Türk/Kök Türk) Devleti, 745 yılında yıkılarak tarih sahnesinden çekildi. Devletin topraklarının doğu kanadında Uygur Devleti, Dokuz Oğuz boylarının üzerinde hâkim olarak idareyi sürdürdü. Batı Gök Türk topraklarında ise önce çeşitli boy federasyonları kendilerine Türgiş (Türkiş/Türkler) adını alarak varlıklarını devam ettirdiler. 766 tarihinde Türgiş siyasi birliği ortadan kalkınca, Oğuzlar (kabileler) olarak dağınık bir şekilde Tanrı Dağları-Çu-Yedisu Havzası'ndan Sır Derya (Seyhun) boyu üzerinden Mangışlak'a ve İtil'e kadar dağınık hâlde yaşadılar. Türk kimliklerinden dolayı İslam kaynaklarında Türkmen, Rus kaynaklarında ise Tork adıyla anılmaya başladılar.

Tarihte Türk adıyla anılan ilk devlet 552 yılında bugünkü Moğolistan topraklarında kuruldu. Devletin adı Orhun Yazıtları'nda "Türk ve Türük" şekillerinde kaydedilmiştir. Böylece Türk adı, ilk defa resmi bir kimlik kazanmıştır.

Gök Türkçe "Türk" adının yazılışı

Bundan sonra kurulacak olan başta Selçuklu olmak üzere diğer bütün Türk devletleri farklı adlarla adlandırılsalar da kimlik özelliklerini korudular. Bunun en güzel örneklerinden biri üç kıtada yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılar tarafından Türk Devleti olarak tanınmasıdır.

Henüz Cumhuriyetimizin adı olmadan önce "Türkiye" ifadesi ile ilk nerelerde karşılaşıyoruz?

Türkiye tabiri, daha VI. yüzyılda Bizanslılar tarafından Orta Asya için yani Türklerin yaşadığı bölge için kullanılıyordu. Yine onlar IX ve X. yüzyıllarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermişlerdi. XI-XII. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denirdi. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmaya başlamıştır.

Günümüzde Balkanlardan Çin Seddi'ne kadar uzanan çok geniş bir sahada yaşayan Türklere çağlar boyu şüphesiz birçok bölge yurtluk yapmıştır. Bunun günümüze saha adları olarak yansımaları doğudan batıya şöyledir: Yakutistan, Güney Sibirya-Altaylar, Moğolistan, Kansu-Ordos, Doğu Türkistan, Batı Türkistan, Kuzey Afganistan, Horasan, Kafkaslar ve Azerbaycan, Musul-Kerkük, Halep civarı, Anadolu, Balkanlar, Kırım ve Kazan. Belirtilen bölgelerdeki Türkler, binlerce yılın hadiseleri neticesinde günümüzde hâlâ söz konusu bölgelerde varlıklarını devam ettirme başarısını göstermektedirler.

İlk Türklerin yaşadığı coğrafya neresiydi?

Avrasya'nın geniş bozkırları tarihin ilk devirlerinden itibaren Türk kökenli halklara yurtluk etmiştir. Bu sebepten ötürü İslam öncesi Türk tarihi sadece Orta Asya'da değil, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinde, hatta Macaristan ovalarına kadar uzanan geniş sahada da gerçekleşmiştir. Milyonlarca kilometrekarelik bu alanlar, coğrafi olarak aşağı yukarı aynı iklim özelliklerini göstermektedir. Türk tarihinin bilinen en eski devirlerinden XI. yüzyıla kadar Türk kökenli topluluklar, Moğolistan'ın doğusundaki Kerulen Irmağı'ndan Tuna boylarına kadar çok geniş bir alanda hareket etmişlerdir. Nitekim bu geniş alanda söz konusu halkların (boyların) izlerini takip etmek, bir bakıma erken dönem Türk tarihini aydınlığa kavuşturmaktır. Ancak kaynakların çoğu Türk dilinde değil, komşu milletlerin dillerinde (Çin, Fars, Arap, Grek, Latin ve Rus) yazılmıştır. Bu durum Eski Türk tarihini araştırmayı zorlaştırmaktadır. Ancak söz konusu alanın tamamında eski Türk dilinin yadigârları bulunmaktadır. Runik alfabe de denilen bu oyma yazı çoğunlukla taşların üstüne kazınmıştır.

Eski Türk topluluklarının su kaynakları (ırmak, göl vs.) ve yaylak-kışlak hayatı üzerinde kurulu bir sistemleri vardı. Bu her boyun kendi insan topluluğu ve ekonomisinin temel dayanağı olan hayvanlarıyla birlikte yaşadığı belirli bir alan olduğu anlamına gelmektedir.

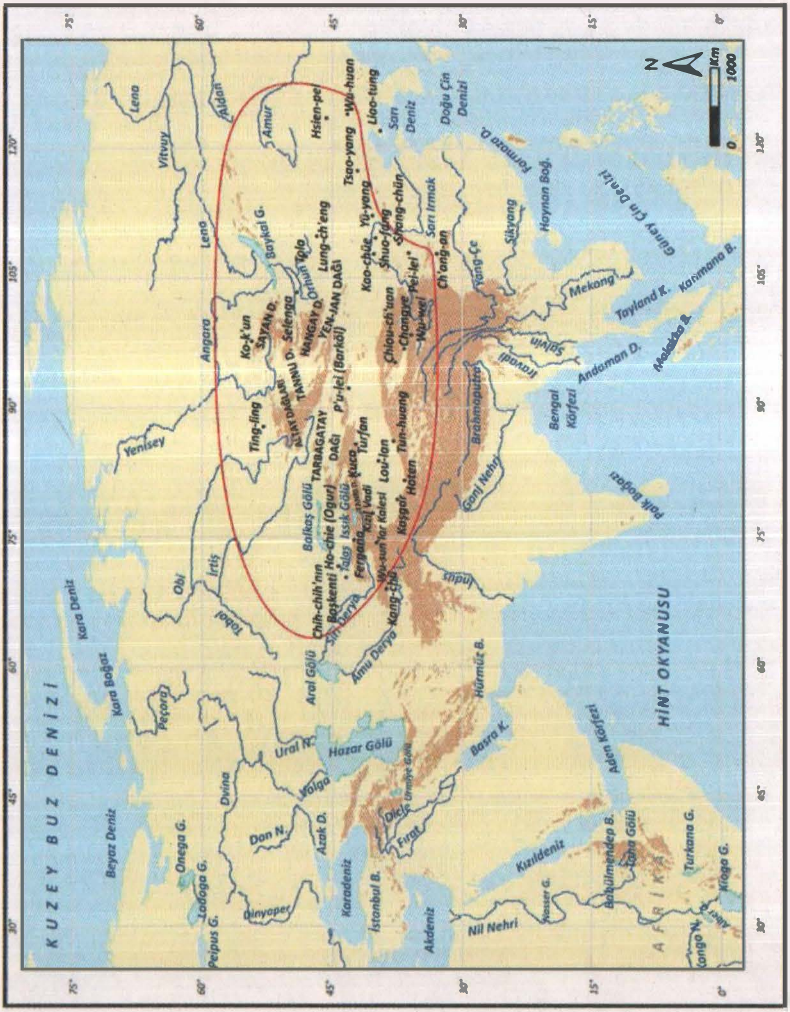
Bu geniş ve etkileyici coğrafyayı dikkate aldığımızda Türk kimliğinin ayırt edici özelikleri neler olmuştur?

Türk karakteri elbette coğrafî koşulların da etkisi ile gelişmiştir. Sonuçta bilge, savaşçı, korkusuz, sadık ve teşkilatçı yapıya kavuşmuşlardır. Türklerden bahsederken onların iki temel özelliğini anlatmadan meseleyi anlayamayız. En temel etkenlerden biri, Türklerin sürekli göç halinde olmasıdır. Şu anda anladığımız gibi bir göç olarak da düşünmemiz gerekir. Türklerin gerçekleştirdiği göçler, kitleler hâlinde olmuştur. Bu göç hareketi gerçekleştirilirken de oldukları bölgelerden daha uzak yerlere gitmiş, oldukça fazla mesafe kat etmişlerdir. Göçlerle birlikte Türk tarihinin seyriyle ilgili önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Yapılan bu göçlerin sebeplerine baktığımızda da siyasi ve ekonomik olmak üzere iki temel sebep vardır. Siyasi sebebe baktığımızda diğer kavimlerin baskıları ile mecburen kendi bölgelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Ekonomik sebeplerine baktığımızda ise nüfusları arttıkça yaşadıkları coğrafyada ağır kış şartları, bölgenin kuraklığı ve otlakların yetersizliği ve bununla birlikte kıtlığın ortaya çıkması gibi sebepler sıralayabiliriz.

İkinci karakteristik özellik ise eski Türk toplumunun sosyal yapısıdır. Bu sosyal sistem halkaları içinde boy birimi ön plana çıkmaktadır. Boyların toplumsal özellik olarak taşıdığı sosyal dayanışma ve dinamizm, bireylerle birlikte hareket etme arzusunu getirmiş ve çok uzun mesafeleri çetin mücadelelerle aşmalarını sağlamıştır. Böyle bir sistemle zaman (derinlik) ve mekân (genişlik) denkleminde

Türk boyları Avrasya bozkırlarında kendilerini gösterme fırsatı buldular. Özellikle kendilerine elverişli alanlarda hayatlarını sürdürürken kendi aralarında siyasi birlikler oluşturdular. Bu siyasi birliklerin bazıları imparatorluk seviyesine yükseldi. Asya Hun İmparatorluğu bu alanda ilk örnektir.

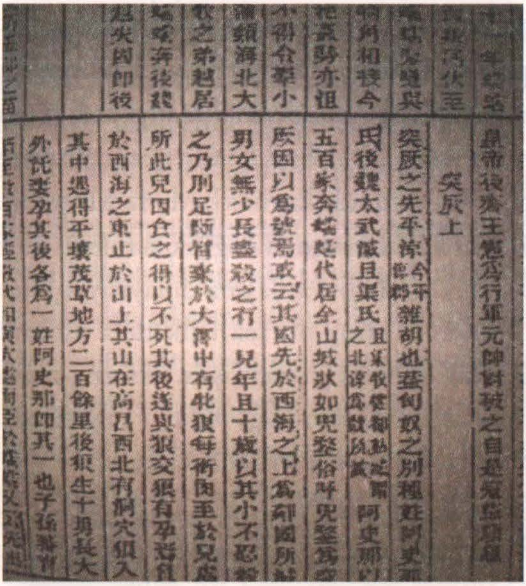
BOZKIRIN EFENDİLERİ
HUNLAR

Hunların yaşadığı bölgeleri gösteren harita

Tartışılan bir soru ile başlayalım. Hunlar Türk mü yoksa Moğol mu?

Hunların Türk olduğu çok açıktır. Bunu Gök Türkleri anlatan Çin kaynaklarının verdiği bilgilerle doğrudan açıklayabiliriz. Hunlarla ilgili bu tartışmalı konuda bugünkü iddia şudur: "Hunlar Moğol'dur." Ancak onlar Moğol değildir. Zaten Hunlar zamanında Moğolların ataları hakkında net bilgi elimizde yoktur. Bozkırların ilk imparatorluğu olan Hunların atalarını 259'lara 270'lere götürmemiz

突厥上
突厥之先平涼今平涼郡雜胡也蓋匈奴之別種姓阿史那
氏後魏太武滅沮渠氏阿史那以
五百家奔蠕蠕世居金山狀如兜鍪俗呼兜鍪為突
厥因以為號或云其先國於西海之上為鄰國所滅
男女無少長盡殺之有一兒年且十歲以其小不忍殺
之乃刖足斷臂棄於大澤中有牝狼每銜肉至於兒
所此兒因食之得以不死其後遂與狼交狼有孕
於西海之東止於山上其山在高昌西北有洞穴狼入
其中遇得平壤茂草地方二百餘里後狼生十男長大
外託妻孕其後各為一姓阿史那即其一也子孫蕃育

Hunların Türk olduğunu gösteren Çince belge

mümkündür. Bu dönemin kaynakları, kaplumbağa kabukları, kemikler, bambu veya ipek üzerine yazılarda vardır. Ama bunun dışında çok kesin bilgi yoktur.

1500 yılı geçen süreden sonra Hun tarihini MÖ 315'ten itibaren açık bir şekilde öğrenebiliriz. Bulunan kayıtlardan, çizilen insan tiplerinden Hunların Türk oldukları da anlaşılmıştır. Zaten daha sonraki kaynaklar Gök Türkleri, Uygurları, Kanglıları ve diğer Türk boylarını anlatırken Hunlara atıf yapmaktadır. Onların Türk olduğunu açıkça yazmaktadır.

Avrasya bozkırlarında kurulan ilk Türk devleti Asya Hun İmparatorluğu tarih sahnesine nasıl çıktı?

Türklerin kurduğu ilk devlet olan Asya Hun İmparatorluğu aynı zamanda Orta Asya tarih sahnesinin ilk büyük imparatorluğudur. Hunların tarih sahnesine çıkışlarının kesin tarihi belli olmamakla birlikte, efsanevi Çin kayıtlarında MÖ 2255'lere kadar götürülmektedir. Bu dönemde Hunların adı kaynaklarda farklı şekillerde yazılmıştır. Çin kaynaklarında değişik isimlerle geçen Hunlar, MÖ 318 yılında bir anlaşma dolayısıyla Hun adının en çok bilinen Hsiung-nu şekli ilk defa kullanılmış ve bu durum bir daha değişmemiştir. Hsiung-nu kelimesinin Hun adının tam karşılığı olduğu bilgisi ise MS 311 tarihli Soğdça bir metinden anlaşılmıştır.

Çok açık olmamakla birlikte, Hunların atalarına dair bazı belgeler mevcuttur. Kaplumbağa kabukları ve kemikler üzerine yazılan söz konusu yazılarda Hunların atalarının

Çin'deki hanedanlarla ilişkilerine yer verilmektedir. Daha sonraki devirlerde de görüldüğü gibi, Ordos ve Kansu bölgeleri arasındaki alan, Hunların atalarının Çin'e akın yoludur. Bu akınlar neticesinde Çin'deki ağaç saban kullanan ve gelişmemiş Lung-shan kültürünün yerine Yang-shao kültürü ortaya çıkmıştır. Yang-shao kültürü demirin kullanımı, atın evcilleştirilmesi, gök kültü gibi özellikleri dolayısıyla bozkır özellikleri taşımaktadır. Bu kültürün siyasi sahnede temsilcisi Chou (MÖ 1122-255) Devleti'dir. Bozkır özellikleri taşıyan bu devlet zamanla Çinlileşmiştir. Diğer taraftan Çin üzerine düzenlenen Hun akınları asırlarca durmak bilmemiş, bu akınları durdurmak için MÖ 780'li yıllarda Çin Seddi'nin ilk temelleri atılmıştır. Hunlarla savaşlarda başarılı olamayan Çinliler, yüz yıl süren bir askerî reform yapıp, ordularını Hun tarzında teşkilatlandırarak, eğiterek ve silahlandırarak onları durdurmaya çalışmışlardır. Nihayet, Ch'in hanedanının imparatoru büyük bir imar faaliyetine girişerek MÖ 247-221 yılları arasında Çin Seddi'nin inşasını tamamlamıştır.

Adı bilinen ilk Hun hükümdarı, T'ou-man'dır (MÖ 221-209). Onun hükümdarlığında Çinliler Hunları yenerek, Kuzeybatı Çin'den çıkarmışlardır. Bu durum Orhun, Selenga, Onon ve Ongin gibi ırmakların havzalarında, yani Ötüken ve Moğolistan coğrafyasında Hunların nüfus olarak güçlenmelerine sebep olmuş, gelecekteki büyük imparatorluğun temeli atılmıştır. Babası ve üvey annesinin entrikalarına rağmen kendisine kurulan tuzaklardan kurtulan Mo-tu (Mete/Bahadır), MÖ 209'da Hun tahtına çıkmıştır.

Hun yasaları nasıldı? Ağır cezalar uygulanır mıydı?

Hunları bu noktada değerlendirirsek Çinlilere göre karışık ve uygulanamaz kanunları yoktu. Kısa ve kesin hükümler içerirdi. Hun kanunlarına göre bir kişi eğer adam öldürmek maksadıyla bıçağını sıyırsa idam edilirdi. Hırsızlık yapanın mallarına el konur, bir suçluya hafif bir ceza verilecekse bir uzvuna karşılık verilir, eğer ağır ceza verilecekse idam edilirdi. Hapis süreleri de on günü geçmezdi. Çin kaynağında da bu ifadeler yer almaktadır. Mahkûmların sayısı birkaç kişiyi geçmez. Kanunlar karşısında hiç kimse ayrıcalıklı değildir. Devlet memurlarının kanunları ve devlet işlerini iyi bilip, uygulaması gerekirdi.

Hunların merasimleri, ritüelleri hakkında neler biliyoruz?

Devletler arası anlaşma törenlerinde beyaz at kurban ederlerdi. Kurban, kutsal addedilen bir Hun kılıcıyla yapılıyordu. Önce bir ırmak kenarına gidilir, sonra da bir dağa çıkılırdı. Bundan sonra kan ile şarap bir Hun kaşığı ile karıştırılırdı. Bu karışım, Yüe-chih kralının kafatasından içilir, böylece kan andı yapılırdı. Hunlar kendi kağanlarının başkanlığında senenin belirli günlerinde kendi mağaralarına giderler ve atalarına saygı gösterirlerdi.

Çin kaynaklarında Hunlar arasında at yarışı, deve yarışı ve güreş şenlikleri yapıldığı yazılıdır. Bir kaynakta, Hunların yılda üç defa "Ejderha Şehri" denen yerde şenlikler için bir araya geldikleri yazar. Bunun dışında en az bir

masa oyunu vardı ki bu da onların düşünsel anlamda belli bir düzeyde gelişmiş olduklarını göstermektedir.

Hunların geçim kaynakları nelerdi?

Hun ekonomisi büyük ölçüde hayvancılığa dayanırdı. Tarım ve diğer ekonomik faaliyetler yok denecek kadar azdı. Aslında bu ekonomik koşulların elverişli olmaması Çin'e yapılan akınların bir sebebi de olmuştur. Çünkü Çin, tarım ürünleri açısından daha zengindi.

Bunun yanı sıra komşularına göre yüksek bir harp sanayisine sahiptiler. Bu üstünlüğü sağlayan unsurlardan biri elbette ki demirdi. Demir işleyiciliği, madencilikte son safha olarak görülmektedir. Ondan önce bakır, bronz ve altın işleyiciliği vardı. Kılıç, kalkan, kargı, mızrak ve temren imal edilirdi.

Hunlar içinde mahir marangozlara, tahta oymacılara da rastlanırdı. İhraç ettikleri ürünler de vardı. Genellikle at başta olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk ve hayvansal gıdalar satıp karşılığında hububat ve giyim eşyası satın alırlardı. Vergiler de bir başka gelir kaynağıydı.

Hunların bilinen ilk hükümdarının Teoman olduğunu söylediniz. Ancak oğlu Mete Han liderliği, oluşturduğu ordu ve devlet anlayışı ile çağını aşan bir lider. Mete Han, bozkıra nasıl hâkim oldu?

Türk tarihinde sayısız başarılı olmuş lider vardır. Askerî ve siyasi etkisinin yanı sıra bilgeliği ile yer edinmiş kişilerden birisi de Mete'dir.

Babası ve üvey annesinin entrikalarına rağmen kendisine kurulan tuzaklardan kurtulan Mo-tu (Mete/Bahadır), MÖ 209'da Hun tahtına çıkmış ve 35 sene hüküm sürmüştür.

Mo-tu=Bahadır: Çin kaynaklarında daha sonraki yüzyıllarda yazılan metinlerde elde ettiğimiz veriler ışığında Mo-tu adının yazılışının Eski Türkçe karşılığının Bagatur (günümüz söyleyişiyle Bahadır) olduğu sonucuna varılabilir.

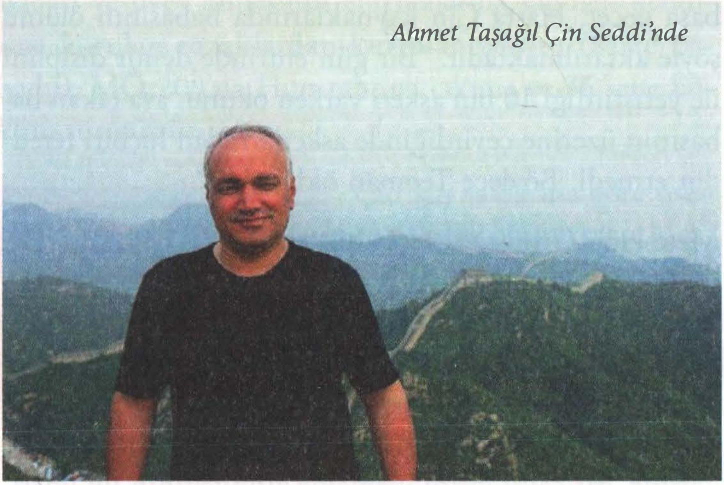
Çin kaynaklarına göre üvey anne kendi oğlunu tahta geçirmek niyetindedir. Babası Teoman halk tarafından çok sevilen Mete'yi öldürmeyi göze almaz ama onu ölüme götürecek bir tuzak kurar. Önce Mete'yi Yüe-chih'ler kabilesine, antlaşmaya garanti olarak esir verip, hemen ardından Yüe-chich'lere savaş açar. Bu olay, esir olan Mete'nin öldürülmesinin önünü açacaktır. Kaynaklarda anlatılanlara göre Mete, kabilenin en iyi atlarından birisini çalarak kaçmayı başarır. Ülkesine geri döndüğünde ise Teoman oğlunun bu ateş çemberinden kurtulmasına çok şaşırır. Mete'yi 10 bin çadırlık birlik vererek ödüllendirir. Mete bu birliği eğitir. Eğitimi ise oldukça katı ve ilginçtir. Kendi icadı olan çavuş oku denilen ıslıklı okunu nereye atarsa askerler tereddütsüz biçimde oraya yay çekmek zorundadır. Mete, sadakati test etmek için önce en sevdiği atına, sonra kendi hanımına ıslıklı okunu gönderir. Emre itaatte tereddüt edip, yayını çekmeyen askerlerin hepsini öldürür. Böylece Mete, kendisine sadık bir ordu yetiştirmiştir. Elbette bu anlatımlarda mübalağa olabilir. Ancak ordusunu çok sıkı disiplin ve itaatle yetiştirdiğinin bir anlatımı olarak bakmak gerekmektedir. Mete Han, bundan sonra babasına bir ihtilal yaparak

başa geçer. Hatta Çin kaynaklarında babasının ölümü şöyle aktarılmaktadır. "Bir gün emrinde demir disiplini ile yetiştirdiği 10 bin askeri varken okunu, ava çıkan babasının üzerine çevirdiğinde askerlerinden hiçbiri tereddüt etmedi. Böylece Teoman öldürüldü".

Mete Han, Türk tarihi için birçok açıdan önemli bir isimdir. Mete Han'ın kurduğu yapı, bozkır kültürünün başlangıcı ve modelini oluşturmuştur. Mete aynı zamanda devlet geleneğinin mimarıdır. Vatanın ne demek olduğunu anlatan ilk Türk hükümdarıdır. Bir çakıl taşını vermeme zihniyetinin ilk lideridir. Mete Han bütün Altay kavimlerini bir araya toplamış, Hazar Denizi ve Hindistan'a kadar bütün Asya'yı almış yalnızca tarihi rakibi Çin kalmıştı.

Mete Han, devlet geleneğinin mimarıdır. Vatanın ne demek olduğunu anlatan ilk Türk hükümdarıdır.

Çin tarihinde Mete büyük yer kaplar. Çünkü Mete döneminde Çin, ilk defa tehdit edilmiştir. Bu yüzden de tarihi kayıtlarında Mete'ye atıf yıllarca devam etmiştir. Han Hanedanlığı o dönemde kurulmuştur. Hun İmparatorluğu ile aynı dönemdedir. Önce doğuda kendini tehdit eden Tung-hu'ları, daha sonra güneydeki Yüe-chih'leri yenerek rakipsiz olduğunu göstermiştir. Akabinde Kuzeybatı Çin'deki atalarının eski topraklarını alarak devletini özellikle ekonomik açıdan güçlendirmiştir. Bunun yanında Orta Asya'da Kırgızlar ve Ting-lingler gibi 26 boy ve devletçiği kendine bağlayarak, devletini geniş bir imparatorluk hâline getirmiştir. MÖ 199 yılında kendisinden en az dört kat büyük orduya sahip Çin imparatorunu kuşatarak, ona büyük bir tehlike yaşatmıştır. Devletin sınırları Kore'den Aral Gölü'ne, Baykal Gölü'nden

Ahmet Taşağıl Çin Seddi'nde

Çin Seddi'ne ve Doğu Türkistan'ı içine alacak şekilde genişlemiştir. Tamamını işgal edecek gücü olduğu hâlde Çin'i ele geçirmemiş ancak kendi ekonomisini güçlendirmek maksadıyla Çin'i vergiye bağlamıştır.

Hun İmparatorluğu'na en parlak dönemi yaşatan Mete Han, MÖ 174 yılında hayatını kaybetmiştir. Geride ise Mete Han'ın miras bıraktığı güçlü bir imparatorluk ve gerçekleştirdiği faaliyetlerin, dilden dile dolaşan efsanevi anlatıları kalmıştır.

Mete Han'ın tarihte Çin Seddi'ni aştığını biliyoruz. Dünyanın en büyük savunma duvarı olarak adlandırılan Çin Seddi'nin yapılma nedenlerinden biri de Türklerdir diyebilir miyiz?

Elbette Çin Seddi'nin yapılış nedenlerinden biri de Türklerdir. Bozkırda yaşayan Türkler, Moğollar ve Mançuları

önlemek amacıyla yapıldığını söyleyebiliriz. Türkler, Mançular, Moğollar, Hunlar Çin Seddi'ni aşarak Kuzey Çin'e girmeyi başarmışlardır. Seddin sanat veya tarihi eser olarak çok büyük değeri vardır. Ama savunma anlamında çok işlevsel olduğu söylemek pek mümkün değildir. Yine de Çin Seddi işlevsel olarak düşmanı yavaşlatmayı başarmıştır. Zira seddin kalınlık ve yüksekliği yer yer değişkenlik gösterir. Duvarlarda bazı yerler daha kuvvetsiz ve kısadır. Ama duvarın kalın ve yüksek yerlerinde atlar rahatlıkla gidebilir durumdadır. Ayrıca duvarda okçular için delikler mevcuttur. Elbette yer yer gözetleme kuleleri ile düşmanın gelişinden haberdar olacak noktalar inşa etmişlerdir. Çin Seddi'nin bugünkü hâline ulaşması 2000 yıl sürmüştür. Yıllar içerisinde duvarın "bariyer", "kemer", "kale" gibi birçok ismi olmuştur. "Mor Hudut" veya 'Dünyanın Ejderhası' gibi isimlerle anılmıştır. 'Çin Seddi' ismini 19. yüzyılın sonlarında almıştır.

Çin Seddi ile ilgili ürpertici söylentiler mevcuttur. Hatta dünyanın en büyük mezarı olarak anılmaktadır. Duvarın harcında öldürülenlerin ve binlerce işçinin kemikleri kullanıldığı iddiaları asırlarca dillendirilmiştir.

Mete Han'ın ölümünden sonra Asya Hun İmparatorluğu ihtişamını sürdürebildi mi?

Orta Asya'nın en büyük imparatorluğu hâline gelen Asya Hun İmparatorluğu'nun bu güçlü durumu MÖ 174 yılında Mete'nin ölümünden sonra oğlu Chi-yü (MÖ 174-160) zamanında da devam etmiştir. Onun oğlu Chün-ch'en (MÖ 160-126) döneminin ilk yirmi yılında Hun

Çin Seddi'nin sınırları

üstünlüğü sürmüş ancak daha sonra onun ve diğer devlet adamlarının başarısız yönetimi yüzünden ülkede huzursuzluklar baş göstermiştir. Buna Çinlilerin entrikaları da eklenince savaş meydanlarında yenilgiler birbirini takip etmiştir. Bu arada Çinliler Batı Türkistan'ın diğer halklarıyla (Yüe-chihler, Wu-sunlar) temasa geçmiş ve Hunlara karşı ittifak kurmuşlardır. Çin'e karşı askerî üstünlüklerini MÖ 119 yılında bir savaşta kaybeden Hunların mücadelesi durmadı; MÖ 56 yılına kadar bağımsızlıklarını korudular. Dışarıda Çinlilere karşı savaştıkları gibi, ülke içinde de onların müttefikleri olan Wu-huanlar, Hsien-piler, Ting-lingler ve Wu-sunlarla mücadele ediyorlardı.

MÖ 56 yılında tahta çıkan Hun hükümdarı Ho-han-ye, ülkesi için tek kurtuluş çaresinin Çin'deki Han hanedanına bağlanmak olduğu düşüncesini taşıdığını devlet meclisinde söyleyince büyük bir tartışma çıktı. Bağımsızlık taraftarları davalarını kaybedince hükümdarın

kardeşi Chih-ch'i liderliğinde Batı Türkistan'a göç ettiler. Burada yerleşerek ayrı bir devlet kurdular ve MÖ 36'da üzerlerine gönderilen kalabalık, Çin Ordusu'na kahramanca direndilerse de mağlup olarak yok edildiler.

Doğuda kalan Hunlar ise Çin'in siyasi üstünlüğünü tanıyarak varlıklarını sürdürüyorlardı. MÖ 8 yılında Hun tahtına geçen Wu-chu-liou, Çin'e olan siyasi bağımlılığa son verdi. Devleti eski gücüne kavuşturma yönünde önemli adımlar attı. Kuzey Çin'i yerle bir eden akınlar düzenledi. Wu-chu-liou'nun MS 13'te ölümü üzerine başa geçen kardeşi ve diğer hükümdarlar devrinde de güçlü durum devam etti.

Ancak MS 46 yılında Hun ülkesinde büyük bir kıtlık çıkınca devlet yeniden zayıflamaya yüz tuttu. Hun hükümdarı ekonomik destek için Çinlilerle anlaşmak zorunda kaldı. Wu-sunlarla Çinliler ortak harekât yapınca Hun ülkesi karışıklığa sürüklendi ve MS 48 yılında kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrıldı.

Kıtlığın ikiye böldüğü, zor ekonomik koşullarla boğuşmak zorunda kalan Hunların akıbeti ne oldu?

Çin'e bağlanmayı reddeden Kuzey Hun Devleti, bağımsız bir şekilde varlığını sürdürüyordu. Ancak çıkan kıtlıklar yüzünden Kuzey Hunları ekonomik zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Bu sorunu Çin'e karşı akınlar düzenleyerek çözmeye çalıştılar. Hükümdarları Wu-ta Şanyü, MS 52'de bir ara Çin'in himayesini kabul ettiyse de

kendisinden sonra gelenler durumu toparladılar. Maveraünnehir'e kadar sefer düzenleyerek güçlerini ayakta tuttular; Semerkant kralının oğlunu rehin almayı başardılar. Arkasından Çin'deki Han İmparatorluğu'na karşı harekete geçtiler. Onların akınları karşısında bir şey yapamayan Çinliler barış istemek zorunda kaldılar.

Çinliler, Kuzey Hunlarını savaş meydanlarında yenemeyince doğudaki Hsien-pi'leri ve Ting-ling'leri ayaklandırdılar. Zor durumda kalan Kuzey Hunlarının hükümdarı savaş meydanında ölünce 58'den fazla kabile Çin'e sığınarak onlara itaat etti. MS 73'ten sonra Çinliler ve Güney Hunları ortaklaşa Kuzey Hunlarına saldırıp bozguna uğrattılar. Böylece çöken Kuzey Hun Devleti MS 93 yılında tamamen tarihe karıştı. Halkının çoğunluğu batıya doğru kayarken, onların topraklarını doğudan gelen Hsien-piler işgal etti.

MS 48'de Çin'e bağlanan Güney Hun Devleti, ilk zamanlarında silik bir vaziyetteydi. Çinliler daha çok Kuzey Hunları ile uğraştığı için arada kalmışlar ve Çinlilerle iş birliği yapmışlardı. Kuzeydeki devlet yıkılınca seslerini duyurmaya başladılar. Çin'e karşı bazı akınlar düzenleseler de genelde onların hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kaldılar. MS 303 yılına kadar varlıklarını bu şekilde sürdürebildiler. Bazı kuvvetli Hun boyları Kuzey Han, İlk Chao, Son Chao, Kuzey Liang ve Hsia gibi küçük Hun devletlerini kurarak MS 439 yılına kadar varlıklarını devam ettirdiler.

Hunların bir kısmı Batı Türkistan, Afganistan bölgesine gelerek Ak Hun (Eftalit) Devleti'ni kurdu. İpek Yolu ve İran üzerinde önemli roller oynayan bu devlet, 557 yılında Gök Türkler ve İran'daki Sasani Devleti tarafından yıkıldı.

İpek Yolu'nun en can alıcı bölümünü elinde bulundurmaları Ak Hunları nasıl etkiledi?

Ak Hunlar MS 350-558 arasında Batı Türkistan, Afganistan, ağırlıklı olmak üzere Hunların War-Hun kolundan oluşan bir devlettir. Taşıdığı bozkır Türk kültürü özelliklerinin yanında zamanla yerleştiği sahanın etkisi altına da girdi. Kaynaklarda iki şekilde yani Ak Hun ve Eftalit adıyla yer aldı. Komşusu Sasanilerle savaş ve barış ilişkileri kurduğu gibi Hindistan üzerinde de önemli olaylara karıştı. VI. yüzyılın ortalarında Orta Asya'da Gök Türk hâkimiyeti, İran'da Sasani Devleti zirveye çıkınca her iki güç arasına sıkışan Ak Hunlar varlıklarını koruyamadı ve iki devletin ortak hareketi sonucu tarih sahnesinden çekildi.

Çin'den çıkarak Akdeniz dünyasına kadar ulaşan İpek Yolu'nun en önemli kesimi, Ak Hun Devleti topraklarındaydı. Dolayısıyla Ak Hunlar bir anlamda dünya ticaretine yön veriyorlardı. Hindistan'ı da istila ederek hâkimiyeti, altına almaları onları baharat yolu üzerinde de söz sahibi yapmıştı.

Türk mimari sanatının en yalın ve tipik örneği olan çadırlar da mesken olarak kullanılıyordu. Hükümdar,

Ak Hun kültürü, Gök Türklerin kültürüne çok benzemekteydi. Gelenekleri, hukukları, töreleri aşağı yukarı aynıydı. Ak Hunlar yerleşik hayatın sürdürüldüğü şehirli bölgelerde kurulan ilk Türk devleti olma özelliğini taşır.

çadırının içinde anka (veya tavus) kuşu ayaklı bir taht üzerinde oturuyordu. Bu taht aynı zamanda eski Hint ve Budist sanatındaki taht sembolizminin Ak Hunlarda da görüldüğüne işaret etmektedir. Oysa kaynaklarda Ak Hunların Budist olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak Ak Hunlar yaşadıkları coğrafi mevki itibarıyla Budist ve eski İran sanatlarından etkilendikleri için bazı sanat tarzlarını uygulamışlardı.

Budizm'den etkilenen bir başka boy da Tabgaçlar. Orhun Yazıtları'nda bahsi geçen Tabgaçları aslında çok tanımıyoruz. Bozkırlardan Çin hanedanlığına uzanan ilginç bir öyküleri var. Neden kimliklerini koruyamamışlar?

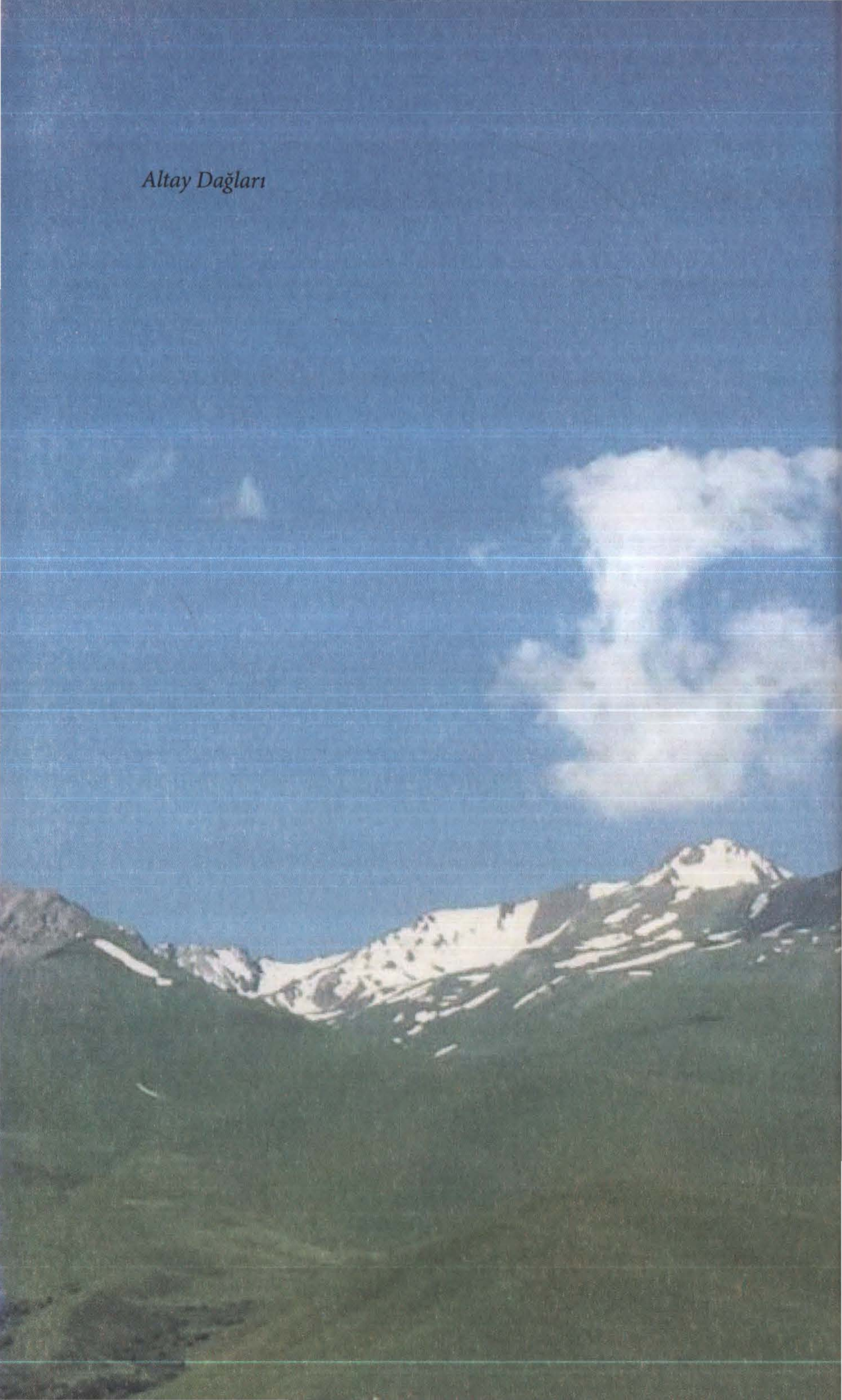
MÖ 206 yılında Çin tarihindeki ilk büyük hanedanlık olarak kurulan Han MS. 220'de yıkılınca Çin bir anarşi ortamına girdi. Böyle bir ortamda yönetici tabakanın Türk olduğunu açık bir şekilde bildiğimiz Tabgaç Hanedanı ortaya çıkmıştır. Tabgaçlar, Kuzey Çin'de bozkır karakterinde bir devlet hâlinde yükseldiler. Bölgeyi ve etraflarındaki devletleri kendilerine bağladılar. 465'ten sonra Budizm'in etkisine girerek Çinlileştiler ve 556'ya kadar siyasi varlıklarını sürdürdüler. Tabgaçların örf âdet ve geleneklerinin çoğu, kendilerinden önceki ve sonraki Türk boylarının kültürü ile benzer özellikler

gösterir. Dinî inançları hakkında verilen bilgilere göre Tabgaçlarda mağara, dağ ve orman kültleri bulunuyordu. Diğer Türk boylarında olduğu gibi kurttan türeme ve göç efsaneleri, Tabgaçlar arasında da anlatılıyordu. İbadetlerini taştan binalar içinde gerçekleştiriyorlardı. Ataları, hakanlarının soyu, Gök ve Yer'in kutsal ruhları için kurban keserler ve kutsal saydıkları kayın ağaçlarını dikerlerdi. Bu kayın ağaçları büyüdüğünde kutsal ormanlar meydana geleceğine inanırlardı. Budist olmalarıyla birlikte bu gelenekler unutuldu. Tabgaçlar Çinlileşme sürecini tamamladıktan sonra Çin tarihinde Wei adıyla anılmışlardır. Tabgaç sözcüğü Gök Türk Dönemi'nde bütün Çin için kullanılır oldu. Türkçe ulu-saygıdeğer anlamına gelmektedir. Ayrıca bazı Karahanlı hükümdarlar tamgaç ya da tafgaç şekli ile bir unvan olarak kullanmışlardır. Destanlarında ve kültürlerinde göç efsanesi, kurt efsanesi, mağara, dağ, orman kültü gibi Türk kültürünün benzer ögeleri mevcuttur. Ayrıca dillerinin Türkçe olduğuna dair deliller mevcuttur.

Bugut Yazıtı

TÜRK İSMİ İLE KURULAN İLK DEVLET GÖK TÜRKLER

Altay Dağları

Sırada Türk adını resmî devlet adı olarak kullanan ilk devlet olan Gök Türkler var. Sizin uzmanlık alanınız olan bu devleti yakından tanımaya başlayalım.

Tarihte Türk adını resmî devlet ismi olarak ilk defa kullanan Gök Türkler, bağımsızlıklarını kazanmadan önce Moğol asıllı Juan-juanlara bağlıydılar. O sırada Altay Dağlarının güney eteklerinde ikamet eden Gök Türkler, demir istihsal ediyorlardı. Kökenleri konusunda kaynaklarda çeşitli efsaneleri bulunan Gök Türklerin, kesin olarak tarih sahnesine çıkışlarından önceki dönemlerine ait bilgiler efsane ve rivayetlerle karışıktır. Çin kaynaklarından ve arkeolojik kazılardan anlaşıldığı üzere Gök Türklerin kökeni Altay Dağlarının kuzey bölgelerine dayanmaktadır. Bir başka ifade ile Hunların kuzey kolundan geldikleri ifade edilmektedir.

542 yılı civarında Kuzey Çin'e akın yapabilecek kadar güçlenen Gök Türkler, daha sonra siyasi durumlarını da kuvvetlendirdiler ve 545 yılında Çin'deki Batı Wei Devleti'yle ilk resmî ilişkiyi kurdular. Arkasından reisleri Bumın liderliğinde Töles boylarını kendilerine bağlayarak hem askerî açıdan hem de nüfusça güçlerini artırdılar. Bu sebeple kendine güveni artan Bumın, vassalı olduğu Juan-juan hükümdarının kızıyla evlenmek istedi. Ancak teklifi hakaret edilmek suretiyle reddedildi. Bunun

üzerine ani bir hücumla Juan-juanlara saldıran Bumın, çok kısa zamanda onların devletini yıktı. Yerine bağımsız Gök Türk Devleti kuruldu (552). İl Kağan unvanını alan Bumın, devletin ilk hükümdarı oldu ve kuruluşun ilk yılında öldü. Yerine büyük oğlu Kara Kağan, Gök Türk tahtına geçti. Fakat onun da hükümdarlığı çok uzun sürmedi, 553 yılında öldü. Aynı yıl kardeşi Mukan, kağan olarak Gök Türk Devleti tahtına oturdu.

Yaklaşık yirmi yıl kağanlık yapan Mukan zamanında Gök Türk Devleti, her yönüyle çok parlak bir dönem yaşadı. Doğuda Kore'den, batıda Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boyları, kuzeyde Kırgız Türkleri ve yabancı kavimler devlete bağlandı. Gök Türk Devleti kısa zamanda dünyanın en kuvvetli devleti oldu. 557 yılında Ak Hun (Eftalit) Devleti'ni yıkarak Batı Türkistan'ı tamamen ele geçirdiler ve tarihi İpek Yolu'na hâkim oldular. Batı tarafındaki fetihler Kağan Mukan'ın amcası, yani Bumın'ın kardeşi İstemi Yabgu kumandasındaki ordular tarafından yapılıyordu. Bu arada kuzey Çin'de bulunan iki devlet Chou ve Ch'i'ler üzerinde ağır bir baskı kuruldu. Mukan Kağan her iki devletten de kendi milletinin menfaati doğrultusunda faydalanmayı bildi.

Gök Türklerin en parlak dönemi Mukan Kağan zamanında yaşanıyor. Mukan hangi özellikleri ile öne çıkmıştır?

Her şeyden önce Mukan Türk birliğini sağlamayı başarmıştır. Orta Asya'da ve Karadeniz'in kuzeyinde ne kadar

Türk kökenli boy varsa hepsini bir bayrak altında toplamayı gerçekleştirmiştir.

Diğer taraftan Kuzey Çin'deki iki devleti (Chou ve Ch'i) hâkimiyeti altına alarak vergiye bağlamıştır. Böylece ülkesini ekonomik açıdan kalkındırmıştır. Ayrıca İpek Yolu üzerinde kontrolü sağlayarak zenginliğine zenginlik katmıştır. Töreye sadık kalmış Gök Türk Kağanlığı'nı sağlam temeller üzerine oturtmuştur. Çin kaynakları onun döneminde Gök Türk sınırlarının 15 milyon kilometrekareye ulaştığını bildirir. Cesur kişiliği, askerî işlerde çok yetenekli oluşu, planlamacılığı, yürüttüğü olağanüstü dış siyaset başarısı onu en başarılı kağan konumuna oturtur. Onun cenaze törenine katılanların kaydedildiği yazıtlara baktığımızda, devleti zamanının en büyük devleti zamanının en büyüğü hâline dönüştürdüğünden bahsetmemiz mümkündür. Ekonomik kalkınma dolayısıyla zenginleştirme, askerî başarılar sayesinde Çin'deki iki devleti kontrol altında tutma, onların arasında birleşmenin engellenmesi, Orta Asya birliğinin sağlanması onun başarılarının altında yatan temel konulardır. Mukan Kağan, amcası İstemi Yabgu ile birlikte Gök Türk Devleti'ni siyasi ve askerî açıdan çok ileri bir düzeye taşımıştır. İpek Yolu'nu elinde bulunduran Ak Hun Devleti'ne karşı Sasanilerle iş birliği yaparak, bu devletin yıkılmasını sağlamıştır. Ancak Sasanilerin İpek Yolu ticaretini engellemeye başlaması üzerine Bizans'a elçi göndermiştir. Bizans'ın da Gök Türk Devleti'ne elçilik heyeti göndermesi üzerine iki devlet arasında anlaşma sağlanmıştır. Tarihte, Türk-Bizans ilişkileri ilk kez Gök Türkler Dönemi'nde başlamıştır. Çin kaynakları Mukan'ı çok heybetli tasvir

etmiştir. Uzun boylu, geniş omuzlu ve kan kırmızısı geniş bir yüzü vardı. Çinlilere göre gözleri çok parlak olup ışık saçan bir çift cam gibiydi.

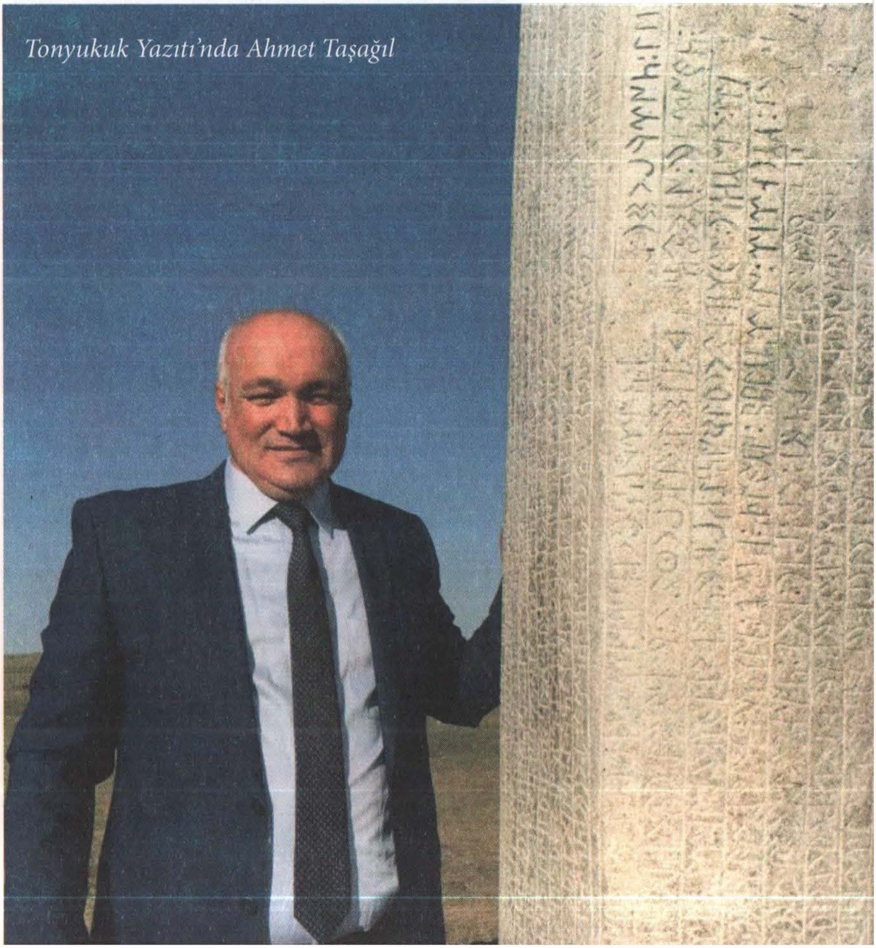
Bu dönemde Gök Türk prensesi Çin'e imparatoriçe oluyor. Çok ilginç bir öykü. Bu stratejik evlilik nasıl gerçekleşiyor ve Aşina nasıl Çin imparatoriçesi oluyor?

Gök Türk kağanı Mukan oldukça stratejik bir liderdir. Ancak koşulların değişmesi yüzünden üstüne üstlük iki yıl boyunca bu evliliği bekletmiş. Yine koşulların değişmesi hatta zamansız yağışların oluşan sellerin bir uyarıcı niteliği taşıdığına inanılarak Prenses Aşina'yı Kuzey Cou İmparatoru ile evlendireceğini ilan etmiştir. Prenses Asena'yı uzun bir zamandır sabırsızlıkla bekleyen imparatorluk elçileriyle beraber Çin'e göndermiştir. Prenses Asena'yı bekleyen İmparator, bir kervanla yola çıkarak büyük ve görkemli bir törenle Asena'yı karşılamıştır. Tang Hanedanlığı döneminde tutulan resmî tarih kayıtlarına dayanılarak yazılmış olan Cou İmparatorluğu tarihinin 9. bölümünde imparatoriçelerden bahsedilmektedir. İmparator Vu'nun İmparatoriçe eşi Aşina bölümünde "İmparatoriçe Aşina siması güzel, edalı, zarif ve çok iyi yetişmiş asil biriydi ve dolayısıyla İmparator, Aşina'ya büyük sevgi duyuyordu" ifadeleri geçmektedir.

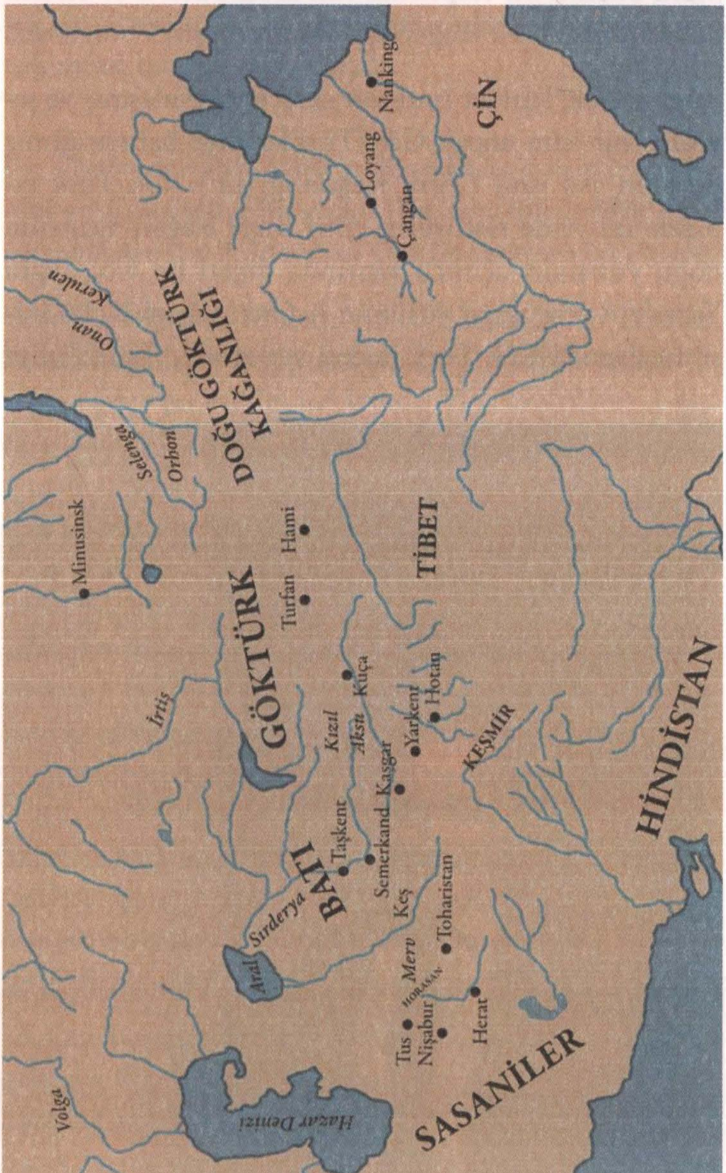
Mukan Kağan, kızının evliliğini Gök Türkler için bir avantaja dönüştürmüş ve Çin'in zenginliklerinin kendi ülkesine akmasını sağlamıştır. Bir Türk prensesinin, yabancı bir devlete kraliçe olmasının örneklemesi açısından, Aşina, Türk tarihinde önemli bir yer tutar.

Sizin önemli bir tespitiniz var. Gök Türk Devleti'nin asıl isminin Türk Kağanlığı olduğunu söylüyorsunuz.

Bugün Gök Türkler ismi son derece yaygınlaşmış ve sevilmiş bir isim ancak Gök Türkler diye bahsettiğimiz devletin asıl ismi "Türk Kağanlığı'dır". Kök Türk tabirine iki yerde rastlıyoruz. Biri Bilge Kağan Yazıtı'nın doğu yüzünün üçüncü satırında diğeri ise Kül Tegin Yazıtı'nın yine doğu yüzünün üçüncü satırında, bu ikisinin dışında Kök Türk ifadesi yer almaz. "Türk" diye

Tonyukuk Yazıtı'nda Ahmet Taşağıl

Gök Türk Kağanlığı VI.- VII. Yüzyıl Başları

geçer. Hatta bazen iki heceli olarak "Türük" diye yazıldığı da olmuştur.

Türk boylarını oluşturan bütün boylar, bu devletin bayrağı altında toplanmışlardır. Bu kağanlığın kurduğu düzen sonrasında Türk milleti Oğuz Yabguluğu'nu, Selçuklu'yu ve Osmanlı'yı kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Gök Türklerin devamıdır. Türk milletinin tarihte bıraktığı en büyük iz, hâlen devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, Gök Türklerin devamıdır. Türk milletinin tarihte bıraktığı en büyük iz, hâlen devam etmektedir.

Gök Türk Devleti'ni hangi Türk boyu kurmuştur? Bu devletin içinde hangi Türk boyları varlığını sürdürmüştür?

Yaklaşık iki yüz yıl süren bağımsız tarihleri boyunca Gök Türk Devleti'nin dayandığı boy sistemi iyi incelendiğinde daha sonraki asırlarda devam ederek, günümüz Türk dünyasına ulaşan bir köprü olduğu anlaşılır. Gök Türk tarihinde zaman içerisinde değişik isimler ve organizasyonlara bürünen bir boylar kompozisyonu söz konusudur. Bu kompozisyon başka bir deyişle boyların dağılımı ve hareketlenmesi Gök Türk Devleti'nin 744'te yıkılışından sonra da devam etmiş, hatta göçlerde başrol oynamış, nihayet günümüze ulaşmıştır.

Gök Türk Devleti'ni kuran kabilenin adı A-shih-na (Türkçe okunuşu Aşına) idi. Devlet bağımsızlıklarını kazanıp kurulduktan sonra 941 yılında tarih sahnesinden silinene

kadar bu kabileden çıkan beyler tarafından yönetilmiştir. Bu arada ünlü vezir Tonyukuk da A-shih-na kabilesine mensuptur. 620'lerde tarih sahnesinde görülen adı geçen kabile II. Gök Türk Devleti'nin kuruluşunda büyük katkı sağlamıştır. Ancak Tonyukuk'tan sonra (725 dolayları) kendilerinden haber alınamamaktadır. Dolayısıyla A-shih-na boyu yönetici olarak tektir. Zaten kökenleriyle ilgili rivayette de karizmatik olarak anlatılmakta ve başkanlığı bu ailenin hakkıyla aldıklarına işaret edilmektedir. İşte bu hâlde 542 yılında tarih sahnesinde kesin olarak görünen ve 545 yılında Çin'deki Bah Wei Devleti tarafından resmen tanınan Gök Türkler, bağımsızlıklarını kazanabilecek güce ancak Töles boylarını bağladıktan sonra kavuşabilmiştir. Çünkü bundan önce doğudaki Hsien-pi asıllı Juan-juanlara vassal olarak bağlı yaşıyorlardı ve Altay Dağlarının güney eteklerinden demir çıkarıyorlardı. Töleslerin Juan-juanlara saldırısını önleyen Gök Türkler, onların 50 bin ailesini (bazı kaynaklarda 50 bin kişi veya 50 bin aile) bağladıktan sonra güçleri artmış; arkasından bağımsızlığa giden süreç başlamıştır.

Türk tarihinin şifrelerinin boy sisteminde saklı olduğunu söylüyorsunuz. Bu noktada karşımıza Töles boyları çıkıyor. Gök Türk tarihinin kara kutusu niteliğindeki Töles boylarının önemi nedir?

Töles, I. Gök Türk Kağanlığı döneminde (627 yılına kadar) Moğolistan'daki Tola Irmağı kıyılarından Karadeniz'e

kadar uzanan geniş sahadaki boyların genel adıdır. Türk tarihini anlamak için sadece hanedanlara bakmak yeterli olmaz. Hanedanların yanında boy ya da boy gruplarına da bakmak gerekir. Töles boy grupları da bunun en büyük temsilcisidir. Hunlar zamanında Ting-ling, sonra Kanglı (Kao-ch'e) olarak adlandırılan ana Türk boy gruplarının genel adıdır. Bumın Kağan, bağımsızlığını ilan etmeden önce Töles boylarını kendine bağlamış, böylece büyük bir halk kitlesini kendi gücüne katarak kuvvetini arttırmış, neticede bağımsızlık yolunda faaliyetlere girişmiştir. Bağımsızlık savaşının kazanılması sonrası devletin temel unsuru olmuşlardır. Boy gruplarının coğrafi dağılımı şöyledir: Tola Irmağı, Altayların güneyi, Tanrı Dağlarının doğu ucu Turfan'ın kuzeyi, Sır Derya (Seyhun) boyları, Mangışlak (Hazar ile Aral arası), Kafkasların kuzeyi ve Karadeniz'in doğusu olmak üzere altı ana bölgede gösterilirler. Gök Türk Kağanlığı'nın 627'lerde zayıflamaya yüz tutması üzerine Töles boy gruplarını oluşturan boylar birer birer baş kaldırdı. Bu tarihten sonraki dönemlerde her bir Töles boyu kendi adıyla anılmaya başlandı. Nitekim Orhun Yazıtları'nda boylar kendi adlarıyla zikredilirler. Diyebiliriz ki VI. yüzyılda Türk boylarının %90'ı Töles boy grubuna dahildir.

Türk tarihine bilgeliği ile adını yazdırmış bir isim var. Tonyukuk'u bilge yapan nedir? Hangi özellikleriyle ön plana çıkmıştır?

Tonyukuk her şeyden önce iyi bir stratejisttir. Tabii onun bilgeliğini sadece bu özelliği ile açıklayamayız. Tonyukuk,

Tonyukuk Yazıtı,
1. anıtın güney yüzü

Tonyukuk Yazıtı, 1. taşın doğu yüzü

içerideki ve dışarıdaki düşmanları iyi tanıyacak kadar bilgili, onların iş birliği yapmasını önceden engelleyebilecek kadar planlayıcı, kahraman ve savaşçıdır. Bunların yanı sıra kendi milletinin karakterini ve olaylar karşısındaki tavır ve davranışlarını iyi bilen, vatanına ihanet edeni mutlaka cezalandıran, emeğe saygı duyup kahramanlık yapanı da ödüllendiren, düşmanlara karşı güçlenmeden savaşa girişmeyen, düşman hedeflerin büyümesine fırsat vermemek için çaba gösteren bir kişiliğe sahiptir.

Gök Türk modelinin daha sonraki çağlarda Türklerin yönetimlerine referans niteliği taşıdığını belirtiyorsunuz. O yüzden bu modeli anlamamız önemli. Gök Türk modeli nedir?

Gök Türk sosyal yapısı aile, urug (aileler birliği), boy (ok), bodun (millet), il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı halkalar hâlinde tezahür ediyordu. Çağdaşı devletlere göre çok farklı hukuk sistemine sahiptiler. Anayasa karşılığı olarak töre vardı. Sosyal düzen töreye bağlı kalınarak sağlanıyor ve herhangi bir bunalım yaşanmıyordu. Vatana ihanet, adam öldürmek, zina yapmak, hırsızlık gibi ağır suçların cezası idamdı.

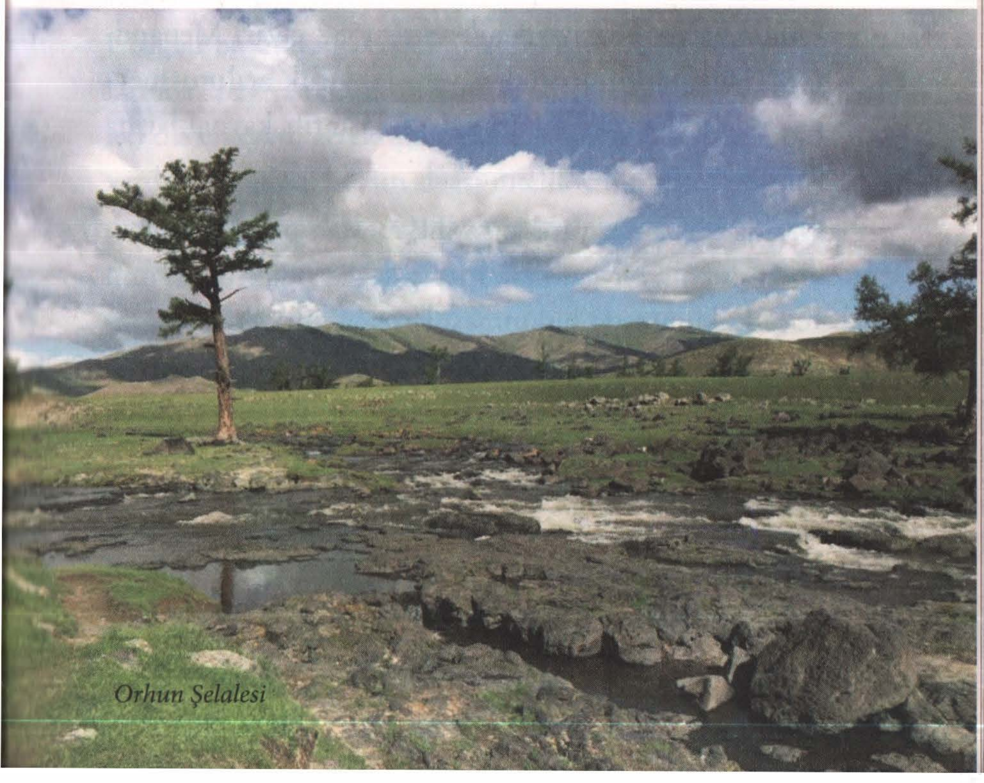
Gök Türk ekonomisi temelde hayvancılığa (at ve koyun) dayalıydı. Tarıma elverişli bölgelerde ziraat gelişmişti. Mesela Turfan ve civarında sebze ve meyveciliğin çok ilerlediği tespit edilmiştir.

Övörhangay Moğolistan

Gök Türk tarihinin en mühim özelliklerinden birisi, hiç şüphesiz bizlere yazıtları bırakmış olmalarıdır. Başta Orhun havalisi olmak üzere bütün Orta Asya'nın değişik yerlerinde yüzlerce Gök Türk alfabesiyle yazılmış yazıtlar bulunmuştur. Arkeolojik kazılar ilerledikçe birçok yeni yazıtın bulunması muhtemeldir. Bugünkü Avrupa milletlerinin çoğunun henüz yazıyı tanımadığı bir devirde Türklerin böyle kültür abidelerine sahip olmaları epey dikkat çekicidir.

Gök Türklerde en yüksek siyasi teşekkülün il (devlet) olduğu, bu devletin tarihinin kaynakları Çin tarihleri ve Türkçe Orhun Yazıtlarında açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Yani bugünkü anlamda devletin karşılığı olan il,

Orhun Şelalesi

aileden (oguş) başlayıp sırasıyla aileler birliği (uruğ), boy (kabileler) birliği halkalarının en gelişmiş ve son şekli olarak belirtilmektedir. Bir başka ifade ile en üst siyasi kuruluş il'dir; günümüzdeki karşılığı ise devlettir.

Henüz Gök Türk tarihinin başlangıcında devletin kuruluşunu anlatan Çince tarihi kaynakta (Chou Shu 50. bölüm) lider Bumın'ın, o sırada tabi olduğu Juan-juan'ları bozguna uğrattıktan sonra devlet karşılığı olan il ile hükümdarlık unvanı kağanı birlikte aldığını kaydetmektedir. 552 yılında gerçekleşen bu olaydan sonra ortada bir Türk devleti söz konusudur. Aslında bu tarihte Türk adını taşıyan ilk devlettir. Nitekim Çin, Tibet, Soğd, İran (Sasani), Bizans, Arap kaynaklarında Türk Devleti adıyla anılmıştır. Hatta Bizans kaynaklarında Orta Asya'ya Türkiye denilecektir (582 civarı Menandros). Türk tarihi açısından yeni bir ufuk açılımı meydana gelmekte, Türk kimliği yazılı tarih kaynaklarına damga vurmaktadır.

Ortada bir devlet yani kağanlık mevcut olduğuna göre, onun sistemi, bir teşkilatı, işleyişi sağlayan kurumlarının ve hukukunun da bulunması gayet normal bir durumdur. İslamiyet'ten önce ve sonra Orta Asya bozkır sahasında kurulmuş diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, Gök Türk Devleti de sosyal yapı açısından birbirine bağlı halkalar zincirine sahipti.

Sosyal yapının çekirdeğini aile oluşturuyordu. Aileler birliğine "urug" denilmesine rağmen, henüz bunun tam

fonksiyonu anlaşılamamıştır. Bir sonraki halka olan boy aileler ve uruglar birliğiydi: boyların başında beyler bulunurdu. Bir siyasi birliğe dahil olmuş boylara "ok" denirdi. Boyların da birliğine bodun denirdi ki başında arazisinin genişliğine göre yabgu, şad, ilteber gibi idareciler bulunurdu. Bilindiği gibi, bir devletin (il'in) bağımsız olabilmesi için bazı şartlara sahip olması gerekmektedir. Bunlar siyasi istiklal, ülke, halk ve kanundur.

Gök Türk teşkilatını oluşturan yapı taşları nelerdir? Bunları teker teker anlatmamız ve açıklamamız faydalı olacaktır.

Boy

Uruglar bir araya gelerek boyları oluşturur. Boyların başlarında "bey" isimli iç dayanışmayı sağlayan, hak ve adaleti düzenleyen, gerektiğinde silahla boyunu koruyan biri vardır. Buradan, boyun siyasi nitelikle bir birlik oluşturduğunu anlayabiliriz. O hâlde eski Türklerde en küçük siyasi birliği boy desek yanlış olmaz. Her boyun belirli arazisi ve savaş gücü vardır.

Bodun

Boyların birliğine ise bodun deniyordu. Bodunların başında yabgu, şad gibi unvanları olan yönetici kişiler bulunurdu. Bodun müstakil olabildiği gibi bir ile bağlı da olabilirdi. Boylarda genelde benzer soy ve dil birliği vardı ama bodun daha karmaşık bir topluma sahipti.

Boy beyinin bodun yöneticisine faydası vardı, onun görevlerini azaltırdı. Ama hâlâ il (devlet) söz konusu değildir.

İl (Devlet)

İl'in "ülke, imparatorluk, hükümet, siyasi hâkimiyet" gibi anlamları vardır. İl'de beylerin ve bodun başkanlarındaki yasama yürütme sorumlulukları bütün ülkeye ve bütün topluluğa yönetme görevi ile hakana geçerdi.

Hükümdarın görevlerinden bazıları şunlardır:

- ✓ Vergi ve asker toplamak
- ✓ Orduyu düzenlemek, sevk ve idare etmek
- ✓ Yargı

Hükümdar aracılığı ile meclise verilen görevler

- ✓ Gerektiğinde törede yenilikler yapmak
- ✓ İlin idari, mali, kültürel işlerini düzenlemek

Hükümdarlık belli bir soya aitti. Böylece Türklerde devletten birinci dereceden sorumlu olan uzun ömürlü hanedanlar olmuştur. Kısaca il; ordusu ve merkezi idaresi olan, bir devlet başkanı sorumluluğu altında bodun ve boyların iş birliğinden oluşan devlettir. Bu siyasi kuruluşun oluşabilmesi için 4 temel unsur vardır:

- ✓ İstiklal (Oksızlık)
- ✓ Ülke
- ✓ Halk (Kün)
- ✓ Töre

• İstiklal (Oksızlık)

Bir devlette gerçek istiklal (bağımsızlık ruhu) sadece idarecilerde değil halkta da olursa ancak o zaman gerçek bağımsızlık gerçekleşir. Bu kolektif şuur bozkır Türklerinde çok eskiden beri vardır. Türkler bağımsızlıklarına düşkünlükleri ile bilinirler. Türk gruplarının gittikleri yerlerde siyasi birlik kurmaya çalışmaları bağımsızlıklarına ne kadar düşkün olduklarının bir kanıtıdır.

Bu istiklal duygusunun temelini şöyle açıklayabiliriz: Bozkırlı Türkler her zaman yer değiştirebilme imkânına sahiptiler. Toprağını terk edemeyen "köylü" değil de kolayca göçebilen bir topluluk olmalarının bağımsızlık düşkünlüklerine yararı olmuştur. Baskı veya esaret altındaki köylüler genelde boyun eğmek zorunda kaldıkları hâlde bozkırlılar, hayvanlarını sürerek özgür olabilecekleri yerlere gidebiliyorlardı. Bu konuda atlarının da büyük bir yardımı vardı. Zaten onlar, güven ve hükmetme ruhu taşıyan hayvanlardı. Ayrıca bozkırın güç hayat şartları orada yaşayanlar için iyi bir öğreticiydi. O yüzden bozkırlıyı tatmin eden hayat, ekim biçim tarla hayatı değil de sürat, seferberlik ve mücadeleydi. Bu hür olma arzusu önce bozkır ailesinde görülüyor, sonra sırasıyla boy, bodun ve il ölçüsünde yayılıyordu. Böylelikle istiklale oldukça önem veren bir devlet ortaya çıkıyordu.

Gök Türk tarihindeki Fetret Devri Türk milletinin "ölümü" olarak ifade edilmiş, kitabelerde istiklalden

mahrum kalan herhangi bir topluluk ise ölmüş olarak kabul ediliyordu. Bu da Türklerin bağımsızlıklarına ne kadar düşkün olduklarının bir kanıtıdır.

• Ülke (Uluş)

Ülke, devletlerin hak ve yetkilerini kullanabildikleri belirli coğrafi şarta denmektedir. Ülkesiz bir devlet olamaz. Türk devletlerinde ülke, belirli sınırlara sahip devlet arazisi demekti ve bu arazi hükümdar ailesinin mülkü değil bütün milletin ortak toprağı kabul edilirdi. Hükümdar ülke topraklarını keyfine göre şahsi mal gibi kullanamaz, aksine orayı korumakla yükümlü ata yadigârı olarak kabul ederdi.

Türkler özgürlüklerine düşkün oldukları gibi topraklarına da düşkündüler. Ama ülke ve topraklarına düşkünlükler diğer kavimlerden farklı olarak istiklal fikriyle beraber yürütmekteydi. Yani Eski Türk ancak özgürce yaşayabileceği toprağı vatan sayar, eğer özgür değilse kolayca terk edebilirdi. Kısacası Türk kültüründe vatan, Türk bayrağının dalgalandığı yerdir.

Türk kültüründe vatan, Türk bayrağının dalgalandığı yerdir.

• Halk (Kün)

Devletin sadece hükümdar ve ailesinden ibaret sayıldığı topluluklarda siyasi hürriyet ve çalışma serbestliği yok gibidir. İdareci ile halk arasında ortaklık bulunan siyasi teşekküllerde ise durum başkadır. Eski Türklerde de

insanların kişisel hakları vardı ve ekonomik olarak özgürdüler. Bozkır Türkleri özel mülkiyet olabiliyordu. Özel mülkiyet kişi haklarının ve hürriyetinin güvencesidir. İnsan şahsi mülke sahip olup onu istediği gibi kullandığı sürece özgürdür. Bulgarlar mahsullerinden hükümdara vermez, Hazarlarda yöneticiler halkın mülküne el uzatamazlardı. Oğuzlarda "beyler" hanın bazı aşırı davranışları karşısında seslerini yükseltebilirlerdi. Bozkır Türklerinde "küçük aile" kuruluşundan gelen hürriyet havası vardı. Hatta o kadar ki her aile başlı başına bir il sayılabilirdi. (Türk il'inde siyasi birliği meydana getiren boylar türlü sebeplerle birbirlerinden kolayca ayrılabilmekte ve yeni bir il oluşturmak üzere tekrar toparlanabilmekteydiler.) Göçlerde insanların kendilerine ait malları beraberinde götürebilmeleri ve istedikleri gibi kullanabilmeleri onların hürriyet duygusunu canlı tutmaktaydı. Bu da köleliği önlüyordu. Eski çağlarda iş gücü olarak vasıfsız kişiler kullanılıyordu. Bozkır Türkleri ise bu ihtiyaçlarını en başta kas gücüne sahip at ve diğer hayvanlar ile karşılıyorlardı. Hâlbuki Eski Yunan'da, Çin'de, Mısır'da ve daha birçok devlette köleler iş gücü olarak kullanılıyordu. Bozkırda ise özel mülk ve özgür çalışma esasında gelişen sosyal gelenekler zamanla töre hâlini almış ve kesinlik kazanmıştı. Eski Türklerin dönemin diğer devletlerine nazaran çok daha hür olduklarını söylemek mümkündür.

Eski Türkçedeki "kul" tabiri "köle" olarak algılanıyorsa da bu yanlıştır. Eski Türkçede "kul" mülkten ve haktan mahrum kişiler değil, bazı siyasi ve medeni haklarını kaybeden esirlere denmiştir. Esirlik ve kölelik aynı şey değildir. Örnek vermek gerekirse Eski Türk topluluklarından biri olan Oğuzlar sınıfsız toplum yapısına sahiptiler, servet ve mevki farklı toplumda fark yaratmıyordu. Kölelik daha çok yerleşik kültürde ve orman topluluklarında vardı. Bozkırlara yabancıydı. Türkler tarafından konulmuş kanuni yasaklarda haklarından mahrum bir köle sınıfı mevcut değildir.

Kölelik daha çok yerleşik kültürde ve orman topluluklarında vardı. Bozkırlara yabancıydı. Çünkü bozkırlarda işlenebilir toprak zaten oldukça azdı, toprak köleliği söz konusu değildi.

Askerlik de ayrı bir meslek değildi. Erkek, kadın, genç, çocuk hepsi asker sayılırdı ve çocuklar daha küçük yaştan beri asker gibi yetiştirildi. Hatta yürümeye yeni başlayan her çocuğun yanında bir at hazır bulunurdu.

Eski Türklerde din adamları ayrıcalıklı sınıflarda değillerdi, siyasi bir vasıfları yoktu. Eski bozkır kaynaklarının hiçbirinde din adamlarından uzun uzadıya bahsedilmemesi de bu durumun kanıtıdır. Bunlardan dolayı Eski Türklerde sosyal tabakalaşma yaşanmamıştır.

Kitabelerde "kara-bodun" ifadesinin kullanılması zaman zaman kafaları karıştırsa da kara kelimesinin aslında aşağı bir derece ifade etmediğini aksine "asıl, büyük, kalabalık"

bodun denmek istediğini bilmekteyiz. Ayrıca eski Türklerde beylik de babadan oğula geçmezdi.

Dede Korkut'ta anlatılanlara göre bey olabilmek için kan dökmek, aç doyurmak ve çıplak giydirmek gerekirdi. Bunların hepsi Eski Türklerde sınıf ayrımı, yüksek rütbe gibi toplumsal olumsuzlukların olmadığını anlayabilmekteyiz.

• **Kanun (Töre)**

Halk, hak ve hürriyetlerini isteyecek ve bunu başında bulunanlardan bekleyeceklerdir. Türk devletinde halkın bu talepleri amme (kamu) hukukunu, hükümdarın vazifelerini belirleyen ve ceza hükümleri olan töre uygulaması ile yerine getiriyordu. Töre, eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi kurallar bütünüydü. İnsanların hukuk, sosyal değer kazanmış davranışları zamanla töre hâlinde geliyordu. Türklerde töre oldukça önemliydi. Hatta Museviliği kabul eden Hazarlar bile hukuk işlerini hahamlığa göre değil töre hükümlerine göre düzenliyorlardı.

Hayatın her anında geçerli olan töre hükümleri değişmez kalıplar değildi. Çevre ve imkânlara uygun yaşayabilmek için yeniliklere açıktı. Duruma göre meclisin onayı alınarak törede değişiklik yapılabiliyordu. Ama törenin değişmeyen bazı prensipleri vardı: Adalet, iyilik, faydalı olma, eşitlik, kişilik.

Teşkilatı bu kadar güçlü bir devlette halk nasıl yaşıyordu?

Gök Türk Devleti'nde halkın (kün) şahsi hukukla donatılmış, iktisaden hür ve özel mülkiyete sahip olduğu görülür. Tarım arazisi üzerinde de özel mülkiyet geçerli oluyordu. II. Gök Türk Devleti zamanında, 698 yılında Kapgan Çin'den bir sürü istekte bulunmuştu. Bunların arasında otuz bin ölçek tohumluk darı da vardı. Bu tohumluk darının halkın tarlalarında kullanılması için olduğu muhakkaktır. Diğer taraftan, Bizans kaynağı Tactica da Gök Türklerin hür insanlar olduğundan bahsetmektedir. Özel mülkiyet kişi hak ve hürriyetlerinin teminatı olduğundan, insan ona sahip olup kullandığı ölçüde hür olabilmektedir. Gök Türklerin çağdaşlarına göre insan hakları yönünde epey ileride olduğu anlaşılmaktadır. Eski çağlarda ve diğer Gök Türk çağdaşı kültürlerde insanlar yaşamak için gerekli enerjiyi (çekme ve taşıma gücünü) aralarındaki zayıf ve vasıfsız kişilerin kol kuvvetini çalıştırmak suretiyle sağlıyorlardı. Asalak ve yerleşik köylü kültürde bunun başka çaresi yoktu.

Gök Türkçe vesikalarda 14 yerde kul tabiri geçmektedir. Ancak bunlarda mülkten, haktan mahrum kimseler değil, bazı siyasi ve medeni haklardan yoksun olmak söz konusudur ve esirlik ifade edilmek istenmiştir. Esirlik ve kölelik sosyal ve hukuki bakımdan farklıdır. Eski Yunan'da, Roma'da ve Moğollarda kölelerin yanında onlardan ayrı olarak esirler de (özellikle savaş esirleri) vardı. Öte taraftan, köle kelimesi hiçbir Gök Türkçe metinde

geçmemektedir. Genel olarak herhangi bir toplulukta yüksek tabakaların oluşmasında üç faktör önemli rol oynamaktadır:

- ✓ Geniş araziye sahip olmak (ekonomik)
- ✓ Askerliği meslek edinmek (idari-askerî)
- ✓ Ruhani zümreye mensup bulunmak (dinî)

Bu durumu göz önüne alarak, Gök Türk Devleti'ne baktığımızda şunları görürüz. Her şeyden önce, Gök Türklerde ziraatin çok az yer tutmasından dolayı toprak köleliği söz konusu olamaz. Eli silah tutan herkesin asker olduğu bozkır toplumunda, askerliğin ayrı bir meslek olduğu düşünülemez. Zaten Gök Türkleri anlatan Çin kaynakları Gök Türk Ordusu'ndan bahsederken, bunu çoğu kez asker kelimesi yerine kullanmıştır. Çünkü herkesin asker sayılmasından dolayı ayrım yapmaya gerek duymamışlardır. Bozkır sahasında kurulmuş bütün diğer eski Türk devletleri gibi, Gök Türk Devleti de siyasi ve askerî karakter taşıyor, dinî karakter taşımıyordu. Yazıtlarda geçen Kara-bodun deyiminin asıl büyük kalabalık diye adlandırılması gerekmektedir. Yani büyük halk kütleleri ifade olunmak istenmiştir. Kesinlikle sınıf farklılığı söz konusu değildir.

> Devleti kuran ve başarılı yapan millettir.

Eski Türk devletlerinde bazı yüksek memuriyetlerin irsî olduğu bir zamanlar iddia edilmiş olsa da kaynaklarda bunu doğrulayan bir kayda rastlanmamaktadır. Üstelik tayinlerin yapıldığını Gök Türk tarihini başlangıcından sonuna kadar takip ederek öğrenebiliriz. Kısacası Gök

Türklerde sınıflaşma veya sosyal tabakalaşma olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir malumat yoktur. Hatta ileri gidersek devleti kuran ve başarılı yapan millettir. Bu konuda daha fazla bilgi için İbrahim Kafesoğlu Hocamızın "Türk Millî Kültürü (İstanbul 1997, s. 219-281)" adlı eserine bakılabilir.

TÜRKLÜĞE AİT KAVRAMLAR & SEMBOLLER

Tonyukuk Balbalları

Tarih sahnesinde Türk var olduğundan beri esareti, yabancıya itaati kabul etmeyen bir Türk karakterinin de şekillendiğini görüyoruz. Bağımsızlığa verilen değerin temelinde neler var?

Moğol asıllı Juan-Juanları hezimete uğratmadan önce istiklallerini kazanma yolunda önemli adımlar attıklarını Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz. 545 yılından önce, Çin Seddi'nin kuzeyindeki ve Çin surlarının dışındaki pazarlarda ipek alışverişine, ticarete başlayan Bumın Kağan Çin ile münasebet tesis etmek istemişti. Bunu karşılıksız bırakmak istemeyen Çin'deki Batı Wei imparatoru, 545 yılında bir elçiyi Gök Türk merkezine gönderdi. Kaynağın ifadesine göre, elçi vardığında Gök Türkler sevinmişler ve birbirlerini tebrik ederek "Şimdi büyük ülkenin elçisi geldi, bundan dolayı bizim ülkemiz yükselecektir" demişlerdi. Gök Türklerin bu olaya sevinmesinin esas sebebi, tarihlerinde kendilerinin ilk defa siyasi varlık olarak tanınmalarıdır.

Gök Türklerin bağımsızlıklarını kazanışları ve kaybedişleri, Orhun Yazıtları'nda oldukça önem verilerek anlatılmış; bağımsızlığın kaybedilişinin millet için adeta bir ölüm, kazanılmasının ise yeniden diriliş olduğu, milletin

bundan çok ders alması gerektiği önemle tavsiye edilmiştir. 630-680 yılları arasında devletin Çin esaretine düştüğü sırada birçok bağımsızlık hareketi meydana gelmiş, en sonunda, 679'da başlayan isyan kıvılcımı 682'de devletin yeniden istiklalini kazanmasına sebep olmuştur. Devlet tekrar istiklalini kazanınca, kağanlar Çin'de kalmış Türk boylarını kurtarmak için olağanüstü çaba sarf etmişlerdir. Bu da Gök Türk Devleti'nde bağımsızlığa verilen önemi gösteren en önemli belgelerdendir.

Tarih boyunca Türklerin çağdaşlarından daha farklı ve özel tanımladığı vatan kavramı ile devam edelim. Öyle ki vatan sevgisi Orhun Yazıtları'na dahi kazınmış.

Bağımsız olan her devletin varlığını sürdürdüğü bir coğrafi mekâna sahip olması gerektiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Ancak eski Türk ilinde bu coğrafi mekân yani ülke toprağı diğer çağdaşı devletlerde olduğu gibi hükümdarın serbestçe kullanabildiği bir arazi parçası değil, korumakla görevli bulunduğu ata yadigarıydı. Bu durum ve vatan sevgisi, yine Orhun Yazıtları'nda çok açık bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca, merkez Ötüken bölgesi kutsal sayılmıştır. Türk milletinin acı tatlı hatıralarının gelecek nesillerce unutulmaması için taşa yazdırılıp dikilmesi ancak o toprakların ilelebet Türk vatanı olarak kalacağı düşüncesinin sonucu meydana getirilmişti. Çin kaynakları Türk vatanını tarif ederken Gök Türk sınırlarının doğudan batıya 10 bin'li (beş bin km' den fazla), güneyden

kuzeye 5 bin'li (iki bin beş yüz km' den fazla) olduğunu bildirmektedir. Tarihleri boyunca gelişen olaylardan anlaşıldığına göre ülke yani vatan toprakları hükümdarın şahsi malı gibi bir dominium (egemenlik) değil, benzeri sadece eski çağlarda Roma'da görülen imperium (imparatorluk) düşüncesi ile yönetiliyordu.

Eski Türklerde hükümranlık dediğimizde erklik, kut ve cihan hakimiyeti ülküsü gibi kavramlar beraberinde geliyor. Bu kavramlar Türklere özgü mü?

Devlet, hukuki bakımdan emretme hakkına ve kudretine sahiptir. Ancak emretme hakkına uyanlar tarafından meşru (doğru) kabul edilmesi gerekir aksi hâlde devlet yok, zorbalık vardır. Toplumlarda genel olarak üç hâkimiyet şekli vardır diyebiliriz; gelenekçi hâkimiyet, karizmatik hâkimiyet ve kanuni hâkimiyet.

Eski Türklerde hükümranlığı Tanrı'nın verdiği kabul edildiği için onlardaki karizmatik hâkimiyettir. (Karizmatik hâkimiyete bağlı toplulukların çoğunda din ön planda olduğu hâlde eski Türk siyasi birlikleri dinî vasıf taşımamıştır. Türk hükümdarı insanüstü bir varlık olarak da görülmemektedir.) Eski kaynaklarda Türk hükümdarlarına idare etme hakkının Tanrı tarafından verildiği sıkça geçmektedir. Buna "kut" denmektedir. *Kutadgu Bilig*'e göre hükümdarlığa giden yol kut'tan geçer.

Türklerdeki kut inancının Çin'den örnek alındığına dair iddialar bulunuyorsa da bu doğru değildir. Kut'a sahip olan hükümdarın sonsuz bir hâkimiyeti yoktur, yetkileri sınırlandırılmıştır. Bazı görevleri ve yetkileri şunlardır:

- ✓ Dağınık boyları toplayıp nüfusu çoğaltmak
- ✓ Halkı doyurmak ve giydirmek
- ✓ Resmî ziyafetler yapmak
- ✓ Sofrasını halka açık tutmak

Kutadgu Bilig'e göre de halk hükümdarından iktisadi istikrar, adil kanun ve asayiş istemektedir. Ayrıca Türk hükümdarları bazı devletlerdeki gibi "kanun yapan fakat kendini kanuna bağlı saymayan" düşüncesindeki kişiler değillerdir.

Eski Türklerde "iki"li (Doğu-Batı, Sağ-Sol) teşkilatı Türk Gök dini inancına bağlayabiliriz. Türk devletinin mekânını gök ve dört cihet meydana getiriyordu. Gerçekte devlet yeryüzünde olduğu hâlde Gök Tanrı'yı hâkimiyetin sahibi ve kaynağı olarak kabul ettikleri için mevkiler de yukarıdan aşağı doğru sıralanmakta ve sağa sola doğru yayılmaktadır.

1) İleri, gün doğusu
2) Beri, gün ortası (güney)
3) Geri, gün batısı
4) Yukarı, gece ortası (kuzey)

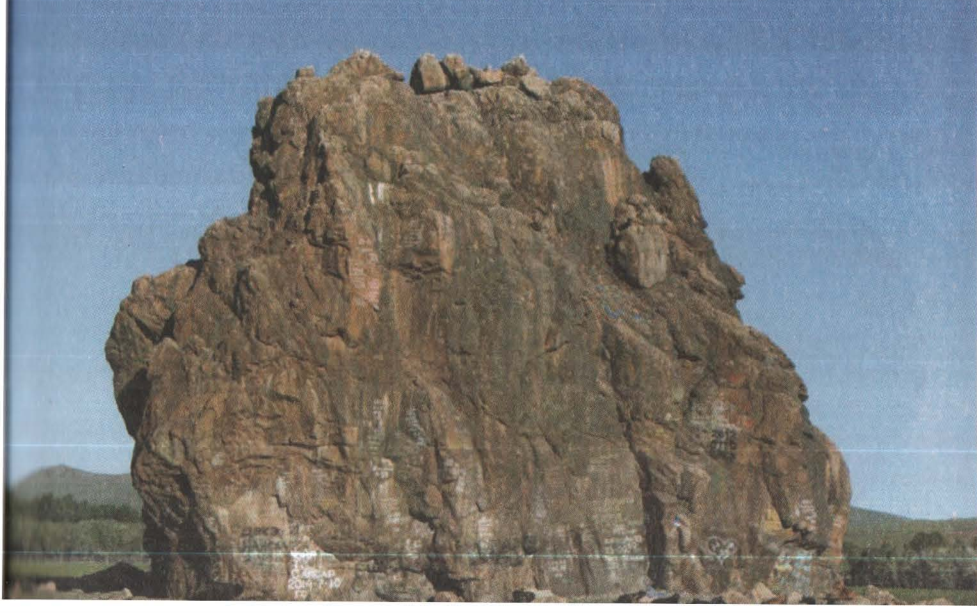
Türklerde önem olarak Batı'nın Doğu'dan sonra yer alması, güneşin ve ayın batıda batmasından dolayı ya da devletin doğu-batı yönünde genişlemesinden dolayı olabilir. Doğu yönü genelde daha üstün kabul edilmiş, hakan Doğu'da yaşamıştır. Ama Doğu'ya da Batı'ya da genelde

hanedandan yöneticiler atanmıştır. Bu teşkilatın da Çin ile alakası bulunmamaktadır, aksine sağ-sol şeklinde kurulmuş ilk Asya Devleti Hun Devleti'dir.

Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadarki her yeri ele geçirme düşüncesi, Türk cihan hâkimiyeti düşüncesinin uygulamalı tarafını ifade eder.

Türklerde benimsenen cihan hâkimiyetinin amacı yeryüzünde huzur sağlamaktı. Türk cihan hâkimiyeti düşüncesini teorik ve uygulamalı olarak ayırabiliriz. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadarki her yeri ele geçirme düşüncesi Türk cihan hâkimiyeti düşüncesinin uygulamalı tarafını ifade etmektedir. Osmanlılar da dahil hemen hemen bütün Türk devlet adamları cihan hâkimiyetini benimsemişlerdir. Zaten destan ve efsanelerde, tarihi kayıtlarda bu konunun sık sık işlendiğini görüyoruz.

Hoyt Tamır Yazıtları'nın bulunduğu kaya

Ne zaman bahsi açılsa heyecan uyandıran bir konudayız. Türklerin kutsal kenti Ötüken. Bilge Kağan Yazıtı'nda "Türk İlinin Yüreği" denilen Ötüken nerede ve nasıl bir yer?

Moğolistan'ın Arhangay'da eyaletinde bulunan ve Türklerin tarihi başkenti olan Ötüken; Hunlara, Gök Türklere ve Uygurlara merkez olmuştur. Çincede "Ötüken Ormanı"na "Ötüken Dağı" denmektedir. Bu bölge, diğer bölgelere nazaran daha ormanlık bir alandır. Çinlilerin Ötüken Dağı demesinin sebebi; Hangay Dağlarının kuzeyinde dağlık bir alan olarak nitelendirmiş olmaları ki bu doğrudur.

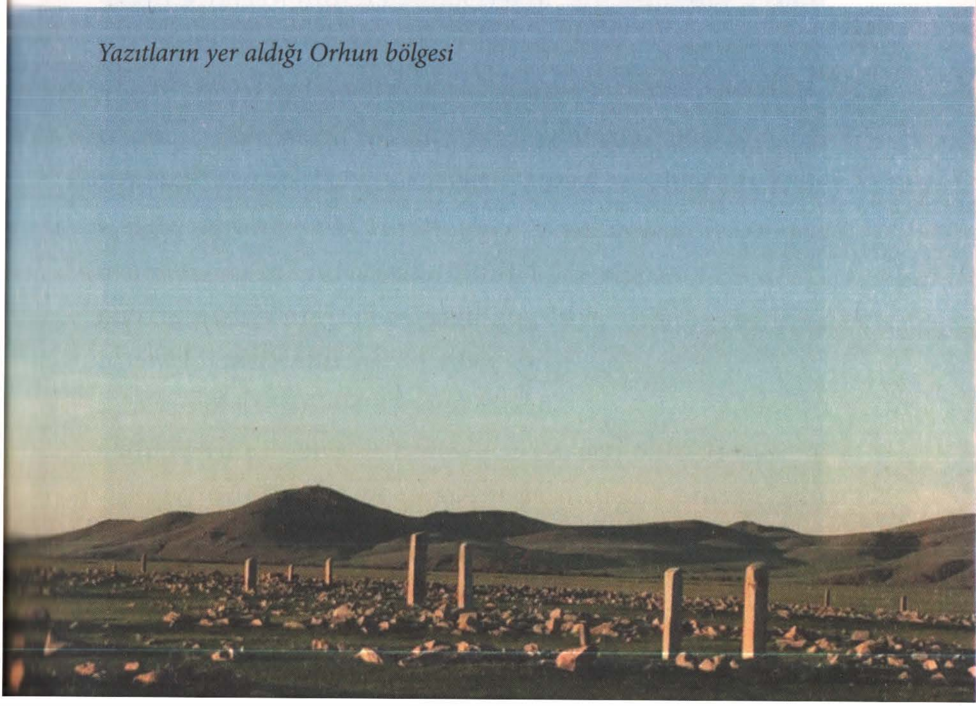
Bütün Moğolistan içinde en yaşanabilir, en verimli veya en sulu topraklara, bol otlara sahip yani hayvancı toplulukların yaşayacağı alan Arhangay eyaleti yani Ötüken. O bölgede Türklere ait binlerce geyikli resim, Orhun Yazıtları, Hoyt Tamır Yazıtları, kurganlar bulunuyor. Bu yüzden Türklerin tarihi ilk başkenti diyebiliriz.

Bağımsız her devletin, varlığını sürdürdüğü bir coğrafi mekâna sahip olması gerektiği herkesçe malumdur. Ancak eski Türk ilinde bu coğrafi mekân, yani ülke toprağı diğer çağdaşı devletlerdeki gibi hükümdarın serbestçe kullanabildiği bir arazi parçası değil, korumakla vazifeli olduğu ata yadigârıydı. Bu durum ve vatan sevgisi, Orhun Abideleri'nde gayet açık bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca, merkez Ötüken kutsal sayılmıştır.

Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim bozabilir? Bu ifadelerle dikilitaşlarına kazıyarak ölümsüzleştirdiği Türk töresi nedir?

Bağımsızlığı, ülkenin ve halkın mevcut olduğu Gök Türk ülkesinde insan hayatını düzenleyen mutlaka bir kanunlar sisteminin de bulunması gerekmektedir. Orhun Kitabeleri'nde bildirildiği üzere, Gök Türk Devleti'ndeki kanunlar bütününe "töre" deniyordu. Kitabelerde töre kelimesi 11 yerde geçmekte, bunun altısında il deyimiyle birlikte kullanılmaktadır. Diğer beş yerde de il ile alakası açıkça belirtilmektedir. Bu da Gök Türk Devleti'nin töreye ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, devletin varlığı törenin varlığına sıkı sıkıya bağlıydı:

Yazıtların yer aldığı Orhun bölgesi

"Devleti ellerine alıp töreyi tesis ettiler ... ",

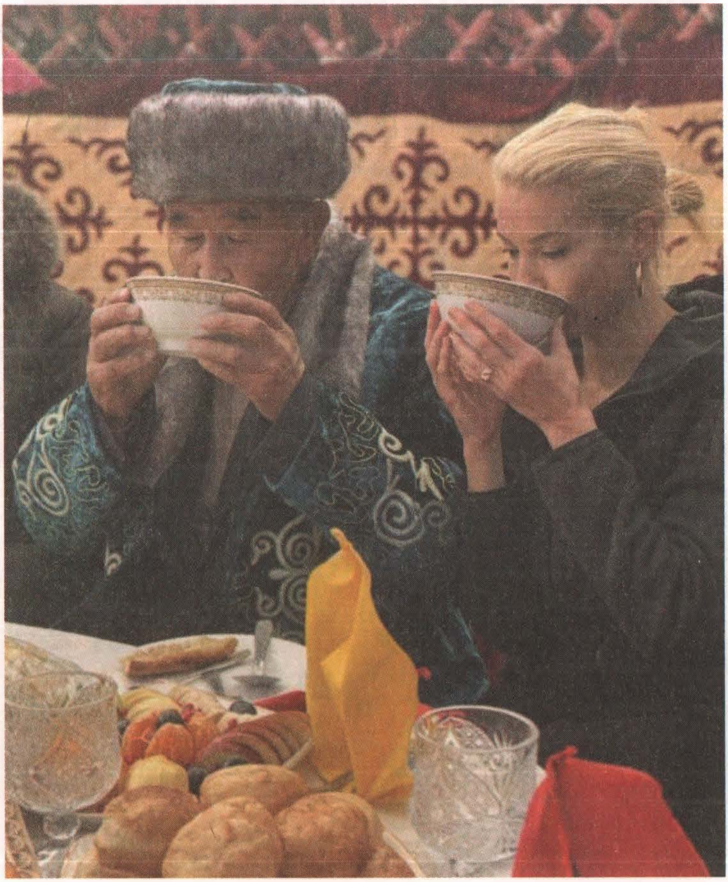
"Ey Türk bodunu devletini, töreni kim bozabilir?", "Kazandığımız devlet ve töremiz öyle idi.", "devletin töresini terk etmiş...", "O (İlteriş), atalarının töresine göre bodunu (milletini) teşkilatlanırdı...", "Töre o' gereğince amucam tahta oturdu ..."

Töre hükümleri değişik şartlar altında etkinliğini sürdürebilmek için değişebilirdi. Ancak törenin bazı hükümleri kesinlikle değişmezdi. Bunlar könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tüzlük (eşitlik), kişilik (insanlık) idi. Diğer eski Türk devletlerinde olduğu gibi, Gök Türk Devleti'ni de yerleşik ve kabilevî devletlerden ayıran başlıca özellikler şunlardır. Yelayet-i amme, özel mülkiyet, serbest çalışma, imtiyazsızlık, hükümranlığın karizmatik oluşu, birleştiricilik, askerî karakter, dinî tolerans, impeium telakkisi, töre, besicilik, çobanlık. Özellikle vurgulanması gereken nokta şudur ki Gök Türk Devleti'ni diğer kabilevî devletlerden ayıran en önemli özellik kamu hukukunun olmasıdır. Öte taraftan, Gök Türk ilinde vatan anlayışının bir devlet felsefesi hâlinde geliştiğini görmekteyiz. Devlet, hükümdar yani kağandan önce gelmektedir. Bu sebepten bütün Gök Türk Yazıtları'nda il (devlet) sözü kağandan önce zikredilmiştir. Devletin yıkılması ise Gök Türkler için en büyük felaket olarak acı bir şekilde telakki ediliyordu. Devlet Tanrı tarafından verilir, kağanın ve milletin durumu Tanrı tarafından yaşanır ve tayin edilirdi: "İl berigme tengri (il veren

Tanrı)". Kötü kağanlar ile yolundan çıkmış Türk milletini Tanrı cezalandırır ve devleti elinden alırdı.

Aksakalları sormak istiyorum. Devlet ve toplum işlerinde tecrübeleriyle hükümdarların ve halkın bir nevi yol göstereni konumundalar. Ne dersiniz?

Yaşça büyük olmak, tecrübeli olmak, aslında bilgelik makamına yükselmek çok önemlidir. Eski Türkler, saçlarının

Aksakal / Sauran- Kazakistan

ve sakallarının ağarmasından dolayı bu kişilere aksakal sözünü adeta bir unvan gibi yakıştırmışlardır. Bu unvan tarihin derinliklerinden süzülerek günümüze ulaşmıştır. Kazak, Kırgız gibi bozkır yaşantısını son devirlere kadar sürdüren Türk kökenli halklarda yaygın bir şekilde yaşlı, tecrübeli ve bilge kişiler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla günümüzde aksakal tabiri için bir anlamda halk önderi karşılığını vermek doğru olur.

Türk hükümdarları hangi unvanlarla anılmıştır?

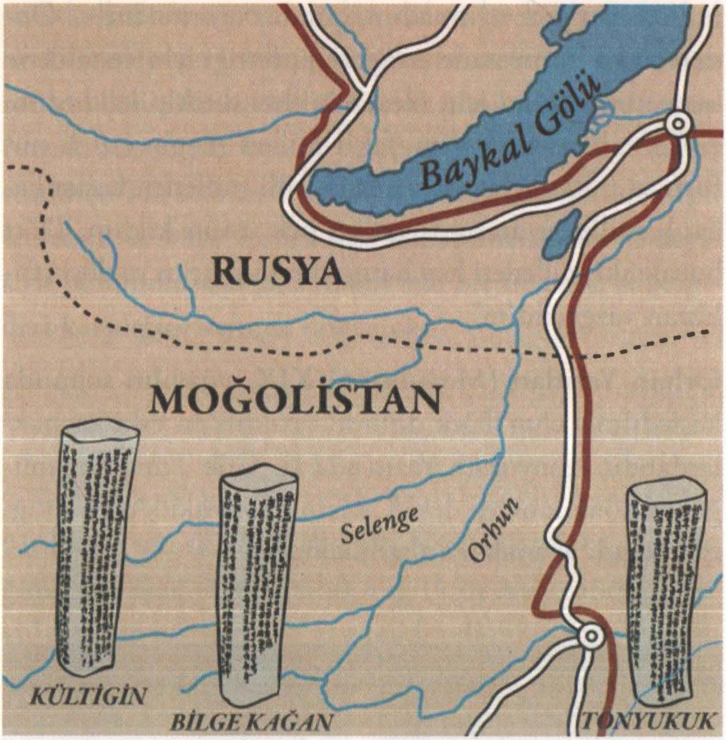
Gök Türklerde hükümdarlık, yani devlet başkanlığı, kağanlık ile temsil edilmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre otağ, örgin (taht), tuğ (kurt başlı sancak), davul (sorguç-köbürge) ve yay hükümdarlık sembolleriydi. Yine diğer eski Türk devletlerinde olduğu gibi Gök Türklerde de bu unsurlar aynı fonksiyonu taşımaktadır. Gök Türk Devleti'ne yönelik entrika faaliyetlerini sık sık uygulama safhasına koyduktan sonra Çinliler destekledikleri Gök Türk prenslerine birer kurt başlı sancak ve davul göndermişlerdir. Bu şekilde onları hükümdar olarak tanıdıklarını ifade etmek istemişlerdir. Kağan unvanının yanında, sadece Tonyukuk Yazıtı'nda bir kere han unvanı kullanılmıştır.

Kağanın görevi millete bakıp gözetmek, doyurmak, boyları bir arada tutmak ve düşmanlara karşı korumaktır. Aşağıdaki sözler onun millete karşı sorumlu olduğunu, hesap verdiğini gösteren en açık misallerdendir: "Türk

milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım ... Ondan sonra Tanrı irade ettiği ve lütfettiği için ve talih ve kısmetim olduğu için ölecek milleti diriltip kaldırdım, çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin ettim, nüfusu az milleti çok ettim. Başka illi milletler, başka kağanlı milletler arasında onları pek üstün kıldım. Dört bucaktaki milletleri hep barışa mecbur ettim ve düşmanlıktan vazgeçirdim".

Orhun Yazıtları (Moğolistan) XIX. yüzyılın sonunda keşfedilmiş olup Türk dilinde yazılmış en eski kaynaklardandır. Tonyukuk Yazıtı'nda II. Gök Türk Kağanlığı'nın komutanı ve devlet adamı Tonyukuk'un yaptığı işler kendi ağzından anlatılmaktadır.

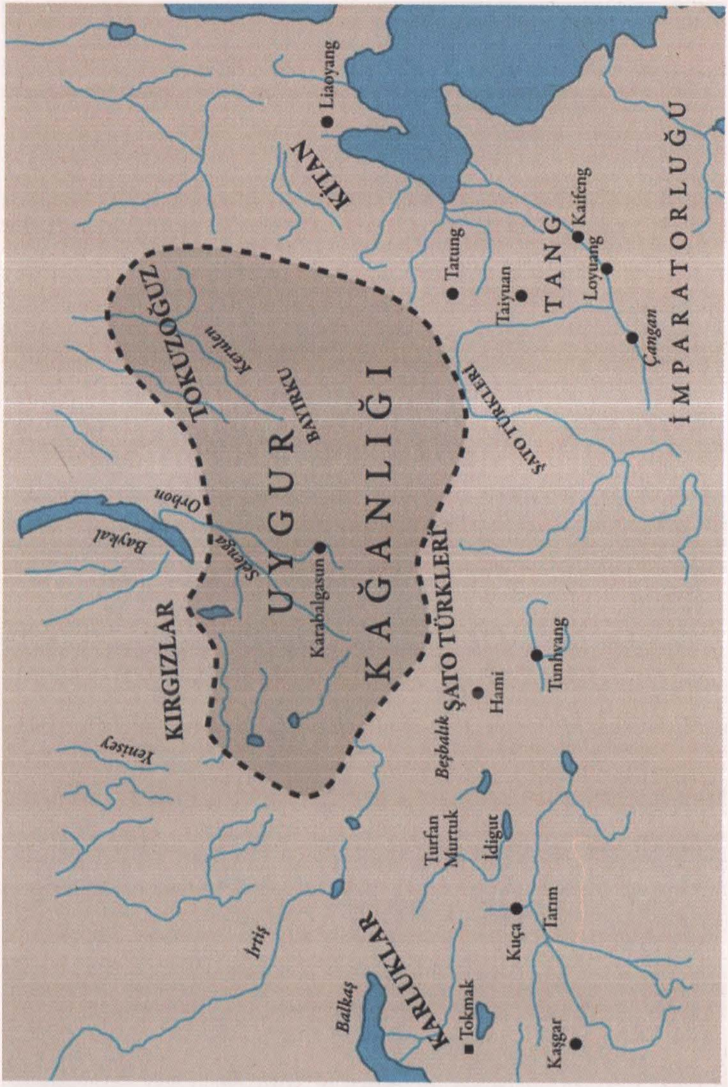

Yazıtların yer aldığı bölgeler

Diğer iki yazıttan Kül Tigin 732 yılında, Bilge Kağan Yazıtı ise 735 yılında dikilmiştir. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda I. Gök Türk Kağanlığı genel hatlarıyla özetlendikten sonra, esaret dönemi ve II. Gök Türk Kağanlığı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

YERLEŞİK YAŞAMIN İLK DEVLETİ UYGURLAR

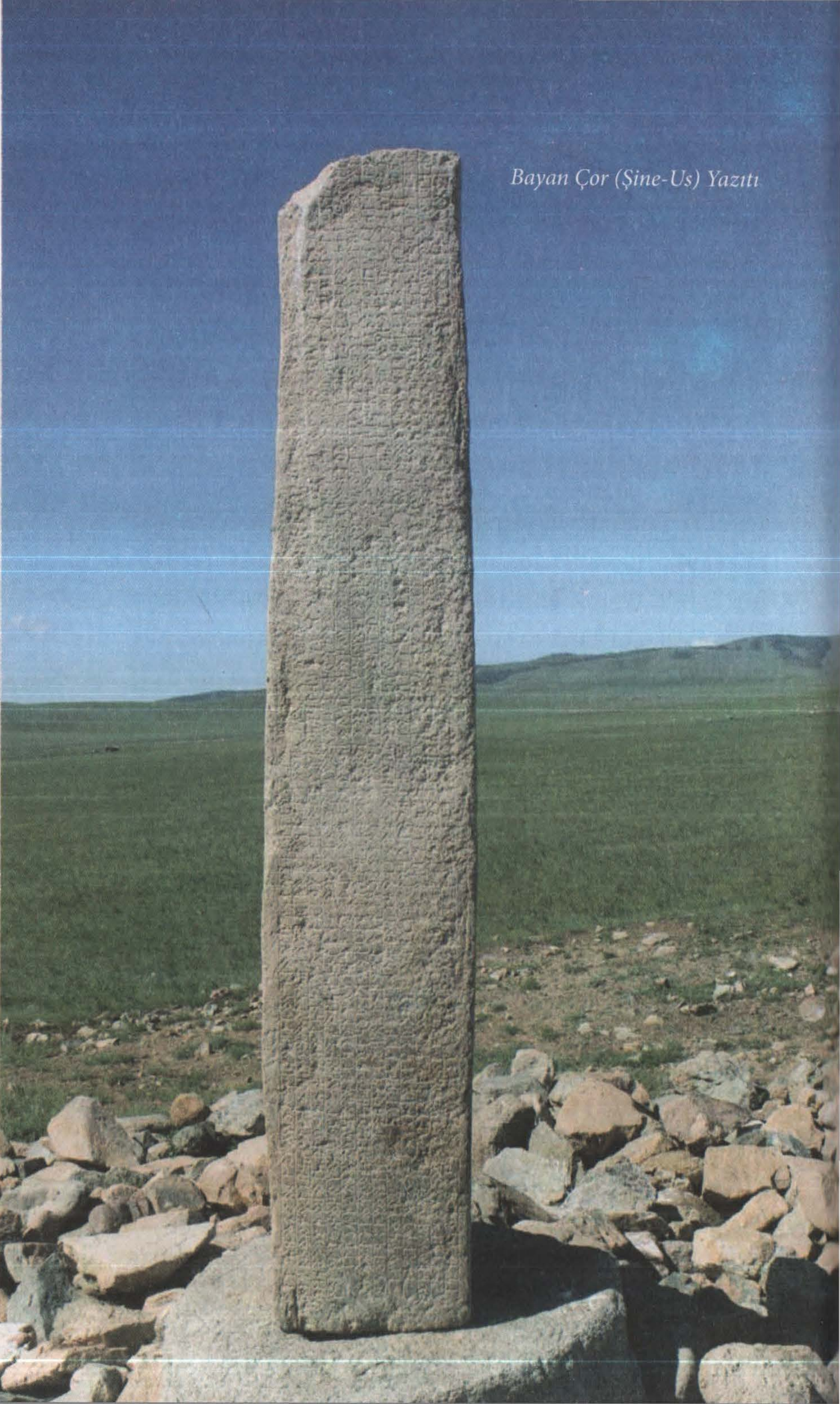
Uygur Kağanlığı (745-840)

Göçebelikten yerleşik yaşama geçen ilk Türk devleti olarak anılan Uygurları konuşalım. Türk tarihinin önemli uygarlıklarından biri olan Uygurları hangi Türk boyu oluşturmuştur?

Aslında Töles boylarının arasında, hatta daha öncesinde IV-V. yüzyıllarda Kao-ch'e (Kanglı) boylarının arasında bir kabile olarak görülmektedirler. 603 yılını takiben Gök Türklere karşı isyan eden Töles boylarının arasında da kesin bir şekilde adlarından bahsedilir. Bu arada 627-646 yılları arasında güçlü, bağımsız bir vaziyette varlığını sürdürebilen Sir Tarduş siyasi birliğinin içinde de yer almışlardır. Onların yıkılması üzerine 648 yılında Çin'e bağlandılar. 682'de II. Gök Türk Devleti kurulunca Dokuz Oğuzlarla birlikte bu devlete itaat etmek zorunda kaldılar. Dokuz Oğuzlara Uygurlar katılınca, On Uygur adıyla anılmaya başladılar.

Uygur tarihinin en önemli kağanı kimdir?

Hunlarda Mo-tu (MÖ 209-174), Gök Türklerde Mukan'ın (553-572) devletlerini içeride ve dışarıda temsil ettikleri ve oynadıkları rolü Uygurlarda Bayan Çor Kağan oynamıştır. Orta Asya'da ne kadar boy, grup vs. varsa hepsini kendi birliği içine dahil etmeye çalışmıştır.

Bayan Çor (Şine-Us) Yazıtı

Bu dönem Uygur Devleti'nin geliştiği, sağlam temellere oturduğu bir dönem olarak adlandırılabilir. Çünkü 12 yıllık sürede devlet her bakımdan büyümüş, etrafındaki boy ve devletlere üstünlüğünü kabul ettirdiği gibi idari teşkilatlanmasını da tamamlamıştır. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Uygur Kağanlığı'nın ilk hükümdarı Kutlug Bilge Kül oldu. Yeni bir imparatorluk doğarken doğuda ve batıda Uygurların toprakları genişlemişti. Başlangıçta Uygurlara bağlanan topraklar batıda Altay Dağları ile doğuda Mançurya arasında uzanıyordu. Doğu Gök Türk Devleti'nin eski topraklarını kaplamışlardı. Karluklar ise daha üst seviyede olan sol yabguluğu aldılar. Kutlug Bilge Kül 747'de ölünce yerine oğlu Bayan Çor tahta geçti.

Bayan Çor Kağan'ın devri her bakımdan Uygur Devleti'nin geliştiği sağlam temellere oturduğu bir dönem sayılır. Sekiz yıllık süre içinde devlet her bakımdan büyümüştür. Kağan, Hun ve Gök Türk dönemlerinde olduğu gibi, öncelikle Orta Asya'daki boyları kendine bağlamaya çalışmıştır. İlk zamanlarda Bayan Çor'un kağanlığı halkın bir kesimi tarafından tanınmak istenmemiş olmalıdır. Onlar Bayan Çor'un babası vaktinde yabgu ilan edilmiş olan Tay Bilge Tutuk'u kağan ilan ettiler. Kıtanlar ve Tatarlar da onlara katılınca Bayan Çor için tehlike büyüdü. Bükekü civarında iki gün süren çarpışmalarda Kıtan ve Tatarları mağlup etmeyi başarınca kendi soyundan gelen bütün kabileler dönüp ona bağlandı. Beyleri ve diğer ileri gelenleri cezalandırdı. Buna rağmen halk

yeniden ayaklanıp Kıtan ve Tatarlardan bir daha yardım istedi. Ancak istedikleri yardım gecikince, Bayan Çor onları çok ağır bir bozguna uğrattığı gibi sürülerini ve kadınlarını alıp geri döndü. Arkasından Selenga'nın kuzeybatısında Kıtan ve Tatarları ağır bir bozguna uğrattı. Kaçmaya çalışan Kıtanlar kendiliğinden teslim olurken, Tatarlar Keyra Irmağı kaynağında ve Üç Birkü Suyu'nda sıkıştırılıp, askerlerinin yarısı öldürüldükten sonra teslim alındılar. Diğer isyancılar Tuzlu Altır Gölü civarında mağlup edildikten sonra devletin doğu tarafındaki huzursuzluklar sona erdi (750'den önce).

750 sonbaharında Kem (Yenisey) boyunda yaşayan Çikler itaat altına alındı. Aynı yılın ilkbaharında Uygurlar Kuzeybatı Mançurya'daki Tatarları mağlup ettiler. 751'de bir kez daha Çikleri yendiler, Kırgızlara baskın düzenlediler. Bu seferleri yapan Bayan Çor'un bir kumandanıydı. Kendisi aynı sıralarda Bolçu (Urungu) Nehri üzerinde Karlukları yendi. 752 yılında çatışmalarda ise Basmıllar,

Uygur minyatürü

Türgişler ve Karlukları mağlup ettiler. Şine-Usu Yazıtı'ndan anlaşıldığına göre, Bayan Çor Kağan'ın iç savaşları 755 yılına kadar devam etmiştir.

Kuruluşları sırasında Uygurların müttefiki olan Karlukların batısında Türgişler yaşıyordu. Karlukların gücü zaten biliniyordu. Bunlar zamanla Türgişlerle birleşince önemli bir rakip oldular. Dolayısıyla Karluklar üzerine sefer düzenleme ihtiyacı ortaya çıktığında, Bayan Çor batıya doğru ilerledi. Altay-Tanrı Dağları arasında geniş Cungarya-Tarbagatay bozkırlarında Karlukları yenerek, onları batıya doğru çekilmek zorunda bıraktı. Daha sonra Türgişleri de mağlup edince Uygur Devleti'nin sınırları Seyhun Irmağı'na kadar genişledi. Kuzeyde Yenisey'in Batı kolu Kemçik Irmağı civarında yaşayan Çikler de Bayan Çor Kağan'a bağlanırken, bu bölgenin güçlü boyu Kırgızlar henüz ona boyun eğmemişlerdi. Bu arada Selenga civarında isyan eden Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatarlar mağlup edildiler. Artık Orta Asya'da herkes Uygurların siyasi üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştı.

Bu arada Çin tarihinin en parlak hanedanlarından olan T'ang İmparatorluğu karışıklığa sürüklendi. Diğer taraftan 751 yılındaki Talas Savaşı'nda uğradıkları mağlubiyet, onların Orta Asya'dan geri çekilmelerini sağladı. Ardından Soğd asıllı An Lu-shan'ın çıkardığı isyan T'ang İmparatorluğu'nu tamamen karıştırdı (755). Bu isyan T'ang hanedanının çatırdamasına yol açarken, yeni imparator Uygurların yardımıyla düştüğü çaresiz durumdan çıkmaya çalışıyordu.

O tarihlerde Çin imparatoru küçük kızını gelin olarak Uygur kağanına veriyor. Tarihte yabancılarla kızlarını evlendirmeyen bir imparatorluk için oldukça ilginç bir durum değil mi?

Öncelikle Uygur kağanı bir Uygur prensesini gelin olarak T'ang sarayına gönderdi. Bayan Çor'un hedefi evlilik yolu ile akrabalık kurmak suretiyle T'ang hanedanını etki altına almaktı. Yine birçok devlet adamını başkente yollayarak, yeni diplomatik girişimlerde bulundu. Arkasından kendisi çıktığı büyük seferde Çinli devlet adamı Ku-o Tsu-i ile birlikte Çin'e doğru ilerledi ve Sarı Irmak kenarında Çin'e saldıran Türk asıllı Tongra boyunu yendi. Uygurlar 757 yılında Çin'e bir yabguyla birlikte dört bin kadar asker ve çok sayıda at göndermişler, Çinliler de onları büyük ziyafetle karşılamışlardı. Yabgu, Çin'deki isyanın bastırılması işine girişti. Uygur Ordusu Feng suyu kenarında asileri yendi ve isyancıların eline geçen başkent Ch'ang-an geri alındı. Arkasından yazlık başkent olan Lo-yang'ı geri almak üzere harekete geçtiler.

Uygur kuvvetleri Yabgu'nun idaresinde ilerleyip asileri tamamen bozguna uğrattılar; Lo-yang'ı da yağmaladılar. Onların sayesinde ülkesine tekrar sahip olan İmparator Uygur kumandanlarını ağır hediyelerle ödüllendirdi. 758 yılında İmparator, Bayan Çor Kağan'a küçük kızını eş olarak gönderdi. Tarihte Çin imparatorlarının öz kızlarını yabancı ülkelere gelin göndermeleri çok nadirdir. Herhâlde bu Uygurların Çin'e yaptığı yardımların

karşılığı olmalıdır. Prenses muhteşem bir merasimle Bayan Çor Kağan'a gönderildi. Kağan büyük bir devlet adamlığı örneği göstermiş, kendisine sunulan hediyeleri devlet adamlarına dağıtmıştır. Bayan Çor Kağan adına 759 yılında Moğolistan'ın Şine-Usu Gölü civarında bir yazıt dikilmiştir. Yazıtta Bayan Çor Kağan'ın zaferleri ve başarıları anlatılmaktadır. Bayan Çor Kağan bazı Çinli ve Soğdlu ustalara Selenga üzerinde Ordu Balık adında bir şehir kurdurtmuştur.

Uygur prensleri

Uygurlar diğer Türk devletlerinden farklı bir yapıda gözüküyorlar. Bu farklılaşmanın sebebi nedir?

Uygur Kağanlığı Gök Türk Devleti'nin sahip olduğu miras üzerine kurulduğu için bu devletin yani bozkır kültürünün geleneğini sürdürüyordu. Ancak zamanla Çinlilerle fazla yakınlaşma ve Maniheizm'in ülkede kabul görmesi hayat tarzlarını değiştirmelerine sebep oldu. Soğdluların devlet mekanizmasında yer alıp etkili olmalarının bu durumda rolü vardır.

Uygur Kağanlığı'nı her yönden geliştiren ve yükselten Bayan Çor Kağan 759 yılında ölünce yerine oğlu Bögü geçti. Bögü Kağan, Çin'deki T'ang hanedanına isyan eden Shih Chao-i'nin gönderdiği elçilere yüz vermediği gibi tahkir de etti. Buna karşılık Çinli elçi eski dostluklarından ve verilen hediyelerin çokluğundan bahsederek onu etkilemeye çalıştı. Hatta daha önce Çin'de savaşan Yabgu'nun yanında yeni imparatorun olduğunu dahi vurgulamıştı. Bu arada Çin'in kuzey sınırları Uygurlar tarafından düzenlenen akınlara maruz kalmıştı. Ancak Çin'in daha derinlerine girme işi Pu-ku Huai-en tarafından engellendi. Çünkü bu ülkeyi yakından tanıyan Türk asıllı Pu-ku Huai-en, Uygurların menfaatine değil zararına sonuçlar çıkacağını biliyordu.

Çin'in zenginliği, kalabalık ve geniş yapısı aynı zamanda kültürü kuzeyden gelen kavimleri yutuyordu. Söz konusu akınlardan sonra sakinleşen Uygurlar, ordularını yeniden

düzenlediler. Artık, T'ang hanedanına yardıma gelmeye niyetlenmişlerdi. Pu-ku Huai-en doğu kanadının idarecisi tayin edildi. Uygur askerlerinin geçtikleri yerleri yağmalamamaları için Çinliler ordunun yolunu değiştirmeye çalışıyorlardı.

Bögü Kağan, Maniheizm'i kendi halkına kabul ettiren ilk ve tek hükümdardır. 762'deki Lo-yang seferinden sonra Maniheist rahiplerle tanışan Bögü onları Karabalgasun'a dönerken yanında götürmüş, onların etkisiyle Maniheizm inancını kabul etmiştir.

Bögü Kağan, Sarı Irmak'ın kuzeyindeki Shao Chou'da konakladığında yanındaki Çinli veliahtı ve kumandanları tören dansı yapmadıkları için azarlayarak tam anlamıyla hâkim olduğunu gösteriyordu. O sırada Uygurlara ihtiyacı olan Çinli devlet adamları uğradıkları hakaretlere ses çıkaramamışlardı. Arkasından Pu- ku Huai-en, Uygur kuvvetlerine kumanda ederek asi Shih Chiao-i'yi bozguna uğrattı. Bu isyanın bastırılması karşılığında T'ang imparatoru, Kağan'a birçok hediyeler gönderdiği gibi, ayrıca yıllık iki bin ailenin vergi gelirini ona yollamaya da razı olmuştu.

762'deki Lo-yang seferinin Uygur tarihinde bir başka etkisi daha gerçekleşmiştir. Söz konusu seferler esn'asında Mani dini rahipleri, Bögü Kağan ile tanışmışlar, onu etkileyerek, onunla birlikte Uygur başkenti Karabalasagun'a gelmişlerdir. Onların anlattıklarına hayran olan Kağan, hayvansal gıdalar yemeyi yasaklayan, savaşçılık duygusunu zayıflatan bu dini kabul etti. Kağanın hedefi Uygurların bozkır hayatını bırakıp şehirli olmalarını sağlamak,

dolayısıyla ülkeyi daha bayındır hâle getirmekti.

> Maniheizm veya Mani dini: III. yüzyılda Pers İmparatorluğu'nda Mani tarafından kurulan bu din, bazı Hristiyan, İranî ve Zerdüşt unsurların birleşmesinden oluşur. Temelinde bir düalizm vardır. Dünyada iki zıt unsur devamlı bir mücadele hâlindedir; iyi ve kötü, yani aydınlık ve karanlık daima çatışır.

Bögü Kağan, Maniheizm'i kendi halkına kabul ettiren ilk ve tek hükümdardır. Karabalasagun'a gelen dört rahibin en ünlüsü Juei-hsi (nüfuz edici vakar sükûnet) adlı biriydi. Uygur devlet adamları arasında bu dinin kabulü hakkında uzun tartışmalar meydana geldi. Kabulüne karşı çıkan devlet adamlarını adı geçen rahip ikna ederek susturmuştu. Daha sonra Kağan halkı onarlı gruplara böldü ve her grubun başına birini getirerek geri kalan dokuzunun eğitimini verdi. Siyasi sebeplerle, Çin'deki Budizm'e karşı Maniheizm'in tercih edilmiş olma ihtimali de vardır. Çünkü en büyük rakip Budist Çinli kültürü Uygurlar için asimilasyon açısından tehlikeli olabilirdi.

Uygurlar Maniheizm'i neden ve nasıl kabul etti, bu dine geçişin gerekçesi neydi?

Maniheizm'i kabul etmesindeki esas neden Bögü Kağan'ın halkının yerleşik hayatı ve dolayısıyla refahı öğrenmesini istemesidir. Bu dinin kabulüyle hem halk zenginleşecek hem de kuvvetli Budist Çin'in etkisinden uzak kalınacaktı. Ayrıca, Uygur Devleti Maniheist inancında olan tüccar Soğdluları yanına çekerek mali açıdan

da güçlenecekti. Mani dininin resmen kabulünden sonra Uygur merkezine kadın ve erkek seçkin rahiplerden oluşan heyetler geldi. Maniheizm dünyasında kağanın ve Uygurların şöhreti yayıldı. Bu arada Bögü Kağan ileri bir adım daha atarak Mani dininin Çin'de de yayılması için teşebbüse geçti. Kağanın bu yoldaki baskılarına dayanamayan T'ang imparatoru, Lo-yang'da Mani tapınaklarının kurulmasına izin vermek zorunda kaldı (768).

Uygurlarda ay ve kün gibi tabirlerin kullanılması Maniheizm'in etkisini göstermektedir; On üç kağandan yedisinin unvanında Tengride, Ay Tengride ve Kün Tengride tabirleri geçmektedir. Bu tabirler, hâkimiyetin gökten, güneşten veya aydan geldiğine olan inancı göstermektedir. Maniheizm, 795'ten sonra Beşbalık, Koço, Kuca, Aksu, Karaşar ve Kaşgar gibi şehir devletçikleri üzerinde Uygur nüfuzunun artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Türk asıllı bir boydan gelip daha sonra Çin'e giderek orada yerleşen Pu-ku Huai-en yukarıda da görüldüğü gibi Uygurlarla birlikte T'ang imparatoruna karşı isyancılarla savaşıp önemli başarılar kazanmıştı. Ancak söz konusu isyan bastırılınca doğan boşlukta kendisi isyan etti (764). Ertesi yıl iki yüz binden fazla Uygur, Tibetli, Tangut ve Nu-la gruplarını yanına çekerek hâkimiyet alanını daha da genişletti. Ancak Pu-ku Huai-en'ın ani ölümü, T'ang hanedanını kurtarmıştır. Geride kalan asilerden Tibetliler ülkelerine geri dönerken, isyana katılmış olan Uygurlar Çin ile anlaştı. Daha sonra bu Uygurlar ve Çinliler hep birlikte Tibetlileri mağlup ettiler.

Maniheizm'in Uygurlara etkisi nasıl olmuştur?

Uygurlarda toplumsal yapı hızlı bir değişim göstermiş, özellikle ekonomide ve düşünce tarzında şehirleşmeye doğru atılımlar yapılmıştır. Henüz devletin kuruluş aşamasında, 744'te Çin kaynaklarında Uygurlar hakkında "sulak ve otlakları bulmak için gezerler, atçılık ve okçulukta ustadırlar" gibi kayıtlar vardır. Aslında daha sonraki dönemlerde de Uygurların büyük bir kısmı göçebe olarak kalmaya devam etmiştir. At, sığır, koyun ve deve yetiştirmek onların iktisadi temelini oluşturmaktaydı. Bozkır hayat şartları gereği, en değerli hayvanlar koyun ve at olarak göze çarpmaktadır. Atların özellikle Çin ile yapılan ticarette ön plana çıktığı görülmektedir.

An Lu-shan'ın oğluna karşı 757'de çıkılan seferde 4 bin kişilik

Bir Uygur el yazmasında yer alan resim (VIII.- IX. yüzyıl, Koço, Doğu Türkistan). Resimde, iki sıra hâlinde oturan, başlarında beyaz külah ve beyaz elbiseleriyle Maniheist rahipler görülmektedir. Ortada Uygur alfabesiyle yazılmış bir metin bulunmaktadır.

Uygur Ordusu'na günlük 20 sığır, 200 koyun ve 2900 kg tahıl verilmesi etin ne kadar çok tüketildiğini göstermektedir. Hayvancılığın yanında, Maniheizm öncesinde bile Uygurlar arasında tarımın var olduğu bilinmektedir. Maniheizm'in tesiriyle tarım daha da yaygınlaşmıştır. Mani din adamları soğan benzeri şeyleri yiyorlardı. 821 yılına gelindiğinde her ne kadar ziraat yaygınlaşsa da otlakların önemi hâlâ devam ediyordu. Karabalasagun büyük bir şehir olup ziraat yaygın bir şekilde yapılmakta idi. Arkeologların araştırmalarına göre Uygurlar değirmen taşları ve harman tokmakları kullanıyor, hatta sulama yapıyorlardı. Bazı Uygur mezarlarında ölü ile birlikte gömülen darı gibi tahıl kalıntılarına rastlanmıştır.

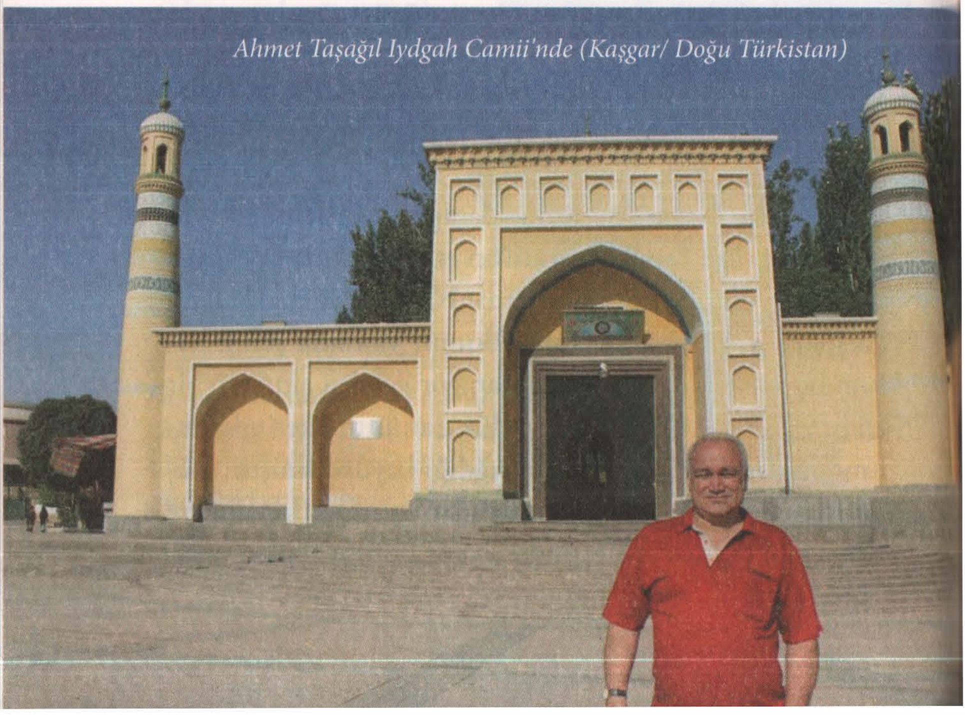
795'ten sonra Beşbalık, Koço, Kuca, Aksu, Karaşar ve Kaşgar gibi şehirlerde Uygur nüfusunun artmasının sebebi nedir?

Ziraatın gelişmesine paralel olarak, şehircilik de gelişmişti. Kağanın emriyle iki şehir inşa edilmiştir. Bunlardan biri Baybalık olup kağanın 757 yılında kurulmaya başlanmıştı. Diğeri ise Karabalasagun idi. İçinde kağanın sarayı olan Karabalagasun'un etrafı surlarla çevriliydi ve 12 büyük demir kapısı vardı. Nüfusu kalabalık olup çarşıları ve esnafı mevcuttu. Bunun yanında şehre hâkim bir mevkide, çok uzaklardan görülebilen altından bir çadır olduğu, bunun sarayın düz damının üzerinde bulunduğu ve içine yüz kişinin sığdığı kaydedilmiştir. Büyük Uygur Kağanlığı devrinden başlayarak, Beşbalık ve Koço gibi şehirlerin etrafında Uygur nüfusu toplanmıştı.

Beşbalık Uygurları döneminde şehir kültürü buralarda epeyce gelişmiştir. Ticareti de öğrenen Uygurlar, lüks eşyalara ihtiyaç duymaya başladılar. Çinlilerle At- ipek ticareti hiç görülmediği kadar artmıştı. Uygurlar elde ettikleri ipeğin fazlasını ya başka ülkelere ihraç ediyorlar ya da para birimi olarak kullanıyorlardı.

T'ang hanedanını temelinden sarsan An Lu-shan isyanı bertaraf edilince bazı Uygurlar Çin'de kalmışlardı. Orada zenginleştiler ve bankerlik yapmaya başladılar. Zamanla bu durum öylesine gelişti ki bunlar IX. yüzyılın sonlarına doğru Çin'in hemen bütün maliyesini kontrol edecek duruma gelmişlerdi.

Uygurlar deve ve ata dayalı basit bir ulaşım sistemi kurmuşlardı. Çok kalabalık gruplar hâlinde yola çıkıldığında atların, develerin ve arabaların beraber olduğu

Ahmet Taşağıl Iydgah Camii'nde (Kaşgar/ Doğu Türkistan)

kervanlar kullanılırdı. 820 senesinde binlerce Uygur ve Çinlinin bulunduğu kafile, Ch'ang-an'dan Uygur başkentine doğru yola çıkmıştır.

Her ne kadar şehirleşme olsa da çadır önemli bir barınak yeri olarak varlığını devam ettirmiştir. "Zenginlerin iki veya daha fazla çadırı olurdu" şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.

Eserini IX. yüzyıl ortalarında yazmış olan el-Câhiz'e göre, Uygurlar Mani dinini kabul ettikten sonra Karluklara yenilmeye başlamışlardı. Yeni kabul edilen din Uygur kağanlarının savaş isteklerini köreltmiş olmalıydı. Uygurlar arasında bozkır ve şehirli olmak üzere iki farklı hayatın ortaya çıkması devletin temelini sarsan başka bir sebepti. Devletin başkent dışında otoritesi zayıflamış, boy reislerine serbest hareket etmek için fırsat doğmuştu. Lüks ve gevşek hayat askerî mücadelelere karşı devlet adamlarının gücünü bitirirken, vezirler iktidarı ele geçirmek için fırsat kolluyorlardı.

> Uygurlarda ziraatın gelişmesine paralel olarak, şehircilik de gelişmişti. Kağanın emriyle 757 yılında Baybalık şehri inşa edilmeye başlanmıştı. İçinde kağanın sarayı olan Karabalgasun şehrinin etrafı surlarla çevriliydi ve 12 büyük demir kapısı, kalabalık bir nüfusu olup çarşıları ve esnafı bulunmaktaydı.

Ordu geleneklere uygun olarak kağanlarının emrindeyse de merkezî otoritedeki gevşeme sonucunda "Tutuklar" ön plana çıkıyorlar, zayıf kağanlara sadakat göstermiyorlardı.

Uygur medeniyeti dediğimizde yazıtlarından mimarilerine, yazma eserlerinden yaşamlarına nelerin bilinmesi gerekiyor?

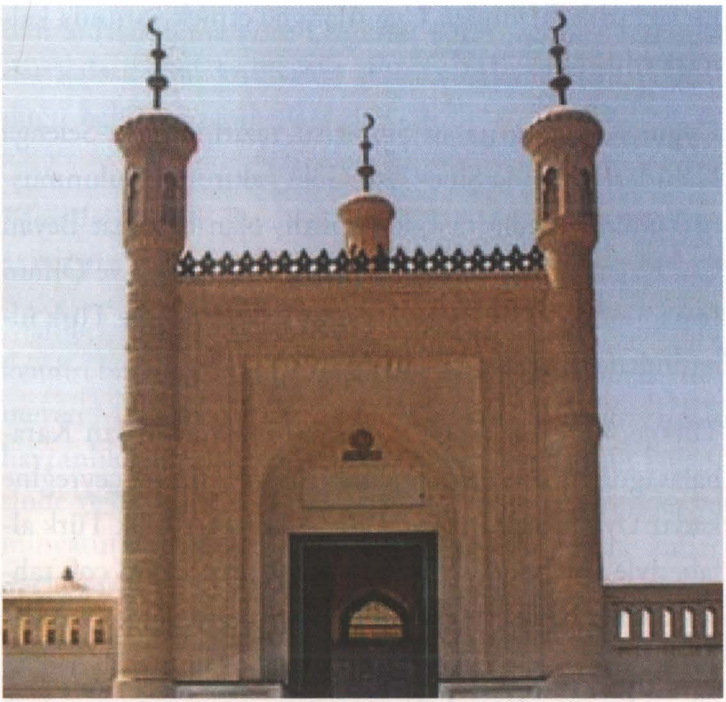
Uygurlar bir kültür devleti kurmuşlardır. Edebiyat birikimine de sahip olmuşlardır. Eserlerini Uygur alfabesi denilen ve geç dönem Soğd alfabesinin küçük çaplı değişimiyle oluşan yazıyla meydana getirmişlerdir. Asıl Uygur yazısının VII. yüzyılda geliştiği tahmin edilen işlek bir Soğd el yazısına dayandığı belirtilir. Kaşgarlı Mahmud bu yazıyı "Türk yazısı" olarak adlandırır. Uygur yazısı Çağataylılar arasında yayılmış ve Moğol yazısı diye bilinmiştir. Bu yazı XV. yüzyılda Osmanlı sarayında diğer Türk devletleriyle yazışmalarda kullanılmıştır. Uygur sanatının çok gelişmiş örnekleri de günümüze ulaşmıştır.

İslam öncesi Türk devletlerinde boylar yazın yaylak denilen serin, sulak, otlağı bol yüksek yaylalarda; kışın ise kışlık denilen daha ılık ova ve vadilerde yaşarlardı. Hükümdarların da yazlık ve kışlık olmak üzere iki merkezleri bulunurdu. Uygurlar için de durum aynıydı. Kışlık bölgede evlerin daha ziyade kerpiç veya ahşap olması tercih edilirdi. Surlar bile kalın ağaç kütüklerinden yapılırdı.

Ticari açıdan bakıldığında, Uygurlar komşu devletlere canlı hayvan, kösele, deri, kürk ve hayvansal gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve ipek alırlardı. Bu devirde Türklerle komşuları arasındaki ticaret iki yoldan gerçekleşiyordu. 1. İpek Yolu: Bu yol Çin'den başlıyor, Türklerin çoğunlukta olduğu İç Asya'dan geçip Akdeniz'e ulaşıyordu. İpek Yolu'na hâkim olan devlet devrin dünya

ticaretine hâkim olacağından, bölgenin büyük devletleri arasında kıyasıya bir rekabet vardı. 2. Kürk Yolu: Bu yol, Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak, Ural, Güney Sibirya, Altaylar ve Sayan Dağları üzerinden Çin'e ve Amur Nehri'ne uzanıyordu. Bozkır sahasının çoğunluğunu otlaklar meydana getirmekteydi. Tarıma elverişli topraklarda Uygurlar buğday ve darı başta olmak üzere tahıl ürünlerini ekip biçmekteydiler.

İslam öncesi Türk devletlerinde ekonomi, bağlı devletlerden alınan yıllık vergi; hediyeler ve halktan toplanan vergilere dayanıyordu. Vergi toplama işlemi özel memurlar

Kaşgarlı Mahmud Türbesi

tarafından yerine getiriliyordu. Ayrıca işlek ticaret yollarından sağlanan vergiler ve madencilikten elde edilen yüksek gelir devletin mali gücünü artırıyordu. Para olarak üzeri resmî damgalı ipek parçaları kullanıyorlardı.

Türk destanları bozkır insanının hayat mücadelesi örnekleriyle doludur. Bu edebiyat türünde kurttan türeme, Gökten inme ve ışıktan olma motifleri bulunmaktadır. Uygur mitolojisinde kurdun rehberlik vasfı açık olarak görülür. "Kutlu Dağ" efsanesine göre kutlu bir kaya Uygur ülkesine bereket ve mutluluk getirmektedir. Bu kaya Çinlilere verilince memlekete çöken uğursuzluklar, açlık ve kıtlık yüzünden Uygurlar göç etmek zorunda kalmışlardır.

Uygur Kağanlığı'na ait Şine-Usu Yazıtı, Orhun-Selenga Nehirleri arasında Şine- Usu Gölü yakınında bulunmuştur. Gök Türk harfleriyle yazılmış olan bu yazıt Bayan Çor Kağan adına dikilmiştir. Kitabede Selenga ve Orhun Irmağı'ndan, On Uygur, Dokuz Oğuzlardan ve Türk ülkesinden bahsedilmektedir.

Türkçe, Çince ve Soğdça olarak üç dilde yazılan Karabalasagun Yazıtı, başlangıçtan IX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Uygur tarihini konu alır. Asıl metin Gök Türk alfabesiyle yazılmıştır. Ancak Türkçe olan kısım çok tahrip olmuştur, sadece bazı kelimeler okunmaktadır. Yazıtın Soğdça olan yüzü de büyük ölçüde silinmiştir. Sadece Çince kısmı sağlam kalmıştır.

Uygurlar yerleşik hayata geçtikten sonraki döneme ait belgeler oldukça fazladır. Arkeolojik kalıntılar, el sanatları, resimler, hukuk vesikaları, elçi raporları, özellikle Turfan Uygur Devleti kültürü halkında değerli bilgiler vermektedirler.

Turfan Uygurları mimari sahada da çok eser vermişlerdir. Bu eserlerde Türk "otağ" ve "ordu" geleneği, eski bozkır kültürü özellikleri görülmektedir. Malzeme olarak aşı boyalı ve yaldızlı ağaç, balçık, tuğla ve taş (nadiren) yanında oymalı keramik ve sırlı tuğla kullanırlardı. Uygurlar daha Orhun Irmağı kıyılarında Ordu Balık'ta iken de bu teknikleri biliyorlardı. Arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre Uygurlar surlu şehirler, hükümdar kalesi, dinî külliyeler, göller ve akarsuların bulunduğu bahçeler yapmışlardır.

Maniheizm ve Budizm'in etkisi Uygur kültürüne sanatına nasıl yansımıştır?

Maniheizm kendi sanatını da birlikte getirmiştir. Mani'nin kendisi bizzat ressamdır. Bu dinin adını bile duymak istemeyen Müslüman yazarlar, onun resimdeki başarısından hayranlıkla söz ederler. Uygur Devleti'nin Turfan bölgesinde ve özellikle de İdikut şehrinde bulunan freskler ve minyatürler, Maniheizm'in Uygurlar arasında ne kadar güçlü bir şekilde yayıldığını göstermektedir. Bu minyatürlerde Uygur asıllı müminlerin yanında beyaz elbiseli Mani rahipleri resmedilmiştir. Murtuk ve Bezeklik'teki Budist fresklerin bazısında Uygur müminlerin resimleri

vardır. Bunlar Uygur kültürünün zenginliğini ortaya koymaktadır. Bu fresklerdeki Soğdlu kervancılar, Uygurların bunlar vasıtasıyla İran'ın dinleriyle temas kurduklarını göstermektedir.

Maniheizm ve Resim Sanatı: Maniheizm inancının kurucusu olan Mani'nin kendisi bizzat ressam idi. Dolayısıyla bu din kendi sanatını da beraberinde getirmiştir. Turfan bölgesinde ve özellikle İdikut şehrinde bulunan freskler ve minyatürler, Maniheizm'in Uygurlar arasında ne kadar güçlü yayıldığının delilidir. Bu minyatürlerde Uygur asıllı müminlerin yanında beyaz elbiseli Mani rahipleri resmedilmiştir. Murtuk ve Bezeklik'teki Budist fresklerin bazısında Uygur müminlerin resimleri vardır.

Uygur devri sanatında Türklerin dik duruşu, ciddi ifadeleri, protokol sırası ile dizilişleri resimlerde görülmektedir. Uygur devrinde realist portre sanatı gelişmiştir. Türk ressamları hayalî ve güzelleştirilmiş şahıslar yerine tabii portreler çiziyorlardı. Türk örf adetlerini temsil eden tablolar yapılmış, Türk Ordusu'nun kahramanları ve Uygur kağanlarının resimleri Budist mabetlerinin duvarlarını süslemiştir. Bozkır sanatının hayvan motifleri, bilhassa at resmi yerleşik Uygur sanatında da önemini korumuştur.

Uygur kültür ve sanatının karakterini eski Türk dinî inançları ile Maniheizm ve Budizm meydana getirmiştir. Sanat ve mimarlık eserleri de bu inançların gereklerini yansıtıyordu. Uygur mimarisinde dikkati çeken bir başka gelişme, Budist külliyelerinin Türk "ordu-balık" yapısı gibi iç içe iki surla çevrili olmasıdır. Dört köşede büyük dağları temsil eden kuleler ve müstakil inşa edilen

işaret kalesi vardı. Pagoda mimarisinin özelliklerini taşıyan bu kuleler zamanla Uygur sanatının inceliklerinden etkilendi ve Türk minaresine dönüştü.

Doğu Türkistan'da tapınak ve manastırlar genellikle bir külliye manzarası arz etmektedir. Kare sayılabilecek dikdörtgen bir sur ile çevrili olan ve içerisinde hükümdar sarayının ve bazı köşklerin de yer aldığı Koço şehrinin güneyinde, merkezî bir avlu etrafında gruplanmış

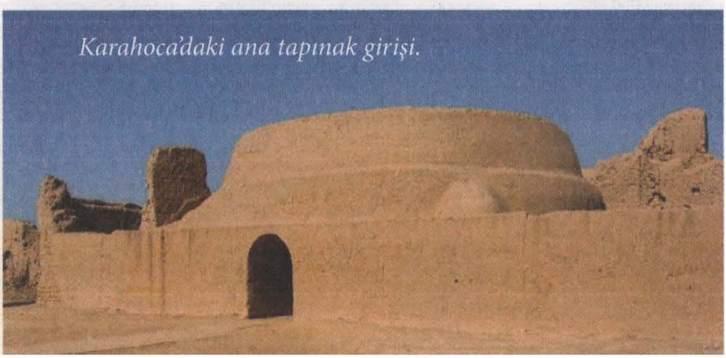
Leshan Giant Buddha/Çin

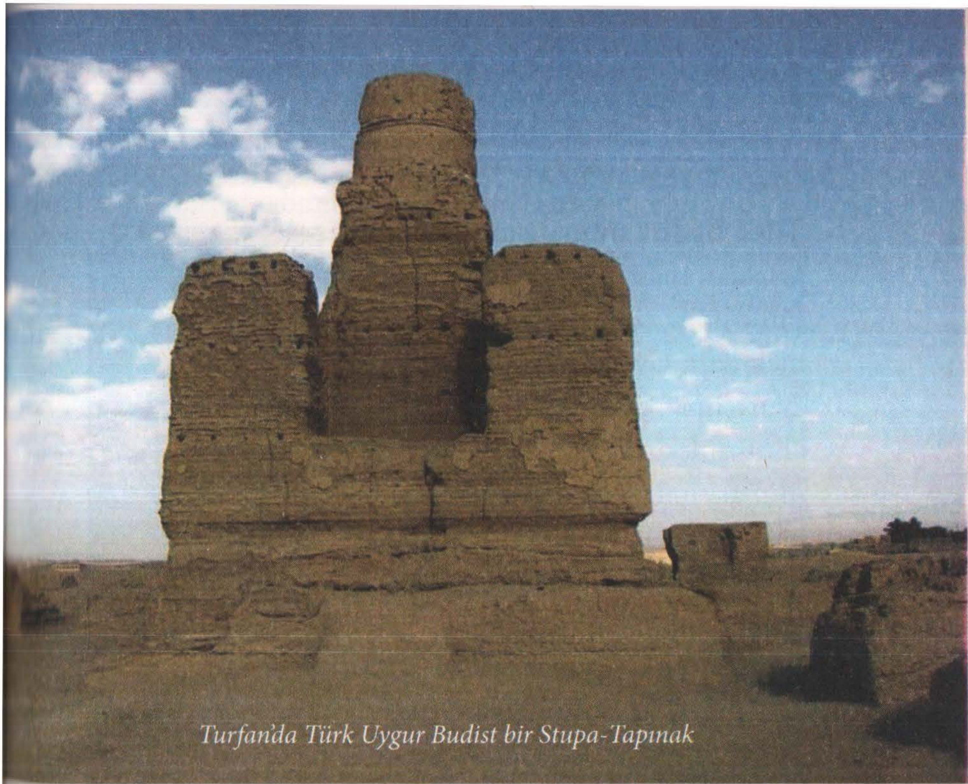
mekânlardan oluşan manastır bu durumdaki örneklerden sadece bir tanesidir. Koço, Yar-Hoto, Murtuk ve Sengim şehrindeki manastırlar da etraflarında rahip hücreleri ve diğer çeşitli yardımcı fonksiyonları üstlenen müştemilat yapılarıyla birlikte ele alınıyordu. Bu yapılar genellikle bir yükselti üzerine yapılmış dikdörtgen planlı yapılardır.

Budist tapınaklar Uygurlardan evvelki Türk dönemlerinde de vardı. Gök Türkler döneminde Akbeşim şehrinde tipik özellikleriyle Budist tapınaklar yer almaktaydı. Ancak Budist ve Maniheist tapınaklar asıl gelişimini Uygur devrinde göstermiştir.

Uygur mimarisinin izlerini daha sonraki dönemlerde görebiliyor muyuz?

Uygur manastır ve tapınakları, Selçuklu ve Osmanlı külliyelerinin kaynağını teşkil etmektedir. Uygur tapınakları arasında en önemlilerinden biri Koço tapınağıdır. Akbeşim şehrindeki Budist tapınaklardan birine benzeyen bu

Karahoca'daki ana tapınak girişi.

Turfan'da Türk Uygur Budist bir Stupa-Tapınak

mabedin köşelerindeki ve kapılarının yanındaki kuleler sonraki mimari gelişmeler açısından dikkati çekmektedir.

Diğer önemli tapınaklar arasında Murtuk Sengim'de bulunan bazı dinî yapılardan bahsedebiliriz. Tapınakların bir bölümünde ayrı olarak inşa edilmiş, çok katlı kule şeklinde olup Türkçe olarak ediz ev denilen pagodalar ilgi çekicidir. Bu pagodalardan birisi, Yar-Hoto şehrinin merkezinde yer alan ana tapınağın sınırı içerisinde, nişlerine (inşa esnasında duvar içinde bırakılan oyuk) Buda heykelleri yerleştirilmiş bir kule şeklinde yükselmektedir. Stupa denen Budist türbeler, içi dolu bir kubbe şeklindeki yapılardır. Uygur stupası ise kubbeli otağa benzer bir yapıya dönüşmüştür.

Türk Budist mimarisinde gelişen stupalar, İslamiyet'ten sonraki Türk türbe mimarisinin temelini oluşturmaktadır. Uygurlardaki stupa şekli "yurt tipi" çadır şeklinden ilham almıştı. İslamiyet'ten sonraki Türk mimarisinde soğan kubbe denilen lotus kubbe tipi de ilk kez Uygur stupalarıyla başlamıştır. Türklerden önce stupalar, bir dinî şahsiyetin kemiklerinin ve eşyalarının muhafaza edildiği kubbeli yapılardan ibaretti.

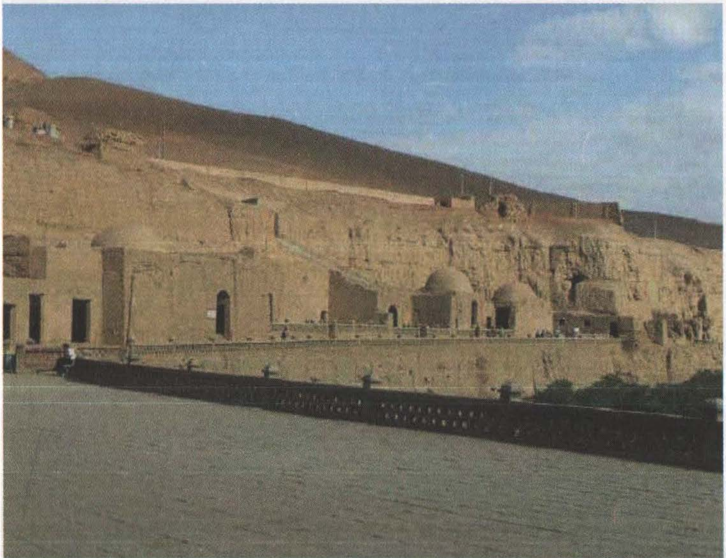
Uygur
Kaynak: J. P.O'Neil (ed.), Along the Ancient Silk Routes, New York, 1982.

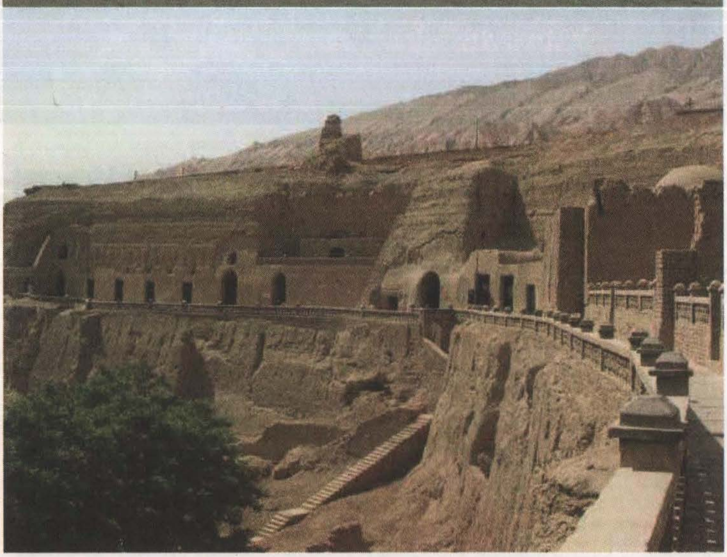
Uygurlar Budizm'e ve Maniheizm'e girdikten sonra çok zengin kültür ürünleri meydana getirdiler. Uygur resim sanatı, İslami dönemde İran ve Hint minyatür sanatını derinden etkilemiştir.

Uygurların şehirlere sahip olduğunu biliyoruz ama bozkırlarda bir şehirden bir mimari üsluptan söz etmek mümkün mü?

Bozkır mimarisinin ilk gelişmiş örnekleri Hunlarda görülür. Ancak burada kastedilen yerleşik güney kavimlerinde olduğu gibi, büyük boyutlu mimari yapılar değil.

Hunlara ait ordu-kent tarzında şehirlerin varlığı, özellikle Çin kaynaklarına dayanılarak şehirlerin yapıları

Bezeklik Bin Buda Mağaraları

hakkında elimizde bilgi yoktur. Diğer taraftan Hun mimarisi denince akla çadır ve kurganlar gelir. Kurganlar, çadırlar ve yavaş yavaş ortaya çıkan diğer mimari unsurlar sonraki devirlerdeki Türk mimarisinin kaynaklarını oluşturmaktadır.

Çadır, sadece Hunların değil yerleşik hayata geçene kadar bütün Türk topluluklarının en önemli unsurlarından birisidir. Bununla birlikte Sibirya bölgesindeki ormanlık alanlarda ya da yerleşik bölgeler olan daha güneyde kalan yerlerde insanlar ahşap veya kerpiç evlerde yaşıyorlardı.

Eski Türklerin kutsal mezarları kurganların Türk tarihine dair verdikleri bilgiler çok kıymetli. Bu yapıların özellikleri ne?

Mezar mimarisi ilginç özelikleriyle dikkat çekmektedir. Bozkırlardaki Türk kökenli toplulukların ölüme dair inanışları sonucunda ortaya çıkmıştır. Hun ölüm ve mezar geleneklerinin en belirgin örneklerini kurganlar oluşturmaktadır. Kökü Türkçe "korumak" fiilinden gelen kurgan (korugan) kelimesi aslında daha sonraları "şehir" ve "kale" manasında da kullanılmıştır. Toprak altındaki mezar yapısının üstündeki koruyucu taş ve toprak yığınına da kurgan denilmiş, bu isim daha sonra Tümülüs görünüşündeki mezarlara da adını vermiştir.

Hunlara ait kurganlarda deri, kumaş, yün ve keçeden mamul giysiler bulunmuştur. İç içe giyilen gömlekler, bir Hun asilzadesine ait kaftan, keçe ve deriden bot çizmeler,

Yuğ töreni canlandırması

Pazırık halısı

yün çoraplar, kulakları kapatan başlıklar yapılan çalışmalarda ortaya çıkarıldı. Bu tür giyim eşyaları tarzının bozkır gelenek ve şartlarına uygun olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Bu giyim tarzı bölgeye ve iklime bağlı olarak gelişerek daha sonraki devirlerde devam etmiştir.

Kumaş, keçe ve ipek gibi organik maddeler genellikle yüzlerce yıl toprağa gömülü iz bırakmadan kaybolup giderler ama nadiren arkeolojik kazılarda birtakım eşyalar çıkarılır. Hunlara ait kurganlarda halı, kilim gibi eşyalara da rastlanmıştır. Özellikle Noin-Ula ve Pazırık kurganlarında kumaşlar, eğer örtüleri, yün işlemeli örtüler ve keçe yaygılar çıkarılmıştır.

Gök Türk Dönemi anıt alanlarındaki baklava dilimli motifleri gösteren temsili mezar lahitlerinden biri

TÜRK MEDENİYETİNİN İZLERİ

Orhun Şelalesi

Esik Kurganı Türk tarihinin seyri açısından çok önemli bir keşif. Zira kurganın buluntuları arasında 3 binden fazla altın plaka ile işlenmiş "Altın Elbiseli Adam" ve bilinen en eski Türkçe yazıt var.

Esik kurganının bulunması gerçekten Türk dünyası için önemli bir dönüm noktası olmuştur. İlk "Elbiseli Adam"ın hikâyesine gelince; 7 Haziran 1969 yılında Tanrı Dağlarının eteklerinde bulunan Issık Gölü'nde büyük bir sel taşkını meydana gelmiş akabinde Tanrı Dağlarına bakan yamaçlarda içerisinde Saka Dönemi'ne ait kurganların bulunduğu mezarlık alanı ortaya çıkmıştır.

Yapılan incelemeler bir hükümdar kurganı olabileceği sonucunu doğurmuş ancak tetkiklerde mezar odasının yağmalanmış olduğu anlaşılmış. Çalışmalara tam son verileceği sırada kurganın güneydoğu kısmında toprak üzerindeki dalgalanmalar fark edilmiş.

Bu son teşebbüs sonucunda, kurgan içerisinde soyulmamış ikinci bir ahşap mezar

Altın Elbiseli Adam

odasına ulaşılıyor. Saka kurganlarında nadiren rastlanan bu ikinci mezar odasının bulunması ile Türk dünyasında, bozkır kültür ve medeniyetinin derinliklerine yönelik yeni ve çok güçlü deliller ortaya çıkmış oluyor.

Esik Kurganı buluntuları, Mısır Firavunu Tutankamon'dan sonra dünyada altın süslemeli bulguların en çok tespit edildiği ikinci büyük mezar odası olarak anılıyor. Medeniyetimiz açısından bu duruma nasıl bakmalıyız?

2500 yıl öncesi altını sanatla ve böyle ustalıkla işlemek ve işlenen her parçaya kendi kültürünü yansıtmak ancak yüksek bir medeniyetin varlığına delalettir. Yine kurgandan çıkarılan ahşap ve altın işlemeciliği, tekstil ürünü ve silahlara bakıldığında Sakaların yüksek bir kültüre mensup olduğunu anlamaktayız. "Altın Elbiseli Adam" olarak anılan zırhta leopar, pars, kartal koç, geyik, dağ keçisi, at ve kuş motifleri işlenmiş 3 bini aşkın altın plaka bulunuyor.

Sağdan sola doğru kapanan V yakalı kısa kaftan, dar süvari pantolonu, diz altında kalan kısa yumuşak çizmeden oluşan zırh, 65 santimlik kalpağıyla dikkati çekiyor. Ucunda dağ keçisi motifi bulunan kalpakta, dünya hâkimiyetini simgeleyen 4 okla güneş tanrısını sembolize eden 2 kanatlı at motifi dikkati çekici sembollerden. Buluntular incelendiğinde büyük bir maddi ve manevi dünya tasavvuru oluştuğunu anlıyoruz.

Esik Kurganından çıkarılan parçalardan biri:
Kaplan Kafası (MÖ 5-4. yüzyıl)

Mezar odasında bulunan gümüş kepçenin üzerindeki yazı Türk dilini 1200 yıl daha eskiye götürmesi açısından oldukça önemli ve heyecan verici bir keşif olsa gerek?

Arkeolojik objeler arasında altın süslemeler kadar belki çok daha önemli bir bulgu gümüş bir kepçe ve üzerindeki 2 satırlık yazı. Kepçe üzerindeki yazıt, dil bilimciler tarafından inceleme altında. Türk dil bilimciler yazıtın tarihi Runik-Gök Türk alfabesi ile yazıldığını ve okumanın Türkçe yapılması gerektiğini belirtiyor.

Mezar odasından çıkarılan sapı kırılmış gümüş kepçenin üzerinde yer alan 2 satır yazı, en eski Türkçe metin olarak kabul ediliyor. Dil bilimcilerin büyük çoğunluğu yazının "Hanın oğlu 23'ünde öldü Esik halkının başı sağ olsun" anlamı taşıdığını düşünüyor.

MS IV-V. yüzyıla tarihlenen bu 2 satırlık yazıtın ile Türkçe okunabilmesi Türk dilinin de yazısının da tarihini 1200 yıl eskiye

götürmesi mühim. Türklerin yazılı tarihinin aydınlatılması açısından büyük bir anlamı var. Esik buluntuları, tüm Türk halklarının ortak kültür mirası olarak adlandırılıyor. Bu da doğru bir tespittir.

Kurganların ölüm inancının yanında kültüre dair ilginç bilgiler verdikleri muhakkak. Başka neler öğreniyoruz?

Sadece sosyal yaşantı değil aslında siyasi olarak da düşünebiliriz. Şöyle ki Avrupa bozkırının en büyük devleti olan Hunların mezarlarından tarihi eserler gün yüzüne çıkarıldıkça kültürel değişim ve iletişim bakımından da önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum oynadığı siyasal rol yanında kültürel açıdan komşularını etkileyen bir kurum olduğu sonucunu doğurur.

Hun İmparatorluğu, Yunanistan ve Roma'daki batılı uygarlıklarla, Çin ve Kore'nin Doğu medeniyetleriyle ve ayrıca Sogdlular, Toharlar ve Baktriyalılarla Orta Asya uygarlıklarıyla kültürel etkileşime girmiş onlara katkı sağlayan bir topluluktu. Hunlar, komşularıyla yakın ilişki içerisindeydiler. O yüzden mezarlarında da diğer toplumların değerli eşyaları konuyordu. Nitekim Hun mezarlarındaki buluntular buna işaret etmektedir.

Kazakistan topraklarında yürütülen kazı çalışmalarında "Altın Elbiseli Adam veya Kadın" adı verilen bu tür buluntulardan 8 tanesine ulaşıldı. Altın Elbiseli buluntuların şu ana kadar 6 tanesinin erkek, 2 tanesinin ise kadınlara ait olduğu belirtiliyor.

Mezarlarla alakalı en güzel bilgiler yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Bu kazı çalışmalarında süs eşyaları, çömlek, yemek malzemesi ve kaplar, at teçhizatı, araba, silah, keçe halısı, ipek nakış, oyun, müzik aleti ve el çizimleri. Hunların çeşitli malzemelerden elde edilen somut bulgular altın, gümüş, bronz, demir, odun ve kemiktir. Bunlar sadece Hun zanaatkârları tarafından yapılan eserler değil aynı zamanda Çin'deki Han İmparatorluğu'ndan getirilmiş eserler, Orta Asya'nın batı kısmındaki devletler ve Batı'daki uzak diyarlardan binlerce kilometre yoldan gelen eşyalardır.

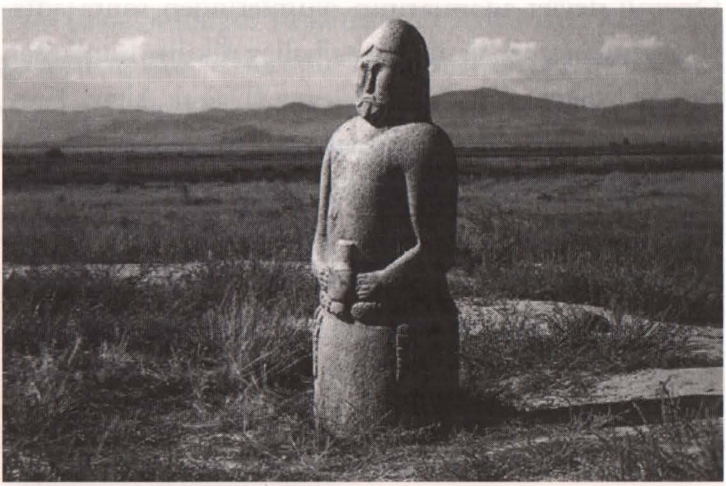
Eski Türlerin ölüm ritüellerinden biri de balballar olmuş. Kimlerin mezarlarına hangi amaçla dikilirdi bu anıtsal heykeller?

Önemli devlet adamlarının ölümlerinden sonra adlarına yapılan anıt alanlarda balballar dikilir. Bunlardan en çok Moğolistan, Güney Sibirya (Dağlık Altay, Tuva, Hakasya), Kırgızistan ve Kazakistan'da bulunur. Balballarin niye dikildiğini en iyi açıklayan Çince tarihi kaynaklardır. Ölen kişinin sağlığında öldürdüğü düşman sayısı kadar balbal dikilir diye ifade vardır. En çok balbal gördüğüm kadarıyla Bilge Kağan, Kül Tegin ve Tonyukuk anıt alanlarında dikilmiştir. Bundan başka da mesela Ongi'de, Şatır Çuluu'da çok fazla balbal ile karşılaşıyoruz. Ancak balbalları insan veya hayvan formlu heykellerden ayırmak gerekir. Heykellere de bazen balbal denilir

ki bu kesinlikle doğru değildir. Balbalların üstünde herhangi bir şekil, yazı veya damga bulunmaz.

Balballarda bir kadeh tutulduğu gözüküyor. Bunun Türklerin kan sözleşmesi ya da ant içme ritüeli ile ilgisi var mıdır? Çok sık rastladığımız sembolün anlamı ve önemi nedir?

Balballarda değil heykellerde sağ elde kadeh, sol elde kılıç tutulur. Bunun amacı önce Gök Tanrı'ya, sonra tabiattaki gizli güçlere ve anıt alan kimin için yapıldıysa onun ruhuna saygı göstermektir. Ölen önemli kişinin öteki dünyada daha rahat etmesi, daha şerefli hâle gelmesi gibi sebeplerle yorumlanabilir. Sol elde kılıç tutulması da karakteristik bir durumdur. Mançurya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş alanlarda bu tip heykeller

Kaynak: V. N.Basilov (ed.), *Nomads of Eurasia*, Seattle, 1989.

ile karşılaşılır. Heykellerin elinde kadeh tutması ölen kişinin ruhuna karşı duyulan saygıdır.

Eski Türklerde ait bir heykel ve mezar abidesi (Barlık bozkırları, Tuva Özerk Cumhuriyeti). Eski Türkler atalarının ruhlarına saygı göstermek amacıyla belli alanlara heykeller ve balballar dikerlerdi.

Yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında müzikle alakalı bulgulara rastlanıldı mı?

Çin kaynaklarında bununla ilgili bilgilere rastlayabiliyoruz. Kazılarda müzik aletlerine ulaşılıyor. Telli, nefesli ve vurmalı sazlara, askerî mızıka ve bando gibi müzik icra eden gruplar da bulunmuştur.

Eğlence anlayışlarına dair bilgiler de verilmiştir. Hunlar da Moğollar gibi aşk şarkıları söyler, dans eder ve enstrüman çalarlardı. Çağdaş bir Çin kaynağında bir çeşit flütten bahsedilmektedir. Ancak bu enstrümanlara kazılarda rastlanmadı. Şimdiye kadar kazılarda bulunan tek Hun müzik aleti, Töv bölgesinde Morin Tolgoi gömü alanında bulunan bir ağız kopuzudur. Ağız kopuzu yontulmuş kemikten yapılmış, 12.5 cm uzunluğunda, 1.4 cm eninde ve 2 mm kalınlığındandır. Ağız kopuzunun dili 9.7 cm uzunluğunda, orta kısımda 5 mm ve uç kısmında 2 mm kalınlığındadır. Dilin dip kısmında bir delik vardır ve bir tarafına yontulmuş bir tutacak takılmıştır.

Türk tarihini eleştirmek isteyenler tarafından şu soru sürekli dillendirilir. Antik dönemlerdeki Roma, Mısır, Yunan, Pers gibi büyük uygarlıkların geride bıraktıkları miraslar ortada. Şehirleri, tapınakları, kütüphaneleri... Peki o çağlardan bu yana var olan Türkler dünya medeniyetine ne kattı?

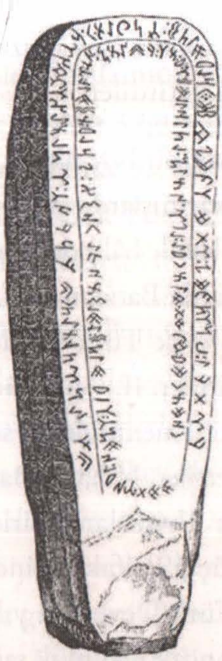
Bu sorunun cevabı "Türkler tarih yapıcıdır" olur. Dünya tarihinin büyük bir bölümünün içinde Türkler vardır. Koşullar Türkleri yarı göçebe bir kavim olmaya zorlamıştır. Ancak bu medeniyet tarihine katkısı olmadığı anlamına asla gelmez.

Türkler tarihte hep var olmuşlardır dediğimde önemli bir tespitten söz ediyorum. Gerçekten de ekonomik krizler, toplu katliamlar, salgın hastalıklar, yenilgiler, kıtlık gibi etkenler bir milletin tarih sahnesinden silinmesine sebep olur. Türk milleti bu sayılan olumsuzlukların hepsini yaşamış ama tarih sahnesindeki yerini muhafaza etmeyi başarmıştır. Bunun en büyük sebeplerinden birisi göçer bir toplum olması ve oymaklar hâlinde topluca hareket edebilmesidir. Kabileler hâlinde topluca göç edilmesi hem tehlikeli bölgeden uzaklaşılmasını sağlamış hem de gidilen yeni bölgede asimile olmanın önüne geçmiştir. Binlerce yıldır hâlen Türk milletinden bahsediliyorsa bunun en büyük sebebi göç edebilme yeteneğine sahip bir millet olmamızdır.

TÜRKLÜĞÜN ŞİFRELERİ
BOY SİSTEMİ

Büyük ve zaman zaman çok zorlu koşulları olan bir coğrafyada Türk boyları varlıklarını sürdürüyorlar. Tarihte öne çıkan Türk boyları hangileri olmuştur?

Kırgızlar, tarihte bilinen en eski Türk boyudur. İlk defa MÖ 202'de Hunlar zamanında tarih sahnesine çıktılar. Esas yurtları Yenisey Irmağı'nın doğduğu Güney Sibirya bölgesidir. Gök Türkler ve Uygurlar devirlerinde önemli tarihî roller oynamışlardır. 840'ta Uygur Kağanlığı'nı yıktılarsa da Ötüken'de fazla barınamayıp eski yurtlarına geri döndüler. Moğollara bağlandıktan sonra Tanrı Dağları havalisine, yani bugünkü yerlerine göç etme süreçleri başladı.

Yenisey Yazıtları'ndan
Altın-köl Yazıtı
(VII. yüzyıl)

Yenisey Nehri havzasında bulunduğu için bu adla anılan ve runik harflerle yazılan bu yazıtlar Orhun Yazıtları'ndan daha eskidir. İlim adamları Yenisey Yazıtları'nın Kırgızlar tarafından yazıldığı

görüşündedirler. Yenisey Nehri'nin kuzey taraflarında Kırgızlar oturmaktaydı.

Türgişler, Batı Gök Türklerinin devamıdır. Esasında bu devlet yıkılmaya yüz tutunca boylar İli ve Çu Irmakları havalisinde toplanarak On Ok adıyla yeniden teşkilatlandılar (634). Türgişler, bu On Ok (Kabile)'tan birinin adıdır. Yeni boyların başında Gök Türk hanedanından gelen beyler bulunuyordu. Türgişler, Çinlilere karşı başarılı savaşlar yaptıkları gibi, çoğu zaman II. Gök Türk Devleti'ne itaat etmediler. 737-38'de kağanları Su-lu ölünce aralarındaki birlik dağıldı. 766'da Karlukların baskısıyla Seyhun boylarında yoğunlaştılar. Daha sonra ise Oğuzlar olarak bilinen boy grubunu meydana getirdiler.

Karluklar, Gök Türk hanedanına yakın bir boy olmakla birlikte, genelde devlete problemler çıkarmışlardır. Önceleri üç kabile hâlinde bulunuyorlardı. Batıdan ayrılıp Doğu Gök Türk Devleti'ne gittiler. II. Gök Türk Devleti döneminde sık sık isyan ettiler. Nihayet Basmıl ve Uygurlarla birleşerek üçlü ittifak hâlinde Gök Türk Devleti'ni yıktılar. Ancak üstünlük sağlayamadıklarından Uygurlara bağlandılar. Zaman

Türgiş Devleti 756 tarihinden sonra zayıfladı. Sarı ve Kara kabileler kendi kağanlarını tahta geçirip birbiriyle savaşmaya başladılar. 766 yılından sonra giderek güçlenen Karluklar batıya doğru hareket ederek Tokmak taraflarını ele geçirdiler. Türgişler ise Seyhun boylarına doğru göç etmek zorunda kaldılar. Bir kısmı Tanrı Dağlarının güneyindeki Karaşar civarına gitti. Türgiş boyları daha sonra Oğuzlar adıyla tarih sahnesinde yer aldılar.

751'den sonra bir kısım Karluk grupları Tanrı Dağlarının kuzey silsileleri, Isık Göl tarafları ve Talas Irmağı boylarına doğru yayıldılar. Ağırlık merkezleri artık Batı Türkistan'dı. Tokmak, Evliya-ata ve diğer şehirleri ele geçirerek 766'ya doğru Karluk Devleti'nin temellerini attılar.

içinde Tanrı Dağlarına, Fergana Vadisi'ne ve Beşbalık'a yayıldılar. Küçük devlet ve beylikleri oldu. Talas Savaşı'nda stratejik rol oynadılar. Karahanlı Devleti'nin önemli bir unsuru hâline geldiler. Gazneli Devleti'nin kurucularından Sebük Tegin de Karluklardandır.

Oğuzlar, 630'da Doğu Gök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra öne çıkmaya başladılar. Oğuz kelimesi kabileler anlamına kullanılmıştır; bazı kabileler Üç Oğuz ve Dokuz Oğuz gibi adlarla anılmaktadır. Oğuz kelimesi etnik bir boyu değil, Türk kabilelerini anlatmaktadır. Gök Türk Devleti'nin halk kitlesini Oğuzlar oluşturmaktaydılar.

Oğuzlar, Batı Gök Türklerinin yani Türgişlerin devamı olarak Güney Kazakistan sahasında yer aldılar. Buradaki devletlerinin adı Oğuz Yabgu idi. Karahanlılar ve Samanoğulları ile mücadele ettiler. Kuzeydeki Kıpçaklarla savaştılar. Önce Üç Ok ve Boz Ok olmak üzere ikiye, sonra 12'şerden 24 alt boya ayrıldılar. Selçuk Bey ile güçlenen Oğuzlar, Selçuklu İmparatorluğu'nu kurdular. Dalgalar hâlinde Ön Asya'ya gelerek, çok sayıda devlet, beylik ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getirdiler.

Oğuz adı üzerine çok çeşitli açıklamalar yapılmışsa da artık kabileler anlamına geldiği, yani ok+u+z olduğu kabul edilmektedir; Üç Oğuz, Dokuz Oğuz gibi kabile federasyonları olması da bu görüşü destekler. Oğuz adı Türk ve Çin kaynaklarında sık sık geçmektedir. Oğuzlar, Gök Türk devletlerinin halk kütlesini temsil etmekteydi. Gök Türk tarihinin 627 yılına kadar olan kısmında hiç Oğuz adının geçmemesi, önce Töleslerin Oğuz öncesi fonksiyonunu icra ettiklerini göstermektedir. 627 yılından sonra Töles adı önemini kaybetmiş, Orta Asya'da yeni boy dalgalanmaları ve yapılanmaları ortaya çıkmıştır.

Sizin ifadeniz ile "Oğuzlar dalgalar hâlinde Ön Asya'ya gelerek, çok sayıda devlet, beylik ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getirdiler." Osmanlı'yı oluşturan Kayı boyunun izine nerede rastlıyoruz?

Oğuzlar, Üç Oklar ve Boz Oklar olmak üzere ikili teşkilat hâlindeydiler. Boz Oklar, Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli, Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı, Afşar, Kızık ve Beğdili, Karkm; Üç Oklar, Bayındır, Peçenek, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Alayuntlu, Yüreğir, İğdir, Büğdüz, Yıva ve Kınık adlarıyla yirmi dört alt boya ayrılmışlardı. Oğuz Yabgu Devleti yıkılınca, Oğuzlardan büyük bir grup Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru göç etmiş ve Uzlar diye bilinen boyu meydana getirmişlerdi.

Doğu Avrupa'da da Türk varlığını biliyoruz. Hangi Türk devlet ve boyları vardı?

Asya'da Büyük Hun İmparatorluğu yıkılınca Orta Asya'nın batısında yoğunlaşan Türk kitleleri, birkaç asır içinde kalabalıklaşınca otlak ve yer darlığı yüzünden İtil Nehri'ni geçerek Doğu Avrupa'ya geldiler. Germen

kavimlerini yerlerinden oynatarak Kavimler Göçü'nü başlattılar. 410'larda Tuna ve Orta Avrupa'ya yerleşerek büyük bir imparatorluk hâline geldiler. 434'te başa geçen Attila, zamanının en büyük devletleri Doğu ve Batı Roma'yı baskı altına aldı ve Avrupa tarihinde derin izler bıraktı. Onun ölümünden sonra halefleri devleti koruyamadı. Geride kalanlar Karadeniz'in kuzeyinde Bulgarlarla karışarak Bulgarları meydana getirdiler.

Tarihe damga vuran isimlerinden biri kuşkusuz Hun imparatoru Attila. Avrupalılar için "Tanrı'nın Kılıcı" Türkler ve Macarlar için ise kahraman. Papa'nın Roma'yı esirgemesi için yalvardığı hükümdar.

Attila, Türk tarihinde olduğu kadar, dünya tarihinde de arkasında derin izler, hatıralar bırakan bir liderdir. Birçok milletin hafızasında ölümsüzlüğe ulaşmıştır. Onun

Papa I. Leo Attila'nın önünde

Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri

hakkında İtalya'da, Galya'da, Germen ülkelerinde, Britanya'da İskandinavya'da ve bütün Orta Avrupa'da yüzyıllar boyu ağızdan ağıza dolaşan efsaneler türemiş, roman, resim, heykel sanatlarına konu olmuş, hakkında pek çok kitap yazılmıştır. Tiyatro yazarlarına, kompozitörlere ilham vermiş, adına bir düzineye yakın opera bestelenmiştir. Almanların meşhur Nibelungen Destanı gibi çağdaşı kayıtları, onu babacan, iyiliksever ve yüksek vasıflı bir hükümdar olarak tanıtmaktadır.

Attila, amcası Rua tarafından yetiştirilmiş ve büyük bir imparatorluğun başına geçmiştir. Hunların başına geçtiğinde 39-40 yaşlarında olgun bir liderdir. Hun İmparatorluğu'nun sınırları öyle bir noktadaydı ki içinde Germen, Slav, İranlı ve Türk kavimler yaşıyordu. Hun imparatorluğu toplam sayısı 45'e varan birleşik bir kavimler imparatorluğuydu. Attila yöneticiliği, ordu komutanlığı ile durdurulamaz bir güç olarak Avrupa'yı etkisi altına almıştır. 452 yılında yüz bin kişilik ordusu ile Alpleri aştı. Po Ovası'ndan Roma'nın o dönemki başkenti Revanna'yı tehdit edince Roma sarayı büyük korkuya kapıldı. Roma senatosu Papa'dan yardım istedi. Attila, Papa'nın da aralarında bulunduğu heyeti ordugâhında kabul etti. Papa I. Leon, Attila'dan tüm Hristiyanlık dünyası adına Roma'yı bağışlamasını istedi. Attila, boyun eğmiş bir Roma'yı tahrip etmekten kaçındı. Tıpkı Küçükçekmece'ye kadar gelip İstanbul'u tahrip etmekten kaçındığı gibi…

Bu muazzam başarılar Attila'nın Tanrı'nın kılıcı Ares'e sahip olduğu efsanesini doğurdu. Attila'nın bu sayede

bütün dünyayı ele geçireceği onun hakkında söylenen efsanelerin en meşhurudur. Taassup içindeki Hristiyan din adamları onun hakkında acımasız ve gaddar diye hikâyeler uydurmuşlardır. Ancak tarihi kaynaklar incelendikçe hakikatin böyle olmadığı ortaya çıkmıştır.

Türk boylarını ve tarihte bıraktıkları izleri anlatmaya devam edelim.

Avarlar, Uar-Hunların bir koludur. Gök Türk hâkimiyeti Orta Asya'yı kaplayınca, 558 yılında Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyine geldiler ve 805 yılına kadar Macaristan merkezli bir devlet kurdular. En meşhur hükümdarları Bayan Kağan'dır. İstanbul'u kuşattılarsa da almayı başaramadılar. Avrupa tarihinde birçok alanda kalıcı etki yaptıktan sonra Franklar tarafından ortadan kaldırıldılar.

Sabarlar, Batı Sibirya'dan gelip Kafkasların kuzeyi ve güneyinde devlet kurdular. En bilinen hükümdarları Belek ve onun yerine geçen dul eşi Boarık'tır. Bizans ve Sasanîlerle denk bir mücadele yürütmüşler, üstün savaş teknikleri ile meşhur olmuşlardır.

Hazarlar, Sabarların devamıdırlar. Diğer Türk devletlerinden farklı olarak ticaret, şehir ve ücretli orduları ile ön plana çıkmışlardır. Ama asıl şöhretlerini Musevi dinine girerek yaptılar. Bizans'la genelde dost, Araplarla çatışmalı ilişkiler kurdular. İlk Rus knezliğinin kurulmasına

katkı sağladılar. 630'dan 1000 yılına kadar varlıklarını sürdürdüler.

Hazar Hakanlığı X. yüzyıl ortalarına kadar Doğu Avrupa'nın en güçlü devletiydi. Bundan sonra ortaya çıkan iç karışıklıklar devletin gücünü yıprattı. Devlet, ekonomik yönden de zayıflayınca Harezm'den getirilen paralı askerlerin ücretlerini ödeyemez duruma düştü. Doğudan gelen Peçenek hücumları ve Slavların Karadeniz sahillerine olan hücumları Hazarların ticaretine darbe vurdu. Hazar Devleti bu baskılara bir asır kadar dayandıktan sonra, XI. yüzyılda Kuman-Kıpçak baskısı sonucunda tarih sahnesinden çekildiler.

Doğu Avrupa'da üç önemli devlet kuran **Bulgarlar,** önce Karadeniz'in kuzeyinde Büyük Bulgar Devleti'ni tesis ettiler. O yıkılınca bir kısmı Kafkaslarda kalıp Balkarları meydana getirdiler. Diğer bir kol İtil boyundan kuzeye çıkarak Kazan civarında İtil Bulgar Hanlığı'nı kurdular ve XIV. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını sürdürdüler. 922'de İslam'ı resmen kabul etmeleri sebebiyle ilk Müslüman Türk devletlerinden sayılırlar. Ticarette zenginleşerek çok değerli kültürel ürünler meydana getirdiler. Balkanlara doğru ilerleyen Bulgar grubu Tuna Bulgar Hanlığı'nı kurdu. Bizans'la çok etkili savaş ve barış ilişkileri yaşadıkları gibi hanları Kurum, İstanbul'u kuşattı. Onun yerine geçen oğlu Ormurtag devlete en parlak devrini yaşattı. Tuna Bulgarları zamanla Slav ve Hristiyan nüfusun içinde eriyip Slavlaşarak kendi kültürlerini kaybettiler.

Peçeneklerin en önemli özelliği, çok geniş alana uzun zaman hükmetmelerine rağmen aralarında birlik kurup tek devlet hâline gelememiş olmalarıdır.

Peçenekler, 860'tan sonra İtil Nehri'ni geçerek Doğu Avrupa'ya ayak bastılar. 8 boy hâlinde yaşayarak, herhangi bir devlet kuramamalarına rağmen çok geniş alanda 1090 tarihine kadar etkili oldular. Rusların güneye inmelerini engelledikleri gibi Bizans'ı da sıkıştırdılar. Bazen onlara yardım ettiler. Bizans, Kumanları Peçeneklerin üzerine sürerek ortadan kaldırttı. Peçenekler Balkanlarda, Macaristan'da değişik bölgelere dağıldılar. Arkalarından gelen Uzlar da aynı kaderi paylaştılar.

Uzlar, Oğuzların bir kolu olup bu kavim Rus yıllıklarında Tork (Türk), Bizans kaynaklarında ise Uz diye geçmektedir. Uzlar, 860'lı yıllarda Peçenekleri İtil ötesindeki yurtlarından çıkararak o sahaya yerleşmişler ve sonradan batıya doğru ilerlemişlerdir. Batıya giden Uzlar 1065 yılında Bizans ve Bulgar direnişini kırarak Tuna boylarına geldiler. Bu bölgede, daha önce yurtlarından ettikleri Peçeneklerle komşu oldular. Bu sırada, Kuman baskısı yüzünden Tuna'yı geçerek Balkanlar ve Trakya'ya kadar ilerlediler. Uzların yayıldıkları geniş coğrafyayı tam manasıyla idareleri altında tutmaya güçleri yoktu. Bu sırada bastıran şiddetli kış ve Uzlar arasında baş gösteren salgın hastalıklar çok

sayıda insan kaybına sebep oldu. Ayrıca Bizans entrikası, intikam alma duygusuyla harekete geçen Peçenekler ve bölge halkının hücumları da Uzların güçlerini yitirmelerine sebep oldu.

Uzların günümüze kadar gelen bakiyeleri bugünkü Moldovya'da yaşayan, dil ve kültürlerini büyük ölçüde muhafaza eden Gagauz Türkleridir.

Baskınlardan kurtulan az sayıda Uz, Macaristan'a akın tertip etmişlerse de başarılı olamadılar (1068). Bir miktar Uz kalıntısı Bizans Ordusu'na alınarak başta Makedonya olmak üzere çeşitli bölgelere gönderildiler. Bu Uzlardan bir grubun Selçuklulara karşı Anadolu'da Bizans saflarında bulunduğu bilinmektedir. Güney Rusya'ya dönen bazı Uzlar ise Kiev şehrinin varoşlarına yerleştirildiler. Doğu Avrupa sahasında kısa bir dönem faaliyet gösteren ve diğer Türk boylarına kıyasla kendileri hakkında çok az bilgi sahibi olabildiğimiz Uzların günümüze kadar gelen bakiyeleri bugünkü Moldovya'da yaşayan, dil ve kültürlerini büyük ölçüde muhafaza eden Gagauz Türkleridir.

İrtiş Nehri civarında Kimeklerle bazı diğer boyların karışması sonucu oluşan **Kuman-Kıpçaklar**, Orta Avrupa'dan Altaylara, Kazan'dan Mısır ve Hindistan'a olan geniş bir sahada ve ayrıca Kafkaslarda, Azerbaycan'da ve Anadolu'da etkili oldular. Birçok kavimle temas kurup farklı siyasi oluşumlarda boy gösterdiler. Bugünkü Türk dünyasının önemli bir kısmının temeli onlar tarafından atıldı. Bir kısmı Macarlarla karıştı. Diğer bir kısmı Romen Devleti'nin kuruluşuna katkı sağladılar.

Kuman adı bazı kaynaklarda "sarı, sarışın, sarı saçlı insanlar" manasına gelir. Kıpçak kelimesinin Türkçedeki karşılığı "öfkeli, aniden kızan", Kuman ise "sarımtırak, solgun" anlamına gelmektedir.

Igor Destanı'nın Kuman-Kıpçaklar döneminde yazıldığını biliyoruz. Bu destanın yazılmasını sağlayan olaylar nedir?

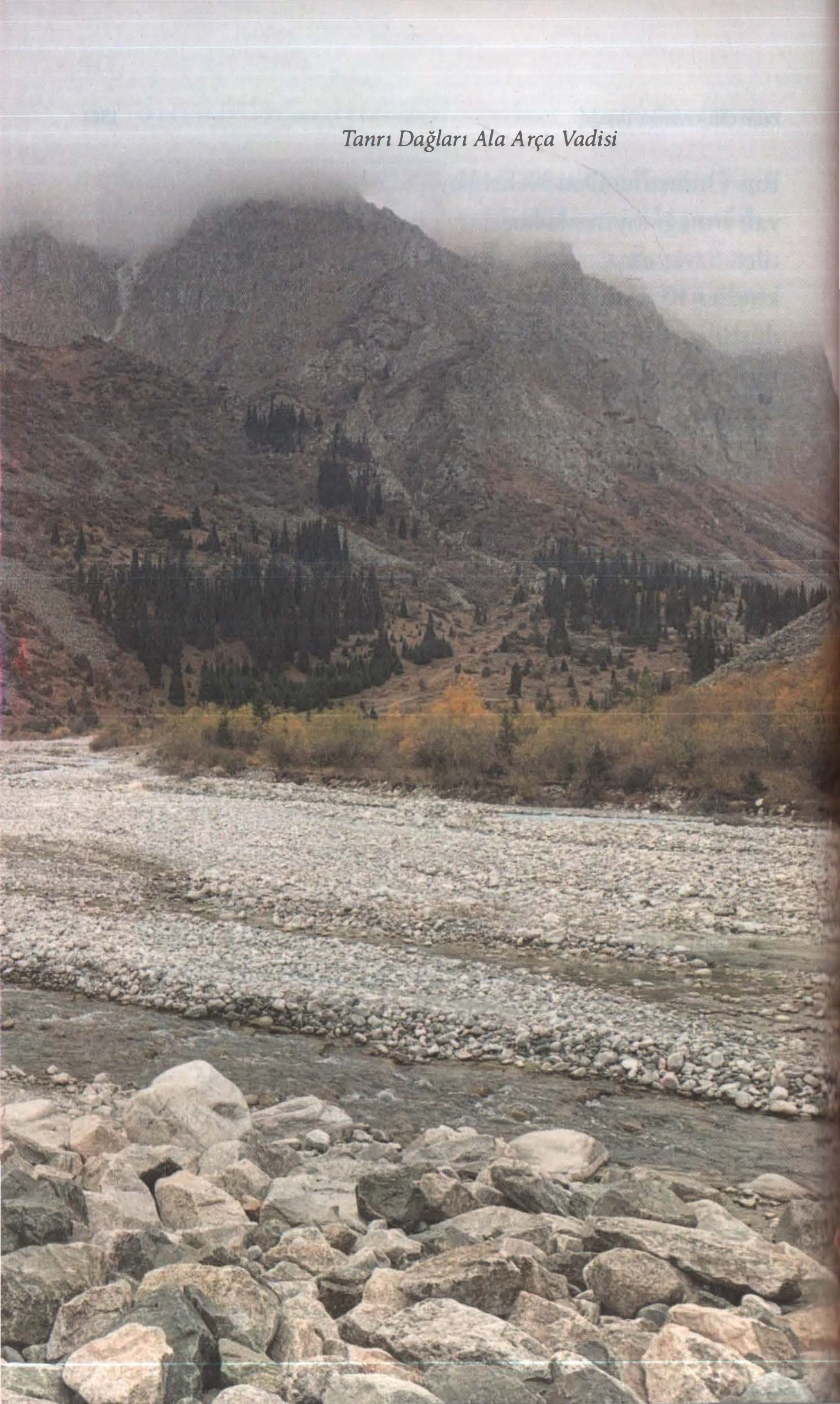
Kuman-Kıpçak ülkesi 5 kısım hâlindeydi; Orta Asya, Yayık-Volga, Don-Donets, Aşağı Dinyeper ve Tuna. Kumanlar, buralarda ayrı gruplar hâlinde, kendi başbuğları idaresinde yaşıyorlardı. 1091'de Lebunium Savaşı'nda Bizans kuvvetlerine yardımcı olarak katılan Kumanlar, Tuna bölgesinde yaşayanlardı. Rus knezlerinin kendi aralarındaki taht mücadeleleri esnasında kendilerine yakın knez adayını desteklemek maksadıyla da onların topraklarına girdikleri oluyordu. 1096'da Kiev'e gönderilen iki elçi grubunun öldürülmelerini savaş sebebi sayılarak Kiev ve civarını yağmaladılar. Fakat knezlerin birleşik hareket etmesi karşısında mağlubiyete uğrayan, 1103'teki birleşik knez kuvvetleri karşısında tutunamayan Kumanlar, 1105-1111 tarihleri arasında Rus kuvvetleri üzerine dört defa akın yapmaktan da geri durmadılar. Tuna Kumanlarından bir grup Macaristan'a giderek orada ücretli askerlik yaptılar. XII. yüzyılın ortalarında Dinyeper Kumanlarının Pereyaslavl knezliğine karşı 1177 ve 1179'da akınlar yaparak küçük galibiyetler elde etmelerine rağmen 1184'te birleşik Rus Ordusu'na mağlup olmaktan da kurtulamadılar. Bu savaş esnasında yedi bin esir arasında dört yüz on yedi bey ve beyzâdenin bulunduğu da söylenmektedir. Bu hadiseden bir yıl sonra Novgorod knezi Igor kumandasındaki

Rus Ordusu'na Don Nehri boyunda Kayalı Irmağı kıyısında kuşatarak imha ettiler. Savaş esnasında Prens Igor ve diğer knezler Kuman başbuğu Könçek'e esir düştüler. Bu sefer, Rus edebiyatının tanınmış eseri olan Igor Destanı'na konu olmuştur.

Kıpçak taş heykeli (XIII. Yüzyıl, Moskova Devlet Tarih Müzesi)

Birbirlerinden farklı örgütlenmiş ama hemen hemen aynı değerler ile yaşamış Türk boylarından söz ettiniz. Peki fiziksel özellikleri ile tarif edilebilecek bir Türk tipi var mıdır?

Türk boyları Macaristan'dan Mançurya'ya kadar çok geniş bir coğrafyaya yayıldıkları ve farklı iklim özellikleri olan topraklarda yaşadıkları için tek bir Türk tipi tanımlamak zordur. Ancak arkeolojik ve antropolojik çalışmaların sonuçlarına göre bilinen Oğuz tipi en yaygın Türk tipi olarak kabul edilmelidir. Unutulmamalıdır ki yaşanılan coğrafi mekânın iklim özellikleri insanların fiziksel özellikleri etki etmektedir. Buna en iyi örnek Hindistan'a giden Türklerin tipleridir. Orta Asya'daki heykellerin veya kazılarda ele geçen diğer iskeletlerin tipleri bize fikir verebilir.

Tanrı Dağları Ala Arça Vadisi

KADİM TÜRKLER

Tanrı Dağlarında kurganlar

Kadim Türklerin yaşadığı coğrafyanın özellikleri nelerdir?

Yeryüzünün önemli bir toprak parçası olan Orta Asya, bünyesinde birçok coğrafi farklılığı barındırmaktadır. Binlerce yıllık tarihi sürece ve yüzey şekillerinin özelliklerine bakıldığında Doğu Avrupa'nın geniş düzlüklerinin Macaristan ovalarına kadar uzanan parçasını Orta Asya'nın devamı şeklinde değerlendirmek gerekir. Orta Asya'nın yüz ölçümü yaklaşık 20 milyon kilometrekare, doğu batı uzunluğu on bin kilometredir. Sert bir kara iklimine sahiptir ve yüksek sıcaklık farklarına en çok burada rastlanmaktadır. Yazlar çok sıcak, kışlar çok soğuktur. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olduğu gibi okyanuslardan uzaktır. Bundan dolayı okyanuslardan gelen sıcak ve yağışlı hava, dağları aşıp bölgeye ulaşma fırsatı bulamaz. Doğusunda Moğolistan üzerindeki yüksek basınç sebebiyle kışlarda çoğunlukla hava bulutsuz, ancak sıfırın altında soğuktur. Neticede Orta Asya geniş çöllerden etrafı yüksek karlı dağlarla çevrelenmiş tundralarla kaplı Kuzey Buz Denizi kıyılana kadar farklı coğrafi özelliklere sahiptir. Sibirya'daki tayganın yeşilliğinden Taklamakan Çölü'nün kuraklığı büyük zıtlık oluşturmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya coğrafyasının belirgin özellikleri üzerinde yaşayan toplumların kaderini belirlemiştir.

Yeryüzünün en büyük bataklıkları ile kaplı Sibirya Ovası'nda Büyük Okyanus'tan batıya yaklaşık 10 bin kilometre uzanan bir tayga yer alır. Onun da güneyinde Mançurya'dan Macaristan ovalarına kadar uzanan bozkır kuşağı vardır. Her ne kadar bitki örtüsünde bölgesel çeşitlenmeler olsa da fiziki coğrafi benzerlikler ön plana çıkmaktadır. Bu da tarihte Avrasya gerçeğine işaret etmektedir. Zaten bilinen Avrasya kavramı ve tarihi bu gerçekliğin üzerinde meydana gelmiştir. Rusya Ovası, Ural Dağlarını aştıktan sonra Batı Sibirya ve Turan düzlükleriyle birleşerek Karpatlardan Yenisey'e kadar uzanır. Orta Asya'nın doğusu ise yüksek yaylalar ile kaplıdır. Doğu Türkistan'dan başlayarak Mançurya'ya ulaşır. Moğolistan'ın güney ve doğu bölümlerindeki yaylalardan geçerek, Amur Irmağı havzasına kadar uzanır. Bu geniş alanı Moğolistan platosunda Altay Dağları, batıda Tanrı Dağları, doğuda Kingan Dağlarının yükseltileriyle kesmektedir.

Peki bu coğrafyada yaşam nasıldı?

Aslında, genel bir bakışla burada söz konusu edilmesi gereken iki önemli karakteristik özellik ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Türk göçleridir. Bu normal bir yaylak kışlak hayatı değil, çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeyi kitleler hâlinde terk ederek, çok uzun mesafeler kat etmek suretiyle bir başka alana gitmeleridir. Dolayısıyla her yıl sürdürülen mevsime göre yer değiştirme ile

Sibirya

karıştırılmamalıdır. Kitleler hâlinde başka alanlara kaymak çok önemli tarihi sonuçlar doğurmuştur.

Türk aile yapısı nasıldı?

Oguş, Türklerde ilk sosyal birlik olan aile bütün bünyenin çekirdeği durumundaydı. Kan akrabalığına dayanıyordu. Türklerin dünya üzerinde farklı yerlere dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları aile yapısında verdikleri önemden gelir. Bunun kanıtı da Türk dilinde başka dillerde olmadığı kadar akrabalık kelimeleri vardır.

Akraba adları Türk ailelerinde bu kuruma verilen önemi gösterir. Türk ailelerindeki esaslar, sosyal yapıyı da etkilemiştir. Şöyle ki aile yapısındaki esaslar bütün kuruluşları etkilediği gibi insan davranışlarını da etkilemiştir.

Bir Qie'nin Cenaze Yatağının Detayı: Türklerle ittifak kuran bir Qie. Shaanxi İl Arkeoloji Enstitüsü, Xi'an.

Türk kültüründe kadının yeri ve önemi neydi?

Bozkır Türk toplumlarında kadınların oynadıkları rol kaynaklar tarafından açıkça bildirilmiştir. Hunlar zamanından itibaren kadınların devlet idaresindeki etkileri her zaman hissedilmiştir. Bu durumu yakından bilen Çinliler, özel olarak yetiştirdikleri prensesleri Türk kağanlarına göndererek, yönetime doğrudan müdahale etmeye çalışmışlardır. Devletlerin makam ve unvanları sıralanırken en başta kağanlar zikredilir, daha sonra hatunlardan söz edilirdi. Diğer makam ve unvanlar ise takiben açıklanırdı. Yani hükümdarların hanımları doğrudan devlet yönetimine katılma hakkına sahiptiler. Hem ülke içindeki toplantılarda (meclis, kurultay, toy vs.) hem

de uluslararası görüşmelerde bulunma yetkileri vardı. Gerektiğinde kağanlara karşı çıkıyorlar, kendi fikirlerini rahatça söylüyorlardı. Kağan seçimlerinde özellikle Çin asıllı hatunların etkili olduğunu görüyoruz. Diğer yandan Sabarlarda 520'li tarihlerde hükümdar Belek'in ölümünden sonra yerine geçen dul hatunu Boarık, Devleti uzun süre başarılı bir şekilde idare etmiştir. Bozkırların büyük kağanlıkları Hun, Gök Türk, Uygurlarda, hatta boyların sosyal yapılarında hatunların sosyal ve politik konumlarını açıkça anlıyoruz.

Kadınların sahip oldukları gücü gösteren en önemli delillerden biri mirastan pay haklarının bulunmasıdır. Kızlar, kendilerine düşen mirası evlendiklerinde yanlarında götürebilirdi. Kadının konumunun güçlü olduğuna işaret eden deliller çoktur. Ancak kanaatimce kadınların en önemli rolü gelecek nesilleri yetiştirirken gerçekleştirdikleridir. Erkeklerin çoğunlukla avda, savaş eğitiminde ya da savaşlarda oldukları sırada ailenin, özellikle çocukların büyütülmesinde gösterdikleri çaba, toplumun devamı açısından dikkate değer bir durumdur.

Türklerin kimliğini koruyarak, yok olmadan göç edebilmesini çok önemli buluyorsunuz. Göç aynı zamanda bir yaşam biçimini de beraberinde getiriyor. Türklerin göçebelik kültürü nedir?

Toplu hâlde göç hareketleri Türk toplulukları için en önemli karakteristik özelliklerinden biridir. Türk toplulukları varlıklarını bu göçebe kültür üzerine inşa etmişlerdir.

Göçebeliğin yalnızca ekonomik bir yönü olduğunu söylememiz yanlış olacaktır. Yaşamlarının her alanına nüfuz etmiş olan göçebelik devlet kurmalarından kültürel ilişkilerine kadar her alanda etkili olmuştur.

Türk göçlerini farklı kılan, normal bir şekilde yaylak ve kışlak hayatı yaşamayıp çeşitli sebeplerle yaşadıkları yeri kitleler hâlinde terk ederek uzun mesafelerdeki başka alanlara gitmeleridir. Yani mevsimsel bir göç olarak algılanmamalı tamamen toplu bir yer değiştirme söz konusudur. Siyasi ve ekonomik olmak üzere büyük göçlerin iki temel sebebi vardır. Ekonomik sebepler içerisinde nüfusun artması sebebiyle bulundukları otlakların yetersiz gelmesi, kuraklığın yanı sıra ağır kış şartları yüzünden kıtlık çıkması gibi sebepleri söyleyebiliriz. Siyasi gerekçelere geldiğimizde özellikle Çin, Hsien-pi, Moğol gibi kavimlerin baskısıyla yerlerini terk edip başka sahalara gitmeleridir. Ayrıca Türklerin yalnızca Batı yönünde göç ettiklerini düşünmek yanlış olacaktır. Türkler bundan binlerce öncesinde güneydoğu yönünde Çin topraklarında daha doğrusu Sarı Irmak'ın kavisinin batısındaki Kansu ve Ordos bölgelerine gittiler. Buradan göç ettikleri yönlere ve bölgelere bakacak olursak şu şekilde aktarabilirim.

Türklerin ana yurttan yani Andronovo Bölgesi'nden ilk göç hareketi MÖ 1700'lü yıllarda Altay ve Tanrı Dağlarına olmuştur. Bu ilk göç hareketleri Kazakistan ve Maveraünnehir'e doğru gerçekleşmiştir. (MÖ 1300). İlk göç hareketinden sonra MÖ 1100'lerde Çin'in kuzeyindeki Kansu-Ordos bozkırlarına göç hareketi görülmüştür.

Elbette aynı tarihlerde başka Türk toplulukları farklı yönlere doğru da göç hareketlerinde bulunmaktaydılar. MÖ 1000'li yıllarda Kuzey Hindistan'a bir Türk gurubu gitmiştir. Altaylar ve Sayan bölgesini terk eden bir başka kitle Ural Dağları ve Sibirya havalisine çekilmiştir. MÖ 52'den sonra Chih-ch'i Hunları Ötüken bölgesinden Batı Türkistan havalisine (Güney Kazakistan ve Fergana) geldiler.

Milattan sonra da göç faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle 4. yüzyıldaki göç dalgası şu şekilde başlamıştır; 1. Asır sonlarında Hunlar, Orhun bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına kadar gelmişler ve bu göç 2. asra kadar devam etmiştir. Buradan da 375'i takip eden yıllarda Orta Avrupa'ya; War(Uar)-Hunlar, Afganistan ve Kuzey Hindistan'a, Ogurlar; Güney-Batı Sibirya'dan Güney Rusya'ya (461-465), Sabarlar; Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara (V. asrın ilk yarısı), Avarlar; Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya (VI. asır ortası), Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Uzlar; Hazar Denizinin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara (IX.–XI. asır), Bulgarlar; Karadeniz kuzeyinden Balkanlara ve Volga Nehri kıyılarına (668'den sonra), Macarlarla birlikte bazı Türk boyları, Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa (830'dan sonra)'ya göç ettiler. Böylelikle büyük Türk göçleri silsilesini görmüş oluyoruz.

Yüzyıllara yayılan göç hareketlerinde anlaşılacağı üzere Türklerdeki göç etme bilinci yalnızca bir defaya mahsus olmayıp göçü yaşamlarının bir parçası olarak görmüşlerdir. Yaşantılarını barınmadan, yeme-içmeye yaşamsal fonksiyonlarını göç kültürüne göre düzenlemişlerdir.

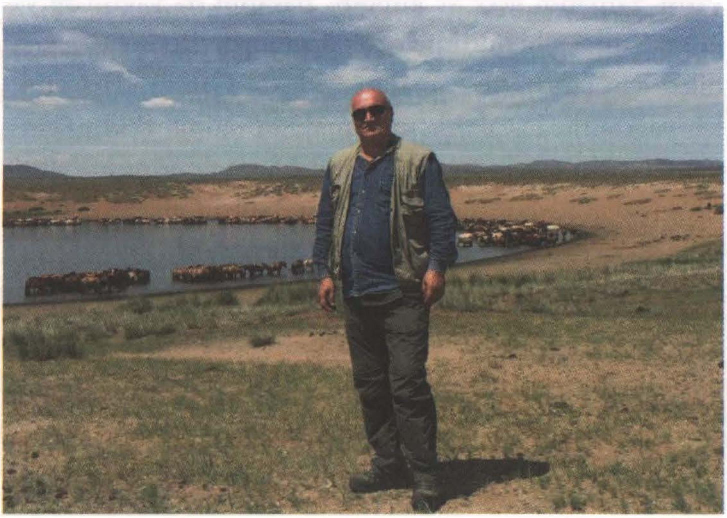
Ayrıca Türkler, mevsimlik olarak az da olsa tarımla da uğraştılar. Tamamen tarımdan uzak olduklarını düşünmek yanlış olacaktır. Buna örnek olarak Saka Türklerini verebiliriz. Eski Türkler büyüklü küçüklü boy sistemine dayalı bir hayat tarzını benimsediklerinden uzun mesafeler kat etseler de sosyal yapılarının getirdiği dayanışmanın sağlamlığından dağılmıyorlar, manevi yapıları bozulmuyordu. Bu durum onları nesilden nesile taşıyarak yok olmalarını engelledi. Böylece çok uzun mesafeler kat edilerek yapılan göçler, kaybolmalarına yol açmadığı gibi farklı iklimlerde zengin tarihlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Yaşadıkları yer ve dönemsel göçlerden bahsettiğimiz Eski Türk topluluklarının İslamiyet'ten önce sağlam bir sosyal yapılarının, hareketli (göç eden/yaylak ve kışlak üzerine kurulu) bir hayatlarının olduğu anlaşılır.

İslamiyet'i kabullerine kadar Türk coğrafyasını çizer misiniz?

Eski Türk coğrafyası Mançurya'dan başlar, Macaristan Ovalarına kadar uzanır. Bazen doğuda Kore'ye, batıda Galler'e kadar ulaştığı da olmuştur. Esasen Eski Türk coğrafyasını üç ana coğrafi kuşak olarak ifade edebiliriz. 1-Mançurya'nın kuzeyinden Rusya düzlüklerine kadar uzanan tayga (orman) kuşağı, 2- Onun güneyinde Macaristan ovaları, Güney Rusya düzlükleri, Kazakistan bozkırları, Kırgızistan (Tanrı Dağları), Cungarya, İç Moğolistan, Moğolistan, Mançurya olmak üzere bozkır kuşağı, 3- Güneyde Horasan'dan başlayarak Maveraünnehir, Fergana, Kaşgar, Hoten, Yarkend, Lobnor, Aksu,

Karaşar, Kuca, Turfan, Hami gibi çöl ve vahalar üzerinde kurulu yerleşik şehirli kültürü gösterilebilir.

Avrasya'nın geniş bozkırları bilindiği gibi tarihin ilk devirlerinden itibaren Türk kökenli halklara yurtluk etmiştir. Bu sebepten İslam öncesi Türk tarihi sadece Orta Asya'da değil, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinde, hatta Macaristan ovalarına uzanan geniş sahada da gerçekleşmiştir. Milyonlarca kilometrekarelik bu alanlar coğrafi olarak aşağı yukarı aynı iklim özelliklerini göstermektedir. Tarihin ilk devirlerinden XI. yüzyıla kadar Türk kökenli topluluklar da Moğolistan'ın doğusundaki Kerulen Irmağı'ndan Tuna boylarına kadar doğu-batı yönünde hareket etmişlerdir. Nitekim bu geniş alanda söz konusu halkların (boyların) izlerini takip etmek, bir bakıma erken dönem Türk tarihini aydınlığa kavuşturmaktır. Ancak kaynakların çoğu Türk dilinde değil, komşu

milletlerin dillerinde (Çin, Fars, Arap, Grek, Latin ve Rusça) yazılmıştır. Bu durum eski Türk tarihini araştırmayı zorlaştırmaktadır. Ancak söz konusu bu alanın tamamında eski Türk dilinin yadigârları bulunmaktadır. Runik Alfabe de denen bu oyma yazı çoğunlukla taşların üstüne kazınmıştır.

Bulundukları coğrafyanın avantajı veya dezavantajını nasıl izah edebilirsiniz?

Irmakların, vadilerin ve tepelerin sağladığı avantajlardan azami ölçüde yararlanmak, adeta savaş taktiğinin bir parçasıydı. Türkler, savaşta kendilerine avantaj sağlayacak stratejik yer ve mevkileri düşmana kaptırmamaya büyük özen gösteriyorlardı. Bundan dolayı savaş meydanına düşmandan önce gelmeyi ve stratejik mevkileri tutmayı hiçbir zaman ihmal etmezlerdi. Türklerde savaş için ayın birinci ve ikinci yarısı, zamanın gece ve gündüz, havanın da yağışlı ve yağışsız olması gibi durumlar çok önemliydi. Bu konuda kendileri için en uygun zamanı seçerlerdi. Öte yandan Türkler, yağmurlu havalarda savaşmaktan daima çekinirlerdi. Çünkü, yağmurda yayın üzerindeki zamk erimekte, kiriş gevşemekte ve bu durum da yayın kullanılmasını son derece güçleştirmekteydi. Hatta bu durum savaşı bırakmayı ve geri çekilmeyi bile zorunlu kılmaktaydı.

İslam öncesi Türklerde şehircilik nasıldı?

İslam öncesi dönemde Türklerde şehirciliği anlamak için önce ana hatlarıyla coğrafyasına bakmak gerekir. Türk

kökenli topluluklar içinde yaşadıkları alanlarla uyum sağlayarak binlerce yıl yok olmadan varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Sınırlarını çizmeye çalıştığımız coğrafi kuşak tarım ekonomileri tarafında kuşatılmıştır. Orta Asya ve Doğu Avrupa ise hayvancılığa elverişliydi. Bu da çok açık bir şekilde Türklerin hayvan ekonomisini geliştireceği ve komşularıyla ihtiyaç duydukları tarım ürünlerini temin etmek için ilişkiye gireceği gerçeğine işaret etmektedir.

Aslına bakılırsa eski Türk coğrafyasını tundra, tayga, bozkır, çöl ve vaha alanları üzerine ayırarak sistemleştirmek daha doğrudur. En kuzeydeki tundralık kuşakta yaşayanlar, ancak hayatlarını sürdürebiliyorlardı. Çünkü tundra onlara sınırlı avcılık ve ren geyiği besleme imkânı veriyordu. Dolayısıyla büyük bir ekonomi söz konusu olmadığından, nüfusları çoğalmıyordu. En fazla 12 ailenin bir arada beslenebildiğini vurgulamak, durumu daha açıklayıcı hâle getirmektedir. Orman (tayga) kuşağında ise doğal ortam avcılık, balıkçılık, toplayıcılık yapan insan topluluğunu biraz daha iyi besleyebiliyordu. Bu durum, daha örgütlü ve tundralık kuşağa göre, biraz daha kalabalık nüfusun meydana gelmesini sağlıyordu. Çöl ve vaha kuşağı en güneyde sıcak kuru çöllerin içinde yer alan dünyanın en verimli bölgelerini barındırıyordu. Aradan geçen asırlarda, bu vahalarda şehirler ve şehir devletçikleri ortaya çıkmıştır. Her zaman bozkırlılarla iç içe olmuşlar, çoğunlukla bozkırda yükselen siyasi güçlerin himayesine girmişlerdir. Sahip oldukları tarımsal ve diğer kaynaklara İpek Yolu ticareti de eklenince, zenginlikleri ve bunun üzerine kurulu kültürleri dünyaca meşhur olmuştur.

İnsan kaynağı bakımından esas bozkır ön plana çıkmaktadır. Çünkü daha fazla insanın beslenmesine yetecek imkânları toplumların kullanımına sunuyordu. Koyun, keçi, ar, deve ve sığır sürülerinden oluşan, hayvan besleme ekonomisi geçerliydi. Hayvan sayısı kalabalık sürüler topluluklara hayat veriyordu. Sürülerin otlatılması ve güvenliği için belirli sınırlar içinde göç etmeleri sonucunu ortaya çıkarıyordu. Bu sebepten Çin kaynaklarında bozkır Türk toplulukları anlatılırken, otluk alanları ve suları takip ederek yaşarlar ifadesi kullanılmıştır.

Bozkırlar tipik bozkır bitkileriyle çok önemli yer tutmaktadır. Güneylerinde çölümsü bozkır bitkileri vardır. Bozkırın kuzeyine doğru gidildikçe ağaç türü ve sayısı zenginleşmektedir. Aslında bozkır kuşağının kuzeyi, ormanlarla kaplı da denebilir. Bu kuşak, Kuzey Urallardan başlayarak Kazakistan'ın kuzeyinden Hangay, Kencey

Dağlarına kadar uzanır. En batıdaki Macaristan Ovası dahi, ağaçlı bozkır olarak adlandırılmaktadır. Ana bozkır kuşağının kuzeyi şeklinde gösterebileceğimiz alanlar, otlarla dolu geniş çayırlar ve ağaçlarla kaplıdır. Kışları soğuk ve kurak, yazları ise hafif ılıktır. Karadeniz'in kuzeyinden Mançurya'ya kadar devam eder. Ukrayna, Güney Rusya, Kazakistan, Cungarya, Moğolistan ve Mançurya bu kuşağa girer. Bozkırların bitki örtüsünün hayvan beslemede çok büyük katkı sağladığı açıktır.

Eski Türklerin ömür sürdükleri hayat, yaylak ve kışlaklar üzerine kuruluydu. Buna rağmen fırsatını buldukları uygun her alanda, yerleşim yerleri kurmaya çalışmışlardır. Daha çok kışın barınmak üzere evler inşa ediyorlardı. Asya Hunlarının kurban sunmak üzere, binalar da yaptıkları anlaşılmaktadır. Güney Sibirya'da Yenisey Irmağı havalisinde ahşap konutlar inşa ederlerdi.

Aslında Türk hükümdarlarının biri yaylaklarda, diğeri vadilerde, su kıyılarında olmak üzere iki merkezleri vardı. Asya Hun hükümdarı Mo-tu'nun (Mete MÖ 209-174), Lung'da (Ongi Irmağı üzerinde) ve Orhun havalisinde yazlık; İlteriş'in Çogay'da yazlık; Karakum'da kışlık; İstemi'nin Ektağ'da yazlık; Isık Gölünün kenarında kışlık; Tung Yabgu'nun Tokrnak'ta kışlık merkezleri bulunuyordu. Bundan başka, Orhun Yazıtları'nda Amga-kurgan ile Togubalık'ın bir şehir özelliklerini taşıdığı vurgulanmıştır. Kapgan Kagan devrinde Karakum kale-şehri (Hei-sha-ch' eng) kışlık başkent olarak bildirilmiştir.

Uygurlar tarafından 759'dan önce kurulan Ordu-Balık şehrinin kalıntıları, günümüze kadar ulaşmıştır. Başkentlerinin Hanbalık olduğu Hazarlarda, Semender ve Belencer diğer önemli şehirler idi. Özellikle Hanbalık şehri hakkında İslam kaynakları detaylı bilgi vermişlerdi. İtil Bulgarlarının başkenti Bulgar şehrinin harabeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Tuna Bulgarları arasında sarayları ve su tesisleri ile özellikle Pliska ve Preslav (Pereyeslav) gibi şehirler ön plana çıkmaktadır.

Türklerin kurduğu kasabalarda binalar, daha çok çamur-toprak ile yapıldığı için Uygur ve Doğu Gök Türk şehirlerinden günümüze fazla bir iz kalmamıştır. Bunun sebebi, Eski Türkçede balık sözü ile açıklanabilir. Bu kelime aslında bal kökü ile (balçık) bir tür toprak ifade etmektedir. Balçıktan inşa edildikleri için zamanla tahrip olmuşlardır.

İlk Türk devletlerinde benimsenen "göç" yaşam biçimi gerçekleşirken, ekonomik, sosyal ve siyasi alanda organizasyon nasıl yapılıyordu?

Bozkırdaki Türk topluluklarını her zaman dinamik ve ayakta tutan bu sosyal sistem en başta insanların birbirine olan ihtiyaçları (savunma, barınma, yiyecek elde etme) sonucunda doğmuştur. Aile toplumun en küçük birimidir, aileler biraz büyüdüğünde uruglar ortaya çıkmaktadır. Küçük kabile dediğimiz sosyal sistem göçebe hayatı 20. yüzyıla kadar sürdüren topluluklar arasında hâlâ yaşamaktadır. Uruglar yani küçük kabileler birleştiğinde ise boylar meydana gelmektedir. Türklerin örgütlenmesinde İslamiyet'ten önceki Avrasya bozkırlarında boylar hâlinde yaşamaları önemli bir faktör olmuştur. Söz konusu sahayı kendilerine yurt edinmişler; tarihleri bozkırların derinliklerinde su boylarında ve yayla-vadilerinde geçmiştir. Hun, Gök Türk, Uygur gibi büyük devletler kursalar da boyların varlığı her dönemde devam etmiştir. Böylelikle göçebe yaşam tarzları olmasına rağmen küçük birimlerdeki boyların bir araya gelerek topluluklar meydana getirmesi işlevsel bir örgütlenme biçimi olmuştur. Herhangi bir devlet (il) kurulduğunda boyların birleşmesi, yani halk tabakasına dönüşmesi bodun olarak adlandırılmaktadır. Esasen tarihi kaynakların ışığında bu sosyal sistem halkaları içinde boy birimi ön plana çıkmaktadır. Boyların toplumsal özellik olarak taşıdığı sosyal dayanışma ve dinamizm, bireyleri arasında birlikte hareket etme arzusunu getirmiş; çok uzun mesafeleri yılmadan çetin mücadelelerle aşmalarını sağlamıştır. Bu sırasıyla

açıklanan sosyal sistem içinde boyların tarihi Türk tarihini ifade etmektedir. Sosyal sistem yanı sıra siyasi sistemi getirmiş, bazıları imparatorluk seviyesine yükselmiştir. Asya Hun İmparatorluğu bu alanda ilk örnektir.

Sosyal ve siyasi içerikleri aktarıldıktan sonra bozkırdaki ekonomik yönleri şu şekilde aktarabilirim: Bozkır ekonomisi her şeyden önce kendi kendine yetebilen bir ekonomidir. Bozkırda yaşamak yerleşik hayattaki kazanımlardan tamamen yoksun olmak anlamına gelmemektedir. Bozkırda yaşayanlar yiyecek, barınma, giyim hatta yakıtlarını kendi kaynaklarında sağlayabilecek durumdalardı. Hayvan sürülerine sahip olduklarından dolayı hayvanların otlatılması ve bunun ekonominin içerisinde yer alması bir anlamda bozkır yaşam biçimini destekleyici niteliktedir. Bunu arkeolojik eserlerden de anlayabiliyoruz. Örneğin madencilik ve metal işçiliği yapabildiklerini bulgularda görebiliyoruz. Keza demir işleme alanındaki uzmanlıklarını Çin kaynakları açıkça vurgulamaktadır. Temel anlamda bozkırlı yaşamı, yerleşik yaşamdan soyutlanmış bir hayat tarzıdır.

Dünya tarihine göçebe bir toplum olarak damga vuran Türklerin yerleşik hayata geçme süreci ne zaman ve nasıl olmuştur?

Türkler varlıklarından itibaren göçebelik ile anılmış ve yerleşik hayata geç geçmiş bir topluluktur. Bunda göçebe olmanın avantajlı koşulları etkili olmuştur. Yerleşik

yaşantıları da her zaman göçebe kültüründen kalan etkilere sahip olmuş ve karakteristik özelliklerine işlemiştir. Buna ek olarak eski Türklerin yaşamaya uygun alanlarda yerleşik hayata geçmeleri ve şehirler kurarak, bu hayat tarzında eserler meydana getirmeleridir. Ayrıca kendilerine tarım alanları açarak hem tahıl hem de meyve-sebze yetiştirmişlerdir. Dolayısıyla Avrasya coğrafyasında bütün Türklerin yaylak ve kışlak hayatını sürdürdüklerini söylemek pek doğru olmaz. Kısacası Türkler kendilerine elverişli buldukları alanlarda hayat tarzlarını değiştirdiler, daha kolay ve rahat olan yerleşikliği tercih ettiler.

Eski Türklerde idari sistem hakkında bilgi verebilir misiniz?

Eski Türklerde idari sistemi anlamak için Gök Türk (552-745) dönemi en önemli modeldir. Devlet-il, meclis-toy, hükümet-ayukı gibi kurumların yanında boy, bodun (halk/millet), urug (küçük kabile), oguş (aile) sosyal yapıya uygun örgütlenme biçimleri söz konusudur. Devlet başkanı makamı kagan (kağan/ han) ile temsil ediliyor, eşinin katun(hatun) unvanı taşıdığını biliyoruz. Bundan sonra yabgu, şad, çor, tarkan, tegin, tudun, ilteber, erkin gibi unvanlar olduğunu öğreniyoruz. Çin kaynakları Gök Türk Kağanlığı'nda 28'den fazla makam ve unvan bulunduğunu bildirir.

Devlet kavramının "il" ile ifade edildiği Gök Türklerde en yüksek askerî-idari makam kağandı. Hükümdar karşılığı

olan kağan hem devlet başkanı, başkumandan, meclis ve hükûmet başkanıydı. Ancak kesinlikle mutlakiyet idaresi söz konusu değildi. Kağanın icraatını her zaman denetleyen bir devlet meclisi, "toy" mevcuttu. Bu meclis, gerektiğinde kağanları tahtından indiriyor veya kagan olan birini bu makama kabul etmeyebiliyordu.

Hatun unvanını taşıyan kağanın hanımı da devlet idaresinde söz sahibiydi. Gerektiğinde kağanı kendi fikirleri doğrultusunda etkileyebiliyordu. Diğer taraftan aygucı (başbakan), buyruk (bakan), üge gibi hükümet üyeleri vardı. Aslında kağandan sonra ikinci büyük unvan yabgu (kanat idarecisi)'dur. Daha sonra şad, çor, tarkan, tegin, ilteber, erkin, tudun gibi unvanlar sıralanmaktadır. Çin tarihi kaynaklarına göre sayıları 28'den fazla olan bu unvan ve makamlar, devletin içinde bulunduğu duruma göre bazen farklı görevleri yerine getiriyorlardı.

Eski Türk sosyal yapısı aile, urug (aileler birliği), boy (ok), bodun (millet), il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı halkalar hâlinde tezahür ediyordu. Çağdaşı devletlere göre çok farklı hukuk sistemine sahiptiler. Anayasa karşılığı olarak töre vardı. Sosyal düzen töreye bağlı kalınarak sağlanıyor ve herhangi bir bunalım yaşanmıyordu. Vatana ihanet, adam öldürmek, zina yapmak, hırsızlık gibi ağır suçların cezası idamdı.

Eski Türk ekonomisi temelde hayvancılığa (at ve koyun) dayalıydı. Tarıma elverişli bölgelerde ziraat gelişmişti. Mesela Turfan ve civarında sebze ve meyveciliğin çok ilerlediği tespit edilmiştir.

Vergileri at ve koyundu. Arabaların kenarlarına çentik atılarak hesap yapılırdı. Yerleşik olmayan bir hayat tarzını devam ettiren Gök Türkler, hesaplarını bu şekilde tutarlardı. Bunun yanında altın uçlu oklar balmumuna sürülür ve mühür (tamga) şeklinde kullanılırdı.

Özel mülkiyet mevcut olduğundan, Gök Türk Devleti'nde herkesin bir parça toprağa sahip olduğunu anlıyoruz. Çünkü bazı Türk boyları bugünkü Batı Türkistan'ın doğu bölgelerine yakın bir yerde bitki (ağaç, vb.) yetiştiriyordu.

Kız çocuklarına da önem verilir, kızın miras hakkı çeyiz olarak koca evine giderdi. Gök Türk Devleti'nde savaşırken ölmek büyük bir şerefti, hasta yatağında ölmek istenmezdi. Ceza hükümlerinin kesin hükme bağlanması kan gütmeyi önlüyordu. Selamlama ise Gök Türk Yazıtları'nda baş eğme ve diz çökme olarak ifadesini bulmuştur.

Türklerde aile bütün bünyenin çekirdeğidir. Aile birliğine de urug denirdi. Kan akrabalığına dayandığı gibi Türk dilinde birçok akrabalıkla ilgili kelime vardır.

Türk ailesi geniş bir aile gibi görünse de aslında küçük bir aile tipinde olması daha yüksek bir ihtimaldir. Çünkü Türk ailesi diğer milletlerdeki geniş aileden çok farklıdır, bu ailelerde evlatlar mülk ve söz hakkına sahip değillerdir. Ama gelişmiş çoban ailesinde otlaklar ve hayvan sürülerinde ortaklık görülür. Türklerde evlenen oğullar

paylarını alıp aile kurarlar, baba evi ise en küçük oğula kalırdı. Zaten dağınık çobanlık hayatı büyük aileye uygun değildi diyebiliriz. O yüzden küçük aile oldukları ihtimali daha yüksektir. Türklerde ölen erkek kardeşin dul kalan karısı ile/genç dul ve çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli vardır ama genellikle tek eşlilik görülür.

Türk ailesinde akraba adlarının zenginliği aileye verilen önemi göstermektedir. Türk aile sisteminin esasları eski Türk siyasi, sosyal hemen bütün kuruluşlarına ve insanların davranışlarına yansımıştır.

Orhun Abideleri bizim için neden önemlidir?

Öncelikle Türklerdeki yazılı ve sözlü kültür Türk tarihinin aydınlanmasında en önemli etkenlerden biridir. Yaptığımız saha çalışmalarında da gördüğüm üzere Orta Asya'nın birçok farklı yerinde yazıtlara denk gelebilirsiniz. Bu yazıtların günümüze kadar kalmış olması Türk tarihi için büyük şanstır. Çünkü Türkler kültür abideleri

diyebileceğimiz bu yazıtlara sahipti. Daha önce de belirttiğim gibi 726-727'de Tonyukuk Yazıtı dikildi. 731 yılında Kül Tegin ölünce, ağabeyi Bilge onun adına bir yazıtı Orhun Irmağı yakınına yazıtı diktirdi. Bu yazıtta da Kül Tegin'in yaptığı mücadele ve kazandığı başarılar Bilge Kagan'ın ağzından anlatılmaktadır. Türk milletinin geçmişin acı olaylarından ders alması isteniyordu. 734 yılında ölen Bilge Kağan adına oğlu tarafından 735 yılında bir yazıt dikildi. Bu yazıtta da Kül Tegin gibi Türk milletine öğütler veriliyordu.

Bilge Kağan vasiyetinde Türk milletine ne anlatmıştır? Yazıtları nasıl okumalıyız?

Bu yazıtlar Türk hükümdarlarının milletine hesap vermesi, milletle hesaplaşması, devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri, Türk töresi ve medeniyetinin, Türk askerî dehasının, Türk gururunun ilahi yüksekliği, Türk milliyetçiliğinin temelleri görülmektedir.

Türk milletinin geleceğinin dünyasının sınırlarını da çizmiştir. Eğer bir birlik hâlinde olunursa ve devletlerine, canları pahasına sahip çıkarlarsa Türk milletinin ebediyen hür, refah ve mutlu bir şekilde yaşayacağını anlatmıştır. Aslında bu anlattıkları hâlen geçerli diyebiliriz. Türk toplumu kendi refahı için canını ortaya koyacak kadar güçlü olduğunu günümüzde de olaylar karşısındaki tutumlarından anlayabiliyoruz.

Unesco 2020 yılında Tonyukuk Anıtı için özel bir yer ayırdı. Bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz?

Tonyukuk, 682 yılında II. Gök Türk Kağanlığı bağımsızlığını kazandıktan sonra esir bulunduğu Çin'den kaçarak Kutlug Kağan'a sığınmıştı. O, kendisine katılınca çok sevinen Kutlug, derhâl Tonyukuk'u askerî ve idari işlerin başına getirdi. Bundan sonra Tonyukuk Bilge olarak anılmaya başladı. Yaptığı planlama ve uyguladığı stratejilerle çok sayıda askerî zafer kazandı. Bunun yanında iç düşmanlarla dış düşmanların iş birliği yapmasını engelledi. Ülkenin iç idari yapısını yeniden düzenledi. Bir ara yönetimden uzaklaştı ise de 716 sonrası yeniden planlama görevine getirildi.

Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu İnel'in kağanlığı yetersiz bulunarak, tahttan indirildi. Yerine İlteriş'in oğlu Bilge, kağan oldu. Bilge Kağan Tonyukuk'un fikirleri sayesinde ilk iş olarak, amcası zamanından beri devletin başına büyük dert açan boyların isyanını bastırdı. Çok uzun mücadelelerden sonra devletin birliği yeniden sağlandı. Bunu başardıktan sonra Çinlilerle iyi geçinmeye çalıştı ve onlarla dostluk kurdu. Bilge'nin Budistleşme isteği ve etrafı surlarla çevrili şehirler kurma teklifi, devlet meclisi tarafından, Türk milletinin yapısına uymadığı gerekçesiyle reddedildi (723).

Tonyukuk'un ölümünden sonra onun adına dikilen yazıtta Çinlilerin hilekârlıkları, Gök Türklerin yeniden nasıl kurulduğu ve yaptıkları mücadeleler anlatılmaktadır.

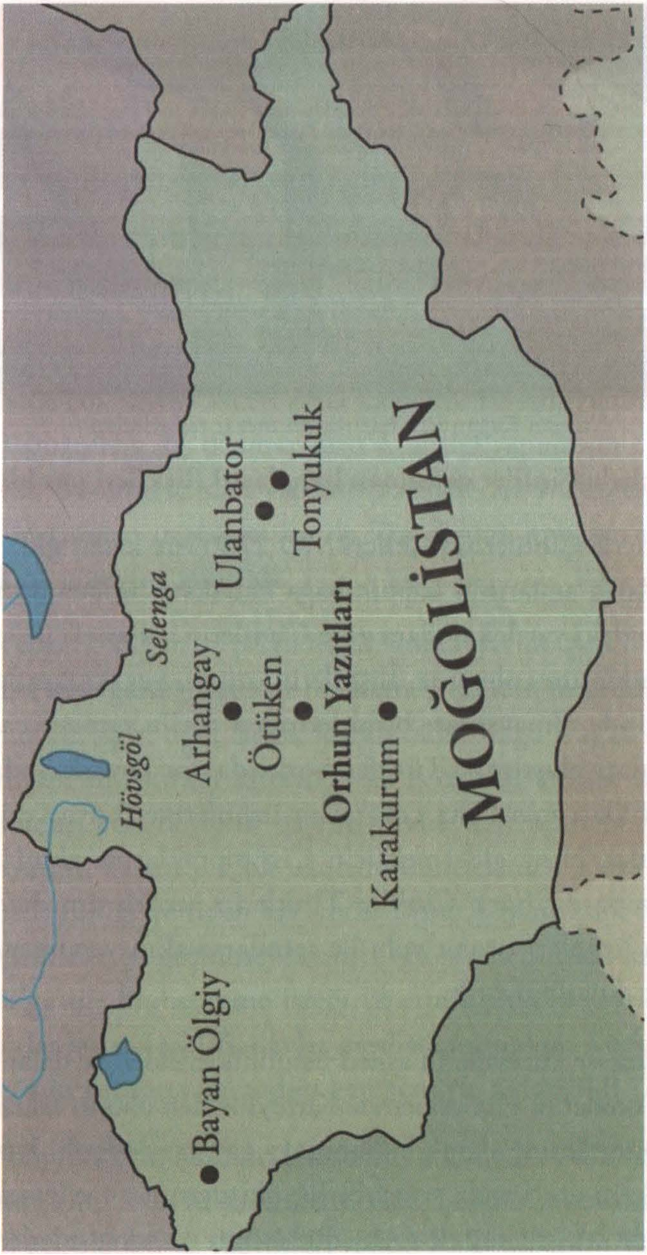

Kapgan Kağan için hazırlanan mezar taşlarından

Türklerle Çinliler ne zaman karşılaştı? İlişkileri nasıldı?

Türklerle Çinlilerin ilişkileri MÖ 2700'lere kadar gider. Hunların atalarının kaplumbağa kabukları ve kemikler üzerindeki yazılı kayıtlara göre Çinlilerin atalarıyla ilişki kurduklarını anlıyoruz. İlişkilerin özünü, her iki tarafın kendinde olmayanları birbirlerinden temin etmeye çalışmaları oluşturur. Türkler bozkırda zor hayatlarında yaşadıkları için daha çok tarım ürünlerine ihtiyaç duyuyorlar, bunu gidermek için Çin topraklarına akınlar yapıyorlardı. Eğer, Çinliler Türklerin gereksinim duyduğu ürünleri ticaret yolu ile satarlarsa akın yapılmaya gerek duyulmuyordu.

Çinliler ise kuzeylilerin askerî üstünlüklerinden faydalanmak isterlerdi. Her dönemde Kuzeylilerden oluşan askerleri bünyelerine alarak kullanmaya gayret ederlerdi. Kuzeylilerin aralarında siyasi birlik oluşmasını engellemek için de sık sık soğuk savaş düzeninde hareket ederler,

Orhun Yazıtları

entrika faaliyetleri yürütürlerdi. Bazen Türk kökenli ailelerin Çin'e göç ederek orada hanedanlıklar kurduğu görülürdü. Birçok Çinli hanedanın kökeni Türklere dayanıyordu. Türklerin ağırlıklı merkezi Ön Asya'ya doğru kayınca doğal olarak ilişkiler azaldı. Bunun yerine Moğol ve Mançu halklarıyla ilişkilerini geliştiren Çinliler, az da olsa Batı'daki Türklerle teması devam ettirdiler.

Eski Türk topluluklarının su kaynaklarına (ırmak, göl vs.) ve yaylak-kışlak hayatı üzerinde kurulu bir sistemleri vardı. Bu her boyun kendi insan topluluğu ve ekonomisinin temeli dayanağı hayvanlarıyla birlikte yaşadığı belirli bir alan olduğu anlamına gelmektedir. Aslında, genel bir bakışla burada söz konusu edilmesi gereken iki önemli özellik ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Türk göçleridir. Bu normal bir yaylak kışlak hayatı değil, çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeyi kitleler hâlinde terk ederek, çok uzun mesafeler kat etmek suretiyle bir başka alana gitmeleridir. Bunlar çok önemli tarihi sonuçlar doğurmuştur. Siyasi ve ekonomik olmak üzere göçlerin iki temel sebebi vardır. Ekonomik sebep denince özellikle nüfusun artması nedeniyle otlakların yetersiz kalması, kuraklık veya ağır kış şartları yüzünden kıtlık çıkması vesair etkenler gösterilebilir. İkinci karakteristik özellik Eski Türk toplumunun sosyal yapısıdır. Bu sosyal yapıyı aileden (oguş) başlayarak, uruk-boy, bodun şeklinde birbirinin içine geçen halkalar şeklinde belirtmek mümkündür. Tarihi kaynakların ışığında bu sosyal sistem halkaları içinde boy birimi ön plana çıkmaktadır.

Boyların toplumsal özellik olarak taşıdığı sosyal dayanışma ve dinamizm, bireylerine birlikte hareket etme arzusunu getirmiş, çok uzun mesafeleri yılmadan çetin mücadelelerle aşmalarını sağlamıştır.

Böyle bir sistemle zaman (derinlik) ve mekân (genişlik) denkleminde Türk boyları Avrasya bozkırlarında kendilerini gösterme fırsatı buldular. Özellikle kendilerine elverişli alanlarda hayvancılıkla uğraşarak (bozkır ekonomisi) hayatlarını sürdürürken kendi aralarında siyasi birlikler oluşturdular. Bu siyasi birliklerin bazıları imparatorluk seviyesine yükseldiler. Asya Hun İmparatorluğu bu alanda ilk örnektir. Hunların yıkılmasından sonra Orta Asya'da egemenlik Tunguz ve Moğol kökenli (Juan-juan) topluluklara geçti. Ama bu esnada bölgeden Çin'e göç edenler, Kuzey Çin'de küçük çapta Hun devletlerini ve Tabgaç devletlerini kurdular. Batı yönünde göç edenler, Batı Türkistan, Afganistan'da Ak Hun, Orta ve Doğu Avrupa'da Avrupa Hun devletlerini kurdular (IV. yüzyıldan sonra).

Kürşad bir efsane. Çin sarayını yanındaki yiğitlerle birlikte bastığı anlatılagelir. Ne dersiniz?

Çinliler, 630 yılından sonra bir kısım Gök Türk halkını kuzey eyaletlerine yerleştirmek suretiyle idare etmeye çalıştılar. Gök Türk ülkesini ise beyliklere parçalayarak ellerinde tutuyorlardı. Çin hâkimiyetine karşı birçok Türk beyi isyan etti. Bunların en önemlisi Çin sarayını

basmak isteyen Chie-shih-shuai'ın 639 yılında baş kaldırışıdır. Adı geçen bey Çin sarayını basarak veliahdı kaçırıp, kendi ülkesine götürmeyi planlamıştı. Ayrıca kendisi gibi Gök Türk hanedanından biri olan Ho-lo-hu'yu kağan yapacaktı. Ancak havanın aniden fırtınaya dönüşmesi üzerine Çinli prensin sarayından çıkmaması ve nehrin taşıp önlerini kesmesi yüzünden teşebbüs başarısız kaldı. Chie-shih-shuai ve arkadaşları Wei Irmağı'nın yanında çarpışa çarpışa öldüler. Bundan sonra 648 yılında Altay Dağlarında Ch'e-pi Tegin isyan ederek bağımsızlığını ilan etti. Ancak Çinliler, yine çeşitli hileler çevirerek, onu tesirsiz hâle getirdiler. Ona karşı diğer Türk boyları isyana teşvik edildi.

İpek Yolu'nun Türk tarihi açısından önemi nedir?

İpek Yolu'nun başlangıcı MÖ 130'lu yıllara kadar dayanır. Hunlara karşı müttefik aramak üzere Çin imparatoru tarafından gönderilen Chang Ch'ien'in Fergana elçiliği neticesinde başlamıştır. Aslında bu yolun adı İpek Yolu değil Çin ile Akdeniz limanları arasında işleyen bir ticaret yoluydu. Bu yolda sadece ipek değil, birçok ürün taşınmıştır. Batıdan Çin'e giden ürün sayısı daha fazladır. Bunların başında cam, baharat, nar, karpuz kavun gibi yiyecekler gelir. Doğudan batıya gelen ve insanlık tarihini etkileyen en önemli ürün kağıdın üretimidir. Bununla birlikte ipeğin çok önemli bir değer olarak Batı'da Roma devrinden itibaren değer gördüğünü kabul etmek

gerekir. 1876 yılında Alman araştırıcı Wittfogel'in İpek Yolu adını vermesiyle meşhur oldu ve günümüzde dahi bu önemini korumaktadır. Uluslararası ilişkilerde sürekli gündeme gelir. İpek Yolu'nun doğu ucu Hsi-an (Şi-an), batı ucu Suriye'deki Lazkiye limanı ve Bursa'dır. İpek Yolu'nun önemli bir kesimi Türklerin yaşadığı coğrafyadan geçiyordu. En azından % 80'e varan orandaki Türk kökenli halkların coğrafyası ile doğrudan bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Türk kültüründe İpek Yolu'nun çok özel bir yeri oluşmuştur. Bu ticaret yolunda faaliyeti ellerinde tutan Soğd halkı ile Türklerin ilişkileri daima iyi gerçekleşmiştir. Türk siyasi kuruluşları ekonomik açıdan İpek Yolu'ndan üst düzeyde faydalanmışlardır. Moğol döneminde sağlanan Pax Mongolica (Moğol barışı) sayesinde İpek Yolu son altın devrini yaşamıştır. Coğrafi Keşifler sonucunda deniz yollarının bulunması İpek Yolu'nun önemini yitirmesine sebep olmuştur.

İslamiyet öncesi Türklerde birçok inanç sistemiyle karşılaşıyoruz. Kadim Türkler neye inanıyordu?

Bozkır Türklerinin inançlarını şu üç noktada toplamak mümkündür:

1. Tabiat kuvvetlerine inanma,
2. Atalar kültü,
3. Gök Tanrı Dini

Eski Türkler tabiatta bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı: Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı,

mağara, ağaç, orman, volkanik göl deniz, demir, kılıç vb. Bunlar aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca Güneş, Ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh-tanrılar tasavvur edilmişti. Ruhlar iyilik seven, fenalık getiren olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Kitabelerde bir de **"Umay"** denilen tanrıça zikredilmiştir. Tabiat ruhlarına Gök Türk çağında, kitabelerde görüldüğü gibi, **yer-su** ("yer-sub")'lar deniyordu. Bu tabir **"yer-suv"** şekliyle Uygurlarda da vardı. Yer-sular kutsal ("ıduk") sayılıyorlardı. Kitabelerde yalnız iki yer-sunun adı zikredilmiştir: **'Iduk Ötüken'** ve **'Tamıg ıduk baş**'tır. Uygurların ünlü Kutlug-Dağ efsanesindeki kayalık da millete kudret ve saadet veren ruh olarak, kutsaldı. Buraya, eski Türklerin yağmur dolu yağdırmak, rüzgâr estirmek için sihrine müracaat ettikleri bildirilen **"yada"** taşı (yağmur taşı)'nı da ilave edebiliriz.

Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı **'baba hukuku'** nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir. Eski Türklerde Gök Tanrı ve atalara kurban olarak hayvan kesilirdi. Hayvan cinsinden de erkekler seçilirdi. En makbul kurban olan at iskeletlerine Bozkır Türk kavimlerine ait mezarlarda rastlanır. Bundan dolayı Asya Hun imparatorlarına ait kurganlarda ve Orta Avrupa'da Hun ve Avar çağı mezarlarında bol miktarda at iskeletleri bulunmuştur.

Bozkır Türk topluluğunun asıl dini Gök Tanrı diniydi. Eski çağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştı. Yaratıcı, tam iktidar

sahibiydi. Aynı zamanda 'semavî' mahiyeti haiz olup, çok kere **"Gök Tanrı"** diye anılıyordu. Gök Tanrı inancının toprakla ilgisi olmadığı için ava, çoban ve hayvan besleyici topluluklara mahsus bulunduğu, bu itibarla menşesinin Asya Bozkırlarına bağlanması gerektiği umumiyetle araştırıcılar tarafından kabul olunmuştur.

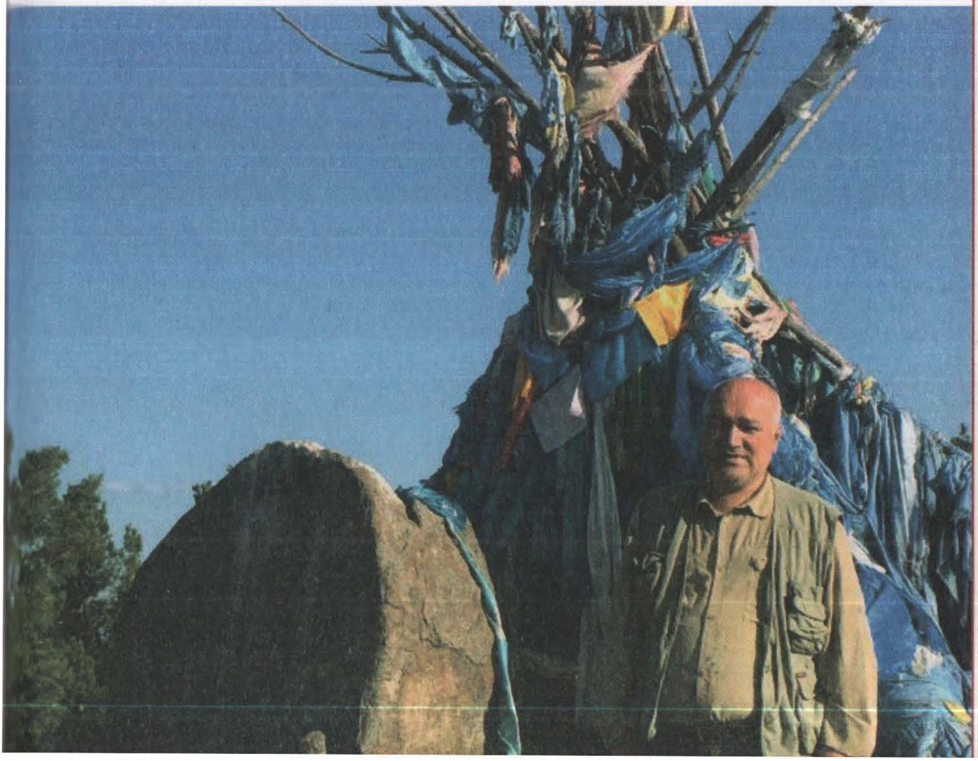
Gök Türklerin bir **'hakanlık'** kurması O'nun isteği ile olmuş, hakan, Türklere O'nun tarafından verilmiştir. Yani Tanrı, Türk halkının hayatı ile ilgilenen bir ulu varlıktır. Savaşlarda Tanrı'nın iradesi üzerine zafere ulaşılır. Türk'ün ve genellikle insanların hayatına, Tanrı vasıtasız müdahale eder. Emreden, iradesine uymayanı cezalandıran Tanrı, bağışladığı kut ve ülüğ (kısmet)'ü layık olmayanlardan geri alır. Ulu Tanrı şafak söktürür **"tan üntürü"**, bitkiyi canlandırır. Türkçede ulu varlık manasındaki bayat (kadîm), açu (baba), idi (sahip), ogan (kadir), çalap (mevlâ) tabirleri aslında Tanrının sıfatlarıdır. Şamanlık, geç devirlerde Türkler arasında da yayılmıştır.

Türklerde Tanrı düşüncesinde maddi gökyüzünden manada **'ulu varlık'**a doğru bir gelişme dikkati çeker. Gökyüzünün yekpareliği ile tek Tanrı düşüncesinin ilgisi de açıktır. Tarihte çeşitli Türk kitleleri, bulundukları çevreye göre çeşitli dinlere de girmişlerdir ve bu durum İslamiyet hariç, Türk kavimleri üzerinde olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Uygurlar zamanında büyük kültür değişikliğine yol açan Maniheizm Türkler arasına girmiş (hakan unvanlarına Gök Tanrı yerine **"Ay Tengri"** ibaresinin

eklenmesi) ve bilhassa Uygurların Türkistan'daki hâkimiyetleri devrinde iyice yerleşmiştir.

Maniheist ve Budist eserlerin Uygur lehçesine tercümesinden doğan zengin bir dinî edebiyat gelişmiştir. Avrupa Hunlarının kitle hâlinde Hristiyanlığı kabul ettikleri söylenemez. Çin'de devlet kuran Tabgaçlar, Budizm'in etkisi ile 495 yılından itibaren Çinlileşmişlerdir. Bununla beraber Tabgaçlar Budist sanatta yeni bir devir olan **"Wei"** sanatının geliştiricisi olmuşlardır. Bir kısım Türkler de Museviliğe ve Hristiyanlığa girmişlerdi.

Türk nüfusunun çoğunluk meydana getirdiği sahalarda bir menfi tesiri görülmeyen bu yabancı dinler, bu

imkânın mevcut olmadığı bölgelerde Türklerin kaybolmalarında rol oynadıkları gibi (Doğu Avrupa'da ve Balkanlar'da Hazarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar), 1000 tarihinde resmen Hristiyan olan Macarların Türk kültüründen uzaklaşmaları, 864'ten itibaren Ortodoksluğu kabul eden Bulgarların Türklüklerini kaybetmeleri neticesini vermiştir. Esasen bu dinlerin Türk kültüründeki inanç sistemine uymadığı, mahalli nitelikte kalmalarından bellidir.

TÜRK DESTANLARI

Türk tarihinde destanların önemli bir yeri vardır. Destanların çıkış noktası nedir?

Destan kültürü bizim tarihimizde dediğiniz gibi çok yaygındır. Türklerin yazılı metinlerinin az olduğu dönemler için önemli edebi metinlerdir. Destanlardan o milletin geçmişinde, farklı dönemlerde neler yaşadığını anlamaya çalışırız. Türk destanlarında bahsettiğim durum çok daha belirgin diyebiliriz. Çünkü eski dönemlerde Türklerin yazılı metinleri oldukça azdır, dolayısıyla pek çok bilgiye destansı anlatılardan yola çıkarak ulaşılmaktadır. Yani tarih açısından baktığımızda destansı metinler özellikle kültür tarihine çok şey katmaktadır. Bu açıdan destanlar ayrı bir öneme sahiptir.

Destanların çıkış noktası aslında bir toplumun veya bireyin bir felaketi yaşaması ardından o felaketlerden kurtuluşu üzerinedir. Badirelerden, sınamalardan geçmiş her milletin kendine özgü destanları vardır.

Destanlar şüphesiz ki anlatımları zenginleştiriyor. Bunları tarihi perspektif açısından nasıl değerlendirmeliyiz?

Destanlar özellikle kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü genel tarihin verdiği kuru bilgileri genişletir

ve gerçeküstülüklerle süslenir. Tabii tarih okumasında bunları eliyoruz. Destanlar ile bir dağ, demir, ağaç motiflerinden halklar için kutsal değerleri öğrenme imkânı buluyoruz. Mesela Oğuz destanlarına baktığımızda ilk önce eski Türk unsurları dikkat çeker. Destanlarda yaşam biçimi, coğrafya ve inanç kültürü açısından ciddi bir bağ söz konusudur. Bir topluma ait maddi manevi değerler destanlara yansır. Aynı zamanda millî ruhun, millî şuurun üst düzeyde tutulmasında, korunmasında ve ayakta kalmasında destanların katkısı büyüktür. Destanlarda geçen kahramanlar bir alp veya gazi tipini gösterir. Mesela Battalgazi, Saltuk Buğra Han gibi örnekler insanları motive eder. Onlar sayesinde toplumlar kendilerine yeni liderler çıkarırlar. Çünkü halk destanlardaki kişileri kendine örnek alır, onların temsil ettiği değer ve tavırlara ayrı bir değer verir, bunları sergilemeye çalışır.

Diğer taraftan baktığımızda, destanlar yazılı metinlerin az olduğu dönemler için bize ışık tutarlar. Mesela destanlarda geçen yer isimleri tarihi kaynaklarda geçen eksik bilgileri tamamlamamızda bize kaynak olur.

Tarihi metinlerin aksine abartılı yönleri olan destanlar bilimsel açıdan nasıl kaynak teşkil eder?

Tarihçi doğru bilgi peşindedir. Edebiyatçı ise destanı konu aldığında metin değeri üzerine değinir. Sanat tarihçisi,

felsefeci, etnolog hep farklı açılardan bakar ama herkes destanlardan kendine malzeme bulabilir. Bu durum dünyadaki bütün mitolojiler için geçerlidir. Beslenilen kaynaktan, malzemeden çıkarılan liderler ve liderlerin hayatından oluşturulan rol modeller her dönem ihtiyaçtır. Bütün insanların abartılı anlatılara bu yüzden ihtiyacı vardır.

Türkler için bu destanlar ne ifade ediyor?

Türklerin diğer milletlere göre daha fazla destanı olduğunu söylememiz abartı olmaz. Bunun başlıca sebebi ise Türklerin tabiat ve düşmanları ile sürekli olarak mücadele içinde olmalarıdır. Kazak, Kırgız ve Moğollar göçebe toplum oldukları için onlarda yazılı kültür yoktur ve nesilden nesile sözlü kültürün devamını görürüz. Sözlü aktarımlarda da zaman içinde abartılı anlatılar fazlaca yer alır. Bunun en güzel örneklerinden biri dünyanın en büyük destanı olan Manas Destanı'dır. Manas Destanı bir buçuk milyon mısradan oluşuyor. Bundan şunu anlayabiliriz ki bu kadar mısra yazdıracak bir kültüre sahibiz.

Destanlar inanç kültürü açısından da bize kaynaklık eder. Eserlerde Maniheizm etkilerine rastlayabiliriz. Bu da Türklerin bir dönem Maniheizm'e yöneldiği bilgisini verir. Türkler Müslüman olduktan sonra da bu etki destanlarda görülür. Mesela Oğuz doğduğunda annesinden 40 gün süt emmez çünkü Müslüman olması gerektiğini söyler. Bu yüzden destanları takip ettiğimiz zaman Türklerin dinî inanışlarını, sosyal hayatlarını, yaşayışlarını, kahramanlarını ve aynı zamanda hainlerini, kendi iç mücadelelerini, Türk kültürünün her özelliğini öğrenebiliriz.

Destanlardaki semboller Türk kültürüne dair bize hangi bilgileri veriyor?

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri, olumlu veya olumsuz şekilde yaşanmışlıkların hepsi destanlara yansımıştır. Mesela Ergenekon Destanı'nda demirin -ki bu Çince metinlerde de geçer- Türkler için önemini anlayabiliriz. Aynı şekilde destanda geçen dağ motifi de Türklerin zaman zaman baskın yaşadığını ve dağlara sığındığını görebiliriz. Mağara motifi de insanı korumak anlamına gelen ana rahmini ve insanın barınmasını anlatır. Örneğin Çince metinlerde geçen insanın yiyecek bulması ve ateşin kullanılması destanlardaki besleyip koruma özelliğine benzetilir. Tabii bunları anlamlandırmak için Türk kültürünü iyi bilmek gerekir.

İnanç kültürünü etkileyen bu destanlarda Türklerin İslamlaşma süreci destanlara nasıl yansıdı? İslamiyet ile birlikt kadını konu alan destanlarda bir farklılık oluştu mu?

Dinin değişmesiyle birlikte doğal olarak yaşam tarzı da değişti. Özünü kaybetmese de İslami motiflerin yanında İran ve Orta Doğu motifleri de Türk kültüründe yerini aldı. Destanlarda iyi bir Müslüman olmak, Allah yolunda

gitmek gibi İslami yaşam tarzının yansımaları görüldü. Saltuknameler ve Battalgazi hikâyeleri buna verilebilecek en iyi örneklerdendir. Dinin değişmesinin yanında coğrafya da değişti. İran, Azerbaycan, Ön Asya ve Balkanlara uzanan coğrafya etkileri de görülür. Dinin değişmesiyle alp kavramı yerini gazi kavramına bıraktı. Bir oranda aynı anlama gelir ancak dinî semboller öne çıkar. Alp tipinde din öne çıkmaz ancak gazi kavramında vatan, millet kavramlarının yanına din için de savaşmak da eklenir.

Umay Tanrıça

İslamiyet sonrasında kadın kahramanlar çok daha fazla öne çıkar. Umay Ana buna örnektir. Umay kelimesi aslında Tunguzca "ana rahmi" demektir. Bir insan için en kutsal yer annesinin rahmidir. Umay kelimesi buradan geliyor. Farsça huma kuşundan geldiğine dair iddialar da var ancak bu düşünce yanlış. Bir Tanrıça olarak bilinir ama daha çok kutsal bir ruhtur. İnsanlara yardımcı olan bir ruh gibi... Kadın eski Türk destanlarında oldukça önemli bir yer tutar. Kanlıboylarında kadın kahramanlar öne çıkar. Aslında her dönemde kadın kahramanlar vardır. Kadın ve erkekler bir arada yaşadığı için erkeklerin öne çıktığı destanlarda da yine kadın kahramanlar vardır. Mesela, Türeyiş destanında beş güzel kızın doğması bir örnek. Güzellik, anaçlık, mücadele gibi kavramlarla özdeşleşen kadınları görüyoruz destanlarda.

Tarihte öyle bir kadın hükümdar var ki gücü kudreti çağları aşmış. Saka hükümdarı Tomris Hatun hakkında neler biliyoruz?

Tomris Hatun'un düşmanlarıyla mücadelesi, cesareti ve kendi milletine örnek bir hükümdar olması gerçekten Türk tarihinin en zengin yönlerindedir.

Tomris Hatun efsanevi Saka hükümdarıdır. İlgi çekici tarafı kadın bir hükümdarın Türk kökenli toplulukta başa geçmesidir. Biz Tomris Hatun özelinde eski Türklerde bozkır topluluklarında kadının değerini, toplumundaki rolünü anlayabiliriz. Bu semboliktir adeta. Ama onun düşmanlarıyla mücadelesi, cesareti ve kendi milletine örnek bir hükümdar olması gerçekten Türk tarihinin en zengin yönlerindedir. Tomris Turanî halkların lideri olarak İranî halklarla savaşmıştır.

Destanlardaki kahramanları öne çıkaran özellikler nelerdir?

Kahramanlar "ben kahraman olacağım" diye ortaya çıkmaz. Yaşanılan olaylarda milleti için mücadele eden, gerektiğinde canını veren ve milletini kurtaran kişiler söz konusu olur. Destanları içinde bulunulan şartlar yaratır. Örneğin Aşina efsanesinde, kolları ayakları kesilmiş bir çocuk bataklığın içine atılır ve Gök Türkler türer diye anlatılır. Kolları ayakları kesilmiş bir çocuğun yaşaması bile zorken biz orada başka bir şey öğreniriz; Aşina kabilesinin bir baskına uğradığını ve büyük bir katliama maruz kaldığını görürüz.

Türk tarihinin en önemli destanlarından Oğuz Kağan'dan bahsetmeden geçemeyiz.

Oğuz Kağan destanı aslında Türk tarihinin özeti niteliğindedir. Bu yönüyle de Oğuz Kağan da bir destan kahramanından daha fazlasıdır. Oğuz Kağan, Türkmenlerin atası olmasının yanı sıra *Oğuznâme*'de Türk kültürünün ve tarihinin en önemli eserlerindendir.

Arkasını dönüp ok atan bozkır süvarisini resmeden bir minyatür (XVI. yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi)

Peki ya Alp Er Tunga Destanı?

Alp Er Tunga Destanı'nın en önemli özelliği en eski Türk destanı ve en eski Türk kahramanı olarak bilinmesidir. Alp Er Tunga'nın aynı Oğuz Han gibi tarihi bir kişilik olup olmadığını bilemiyoruz. Destanı destan olarak bırakmak gerekir. Gerçeklik ile karıştırılmamalı.

Bu destanda Saka hakanı Alp Er Tunga'nın İranlılarla yaptığı savaşlar anlatılır. Bu konudaki bilgiler, Firdevsi'nin *Şehnâme*'sine dayanmaktadır.

Yakın dönemde Alp Er Tunga'nın mezarının bulunması ile ilgili tartışmalar var. Sizin bu konudaki düşünceniz nedir?

Alp Er Tunga'nın İran destanlarından Efrasiyab ile aynı kişi olduğuna dair iddialar da var ancak kaynaklarda bu iki kişinin aynı veya ayrı kişiler olduğuna dair bilgiler belirsizleşiyor.

İslam öncesi Türk tarihinde büyük bir bilgi kirliliği söz konusudur. Mümkün olduğu kadar metodolojik çalışmalara başvurmak gerekir.

Alp Er Tunga'nın kimliği ile ilgili söylememiz gereken önemli hususlar var. Alp Er Tunga Arapça ve Farsça hiçbir kaynakta geçmez. *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de Alp Er Tunga ile ilgili ifadelere rastlarız.

Bu türk beglerinde atı belgülüg
tonga alp er erdi kuti belgülüg

(Bu Türk beyleri arasında en meşhuru ve ikbali ayan beyan olanı Tonga Alp-Er idi.) Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 277.

Daha sonraki Farsça ve Arapça'daki kaynaklarda geçen kelime Efrasiyab ile aynîleştirmişlerdir. Bu doğru olmayıp oldukça yanlıştır. Her ne kadar *Kutadgu Bilig*'de sembolizm olsa da bunun doğru olma şansı da yoktur. Çünkü Alp Er Tunga'nın nerede ve ne zaman yaşadığı belli değildir. Bununla ilgili elimizde bilgi ve belge de yoktur.

Batı Türkistan'ın birçok yerinde saha çalışmaları yaptım. Batı Türkistan dediğimiz yer, kuzey Afganistan, İran'ın kuzeydoğusu ve Özbekistan. Kuzey Kazakistan'da benim gördüğüm, tarihi kahramanlarla ilgili menkıbelere yer verilmesidir. Nitekim bundan dolayı Semerkant'ın doğusunda Efrasiyab adlı bir şehir kalıntısından söz edilir. Ama bunun kaynağı da şudur: Tarihin en erken devirlerinden itibaren İrânî ve Turanî halklar Horasan üzerinde çarpışmışlardır. Bazen İranlılar bazen Turanîler galip gelmiştir. Bu mücadele de yüzyıllarca sürmüştür. Burada İran mitolojisine yansıyan ve daha sonra kaynaklara da sirayet eden Efrasiyab kelimesi aslında Turanlıların sembolik hükümdarlarından biridir ya da en meşhurudur. İran mitolojisine yansıdığı için Pers, daha sonra Sasanî ve İslamiyet'ten sonraki İran edebiyatının etkisinden dolayı çok fazla Arap ve İran kökenli kişilere ait mezarlar addedildiğini biliyoruz. Bunların hiçbiri doğru değildir. Bu gibi mezarlara kuzey Kazakistan'da Sırderya boyunda saha çalışmalarım sırasında da rastladım. Yerel halk önemli kişilerin yaşadığı ve öldüğünü düşündüğü yerleri işaretlemişlerdir. Çok ilginçtir ki Atabay'da Oğuz boylarının yaşadığı bir yerde Hz. Ali'nin atını bağladığı bir dut ağacından bahsedilir. Bunun da beş yüz yıllık bir tarihinin olduğuna inanılır. Hâlbuki Hz. Ali'nin yaşadığı dönemle bin yıllık bir fark vardır. Sonuç olarak İran mitolojisinden kaynaklanan bazı konularda Türklerin efsanevi hükümdarıyla karıştırmamak gerekir.

Eski Türk destanlarının günümüze etkisi nedir?

Bizim tüm destanlarımız günümüzdeki Türklerin millî kimliğini simgeliyor. Toplumumuz hâlâ destanlarımızdan güç alıyor. Oğuz Destanı da Ergenekon da Türeyiş Destanı da millî birliğin, millî kimliğin oluşumuna katkı sağlıyor. Ancak ben Türklerin tarihin başlangıcından günümüze kadar bir ana destan akımı olduğunu kanaatindeyim.

Türklerin varoluşları hakkında birçok efsane var. Efsanelerde kurdun ön plana çıktığını görmekteyiz. Kurdun Türk tarihi açısından önemi nedir?

Kurt, Orta Asya tarihinin derinliklerinden itibaren Türk kökenli halkların mitolojilerinde yer alır. Bazen erkek, bazen dişi kurt olarak karşımıza çıkar. Kurt ile ilgili efsanelerin en belirgin hâllerini Ergenekon ve A-shih-na'da görürüz. Kurt yani börü bazen kurtarıcı, yol gösterici, türenilen ata ya da ana motifleriyle karşımıza çıkar. İnsanları veya toplumları zor duruma düştükleri anda yol göstererek, besleyerek ya da doğurarak yeni bir çağın başlamasına sebep olur. Bilgedir, iyi planlama yapar, gelecek stratejileri üretir. Kısacası toplumun geleceğine yön verir. Kendisine duyulan korku saygıya dönüşmüştür. Ama her zaman Türk milletinin yardımcısı olmuştur.

Ergenekon hakkında çok şey yazıldı, çizildi. Bu konu hakkında sizin görüşleriniz nelerdir?

Ergenekon efsanesi, Moğol dönemini anlatan İlhanlı veziri Reşideddin'in *Camii'üt-Tevarih* adlı eserinde anlatılmasından

dolayı Moğol efsanesi zannedilmişse de doğru değildir. Çünkü biz Ergenekon efsanesinin ilk izlerini MÖ'ki devirlerde Türk kökenli topluluklarda görürüz. Daha sonra Kanglılarda (Kao-ch'e) Ergenekon ile ilgili motifleri görürüz. Gök Türklerin kökenini anlatan A-shih-na Efsanesi ise tamamen Ergenekon'un esasıdır. Moğollar Cengiz Han liderliğinde yükselince Türklere ait Ergenekon Efsanesi'ni almışlardır.

Daha doğrusu Reşideddin, Türk geleneğini de iyi bildiği için onu anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca Gök Türklerin fetret devrinde geçen bir olay da açıkça Ergenekon olayı anlatılmıştır. Buna göre Gök Türklerden bir bey Ch'e-pi, Sir Tarduşlardan çekindiği için Altay Dağlarına kaçmış orada her tarafı

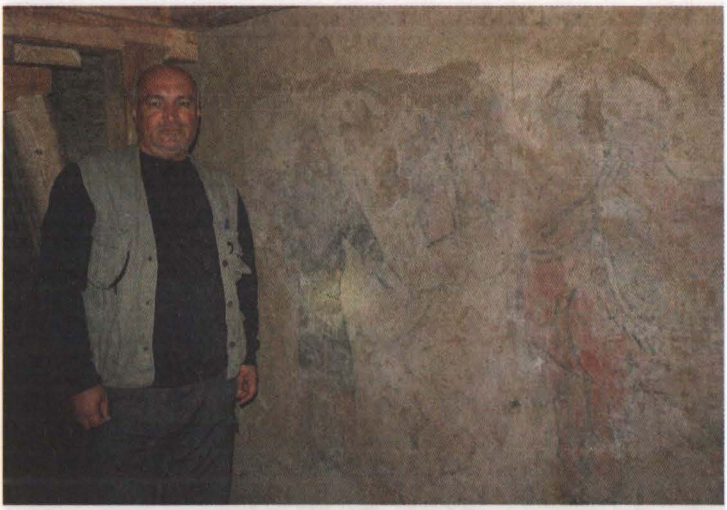

Cengiz Han'ın komutanlarından birinin anıtı

dağlarla çevrili bir yere sığınmış; daha sonra güçlenerek bulunduğu yerden çıkmıştı. Bence Güney Sibirya kökenli Türk halkları için geleneksel bir durumdur. Demir, demirin eritilmesi, dolayısıyla teknoloji, dağ, kurt, kurdun yol göstericiliği, bilgelik, strateji ve planlama anlamında çok şey ifade eder.

Kaya resimlerinde (petroglifler) Türk tarihini nasıl okumalıyız?

Avrasya coğrafyasında İslam öncesi dönemde Türk kökenli halkların yaşadığı her yerde kaya resimlerini (petroglifleri) görürüz. Kaya resimlerinde hayatın her yönü anlatılır. Sibirya'daki Gobi Çölü'ndeki kaya resimlerinin benzerlerinin Anadolu'da bulunması tarihimize bambaşka bir açılım katar. Türkiye'nin çok yerinde çizilmiş kaya

Mayhan Uul Kurganı'nın içinde Ahmet Taşağıl

Kaya resmi

resimlerinin Orta Asya'da bulunması Türk tarihine büyük bir zenginlik katar. Dağlık Altay, Tuva ve Hakasya, neredeyse Moğolistan'ın her yerinde, Kazakistan'ın dağlık kesimlerinde, Kırgızistan'ın zirvesi Saymalı Taş'ta ve her yerinde, Özbekistan'da, İran'da, Kafkaslarda ve Azerbaycan'da, Avrupa'da Romanya ve Doğu Macaristan'da ve Balkanların bazı yerlerinde, Kuzey Irak'ta, her şeyden önemlisi Anadolu'nun neredeyse her yerinde Türklere ait kaya resimleri görülür.

Kaya resimleri özellikle üzerindeki her bir motif için çalışmalar devam ettirilmelidir. Üzerlerindeki damgalar ve bunlardan eski Türk yazısına gidiş çok değerlidir. Yürütülecek çalışmalar Türklerin en eski devirlerde nerelerde yaşadıklarını bizlere gösterecektir.

Macaristan'da da Türklerle ilgili kalıntılar olduğunu söylediniz. Macarlar akraba topluluklarımızdan mı? Yoksa Türk kökenliler mi?

Macarların ana yurdu Ural Dağlarıdır. Bu doğrudan Ural- Altay teorisine denk gelmektedir. Macarlar Türklere akraba bir kavimdir. Buna rağmen Fin- Ugor grubundan olduğunu, Finlilerle daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Macarlar Ural Dağlarından çıktılar, önce Hazar Kağanlığına bağlandılar, bir süre orada yaşadıktan sonra devamında Ukrayna topraklarına gelip orayı geçip Batı Romanya'daki Transilvanya'ya geldiler. Tabii bu hemen olmadı. 1000'li yıllara gelindiğinde Macaristan ovalarına geldiler. Ancak Macarların hepsi Macar değildir. İşte burada çok sayıda Türk kökenli Kıpçak, Peçenek ve Avar olduğunu söyleyebiliriz. Macaristan'daki Kuman köylerine gittiğimde gördüm ki eski âdetleri devam ettiriyorlar. Macarlar Katolik olduktan sonra Avrupa'da tutunabildiler. Katolik olmasalardı Avrupalılar onları yok ederdi. Buna rağmen farklı etnik kökenli grupları bir araya getirip bir millet meydana getirdiler. Macarların Türklükle bağlantısı fazladır fakat yüzde yüz Macarların Türk olduğunu söylemek doğru değildir. Dil araştırmaları açıkça Macarlarla Türklerin akraba olduğunu gösterir.

Kızılderilileri Türk kabul edenler var. Çadır, at, kilim kullanımı hatta inanışlarındaki benzerlikleri açısından. Kızılderililer Türk mü?

Hayır Kızılderililer Türk değiller ama akraba topluluklardan biridirler. Tıpkı diğer akraba topluluklarımız olan Moğollar, Finler, Macarlar gibi.

Türk tarihini belirli devrelere ayırıyorsunuz bazı konuşmalarınızda, bunlar nelerdir?

Söz edilen ayrımın 3 menşesi vardır; İskit Nazariyesi, İndo-Germen Nazariyesi, Altaylı Nazariyesi olmak üzere.

İskit Nazariyesi: Heredotos'a göre Moldova'dan başlayarak Altay Dağlarına yayılan halkların genel adıdır. Bunların tek bir kavimden oluşması mümkün değildir. Bu nedenle hepsini Türk saymak veya hiçbirini Türk saymamak mümkün değildir. Aralarında Türklerin de bulunduğu birçok kavim burada da vardır.

İndo-Germen Nazariyesi: İndo-Germen olanlar ise Karadeniz'in kuzeyinde yaşamışlardır. Doğuya doğru yayılmışlardır. İranlılar da bunun bir kolu içerisinde yer almaktadır. İngilizler, Almanlar, Slavlar, Hollandalılar, Germen koluna girmiştir.

Altaylı Nazariyesi: Bunların doğu uçları Moğollardır. Ortasında ise Türkler yer alır. Çoğunlukta oldukları için önemlidir. Samayetler gibi isimler içinde kaybolmuştur. Güçlü olanlar ise ayakta kalmıştır. Aynı zamanda Andronova kültürü çevresinde yetişmişlerdir. Bozkır kültürünün Altay yaylalarında oluşmuşlardır. Atı ehlileştirmek ve hayvan yetiştirmek gibi medeniyet tarihindeki çok önemli safhaların Türklerin ataları ile yakından ilgi bulunduğu tarihçiler tarafından söylenmiştir. "Merkezinde atın yer aldığı savaşçı çobanlar" olarak adlandırılanlar da vardır. Proto-Türkler için karakteristik olan en yüksek dereceye sahiplerdir.

Sakalar (İskitler) konusunda tarihçiler arasında büyük bir tartışma var. Siz hangi taraftasınız? Sakalar Türk mü?

Tarih sahnesinde ne zaman kesin bir şekilde göründükleri belli olmayan Sakalar (İskitler) hakkında yazılı bilgiler maalesef çok azdır. Baykal Gölü civarından Karadeniz'in kuzeyine kadar geniş bozkırlarda yayılmışlardır. Batı (Grek) kaynaklarında İskit, Ön Asya kaynaklarında Saka olarak anılmışlardır. Geniş Avrasya bozkırlarında kurulan, başka bir ifade ile siyasi varlığı bilinen ilk devlet Sakalardır. Yaşadıkları alanlar kesin bir şekilde belirlenemese de Çin' den Balkanlara kadar geniş sahaya işaret edilmektedir.

Saka Devleti zaman zaman önemli sarsıntılar geçirse de MÖ II. yüzyıl ortalarına kadar varlığını korumayı başarmıştır. Bu tarihlerde Hunlardan ve Wu-sun'lardan kaçan Yüe-chih'ların Pamir Yaylası'na göç etmeleri üzerine ikiye bölünmüşlerdir. Daha sonra yine Hunların batıya kaymaları üzerine parçalanıp yıkılmışlardır. Bir kısmı Doğu Avrupa'ya bir kısmı Hindistan taraflarına göç etmiştir.

İskitlere ait (MÖ) som altından yapılan vazo

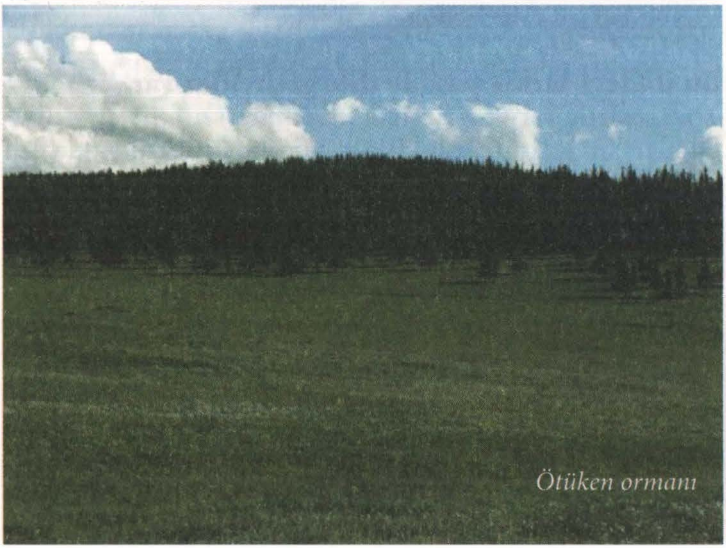
Sakaların kökenleri konusunda her ne kadar çok fazla tartışmalar yapılmışsa da genelde doğu kaynakları tarafından Turani bir kavim olarak gösterilmektedir. Bu da bizim çok

geniş Avrasya bozkırlarına yayılan Sakaların (İskit) en azından Orta Asya' da yaşayanlarının Türk olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Bozkır kültürünün esasları nelerdir?

Türk tarihinin ilk evresi "avrasya"nın bozkırlarında geçmiştir. İnsanların coğrafyaya yön veremediği dönemlerde coğrafi şartların yaşama etkisi düşünülürse bozkır ikliminin eski Türk yaşayışına düşünce tarzı inancı dünya görüşüne örf ve geleneklerine kısaca kültürüne tesiri açıkça görülür.

İnsanlar coğrafi çevrenin üç ana kaynağı olan orman, hayvan yetiştirme ve tarım ile hayatlarını sürdürmüşlerdir. Orman kavimler asalak kültürü (avcılığı), tarıma elverişli yerlerde yaşayanlar köylü kültürünü (çiftçiliği) ortaya

Ötüken ormanı

koymuşlar, bozkırdakiler çoban kültürünü (hayvancılığı) meydana getirmişlerdir. Belirtmek gerekir ki bozkırlar çöl değildir, yüksek yaylalardır. Türk kültürünün geliştiği bölge yani Andronovo kültürü -Altay-Sayan Dağlarının güneybatı düzlükleri- bol otlakları ile hayvancılığa çok elverişli bir bölgedir. Ama bir kültürün oluşmasında sadece coğrafya yeterli değildir. Son araştırmalar kültürün oluşmasında en önemli etkenin insan olduğunu söylemektedir. Bozkır kültürünün üç temel kaynağı vardır: Coğrafi çevre, insan unsuru ve cemiyet. Kısacası farklı coğrafyalarda yaşayan ve ayrı karakterlere sahip insan gruplarına ait kültürler birbirinden farklı olacaktır.

3500 yıllık hayatı bozkırda geçen Türk topluluklarının da kendisine has kültürü olmuştur. Yaşadıkları bölgeden dolayı buna bozkır kültürüne en saf şekliyle Türk kültürü demekte de bir sakınca yoktur.

Bu ifadeyi farklı şekilde dile getirenler var.

Bazıları bu kültüre atlı kültür, göçebe kültürü ya da atlı göçebe kültürü demişlerdir. Ancak bu adlandırma doğru değildir. Çünkü bozkırda at çok önemli olsa bile sadece attan ibaret değildir. Atın yanında demir de önemlidir. At ve demir bozkır kültürünün iki temel unsurudur. Türklerin dili, dini, düşünceleri ahlak anlayışları birlikte kültür oluştururlar. Bu kültüre sadece atlı kültür ya da göçebe kültür demek doğru olmaz. Zaten kültürlerde ekonomik imkânlar kültürün bütününü değil sadece bir kısmını oluşturur. Atın yanında demir de doğrudan

bozkır tipi devletin kuruluş ve gelişiminde kesin etkili bir vasıta olarak kabul edilmektedir.

Bozkır kültürü ve göçebelik hakkındaki düşüncelerde iki temel hata vardır: Bozkırlarda görülen bütün topluluklarda aynı sosyal bünyede sahip olduğunu düşünüp aralarındaki kültür farklılıklarını gözden kaçırması ve bu toplulukların yalnızca ekonomik açıdan ele alınmasıdır. Bozkırda yaşayanların da ekonomilerinin yanında sosyal, dinî, idari, siyasi özellikleri vardır.

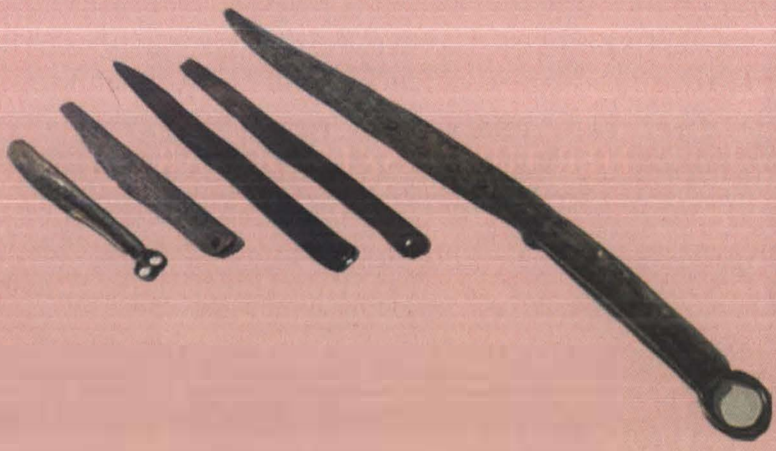
Yerleşik kültür ve bozkır kültürü arasındaki farklar nelerdir?

Yerleşik ve bozkır kültürü arasında pek çok fark vardır. Yerleşik kültür kuruluş devresinde sadece ailesi için belirli toprak parçasını işlemek ile yetinirken bozkır kültürü aile efradından başka yüz binlerce hayvanı göz önünde tutmak için daha başlangıçta yayınlık vasfına bürünmüştür. Yani yerleşik insan elindeki alan ile sınırlı kalırken, bozkır kültürü dünyayı geniş alanda tanırken yerleşik kültür dar bir alandan görmüştür. Ekonomik açıdan bakılınca, yerleşik insan daha çok oturmaya mahkûmken bozkırlar daha çok hareketli hayata tutulu yaşamışlardır. Bu hareketlilik hâkimiyeti

de peşinden getirmiştir. Yerleşik hayattaki ailesini pasif bir şekilde muhafaza etmeye çalışırken, bozkır mücadeleye alışkanlığından yazın ayrı kışın ayrı koruma yolları ile aktif kalmıştır. Otlakları, suyu silah ile korumak, hayvanların barınmasını sağlamak, çeşitli hastalıklardan korumak gibi ihtiyaçlar onların kültürünü şekillendirmiştir. Gerektiğinde kaynakları ortaklaşa kullanabilmek için diğer sürü sahipleri ile anlaşma yapmışlardır. Diğer kabileler ile iletişimde bulunmuşlardır. Yani bozkır devleti böyle doğmuştur. Bozkır kültürüne sahip kavimler sadece insan değil hayvanları da idare etme suretiyle varlıklarını korumuşlardır. Bambaşka bir kültür ve dünyaları vardır. Ziraatta bulunan kavimler devlet kurmasında yeteneksizken atlı çobanlar bu konuda gayet başarılıydılar. Bu da onları hâkimiyet kurma konusunda ön plana geçirmiştir.

HER TÜRK ASKER DOĞAR

Ulan Batur Tarih Müzesi"ndeki kesici aletler

İslamiyet öncesi devirde Türk Ordusu hakkında neler biliyoruz?

İslamiyet öncesi devirde Türk Ordusu'nun kuruluşu olarak, MÖ 209 tarihi verilmektedir. Aslında bu tarihte disiplinli bir askerî birliğin oluşumu söz konusudur. Türk tarihinin yazılı kaynaklarında en azından MÖ 2255'lere kadar götürüldüğünü düşünürsek Türk Ordusu'nun kuruluşunun başlangıcını bu tarihe bağlamakta herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bundan sonra iki bin yıl daha Mo-Tun'un 10 bin kişilik sıkı disiplinle eğitilmiş birliği kurmasına kadar, iki bin yıllık tarihi süreç söz konusudur. Bu süreçte kısa da olsa çok sayıda tarihi hadise meydana gelmiştir. Çok geniş coğrafyada Hun varlığı ve askerî faaliyeti görülmektedir. Düzenli bir askerî kuvvete sahip olunmasa nasıl söz konusu hareketler gerçekleştirilebilir ki?

Kara Kuvvetlerimizin kuruluş yıl dönümüne baktığımızda karşımıza MÖ 209 yılı karşımıza çıkıyor. Yani düzenli ve eğitimli bir orduya sahip olan Büyük Hun İmparatoru Mete Han'ın tahta çıkış tarihinin esas alındığını görüyoruz.

Türk Ordusu dünyanın en kalabalık muharip ordusu olarak bilinir. Türklerde "Her Türk asker doğar" sözü esastır

ve günümüzde hâlâ yaşamaktadır. Mete Han'ın kurduğu askerî teşkilat, ufak tefek değişikliklerle bütün Türk devletlerinde kullanılmıştır. Eli silah tutan herkes askerî eğitimden geçirilirdi. Askerler üzerlerinde kılıç, bıçak, ok ve yay taşırlardı. Mete'nin kurduğu bu teşkilat, ufak tefek değişikliklerle bütün Türk devletlerinde kullanılmıştır.

Türkler, yabancı kavimlerden olanları asla askere almazlardı. Türk Ordusu tamamen millî bir orduydu. Başbuğ'larına çok değer verir ve büyük bir sadakatle itaat ederlerdi. Bir askerin en büyük ideali cenkte ölmekti. Böylelikle ülkesine ve milletine karşı vazifesini yerine getirmiş oluyordu.

Mete Han istisnai bir askerlik dehasına sahipti. Tek merkezden yönettiği ordusuyla Kore'den, neredeyse Macar Ovası'na kadar bütün bölgeye barış ve refah getirmiştir. Bu kadar Çinliyi nereye gömeceğim dediği bir savaş vardır. Tatunkfu kayıtlara geçen ilk Türk meydan savaşıdır. Savaşta 320 bin kişilik Çin Ordusu'nu İmparatorları Kao-ti ile birlikte Peteng Kalesi'nde muhasara altına aldı. Günlerce kuşatma altında kalan İmparator Kao-ti kuzey eyaletlerini Mete'ye bırakmak ve her yıl vergi vermek şartıyla sulh yapmak zorunda kaldı. Bu felaketli günleri, Çin'de hâlâ söylenen şu halk türküsü çok iyi anlatmaktadır. "Peteng Kalesi altındaki felakette yedi gün ekmek bulunmadı; asker yay çekemedi."

Ulan Batur Tarih Müzesi"ndeki kılıçlardan

Hüseyin Nihal Atsız ve Yılmaz Öztuna, daha önce 1363 olan Türk Kara Kuvvetlerimizin kuruluş tarihinin, 28 Haziran MÖ 209 olması gerektiğini belirterek, Nihal Atsız 1963 ve 1973'te, Yılmaz Öztuna da 1968'de tekliflerini yaptılar. Değerlendirilen bu teklifler incelenerek Türk Kara Kuvvetlerimizin kuruluş tarihide 28 Haziran MÖ 209 olarak düzenlenmiştir.

Düzenli ordunun eski Türklerden bugüne geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz o zaman değil mi?

Ordu kelimesi aslında MÖ Hun Devri'nden itibaren devlet başkanının bulunduğu yeri veya oturduğu şehri ifade ediyordu. Sonraları şimdiki manasını almıştır. Bugünkü anlamı ile orduya kadim Türklerde "Sü" denilirdi. "Çeriğ" kelimesi ise genellikle savaş nizamında düzenlenmiş askerî güç karşılığına geliyordu. Kumandan kelimesinin eski Türkçe karşılığı ise "Buğ"dur. Başkumandan karşılığında ise "Başbuğ kullanılırdı. Hatta bu kelime sadece erkeklerde değil kadın hükümdarlarda da kullanılmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki bozkır hayat şartları aslında kendine en uygun orduyu çıkarmıştır. Eli silah tutan herkesin asker, her askerin de her an hazır olduğu bir ordu söz konusudur. Dolayısıyla eski Türk Ordusu'nu diğer bütün yerleşik ve orman kavimlerinin ordularından ayıran temel özellikler vardır.

Bu temel özellikler nedir?

Eski Türk Ordusu ücretsiz, daimi ve süvarilerden oluşurdu. İlk Çağlarda ve Orta Çağlarda Roma'da, Bizans'ta,

Abbasi Orduları'ndan ücretli askerler varken Hazarlar haricinde Türk devletlerinde ücretli askerler yoktu. Hazarlarda da ticari faaliyetlerin ön planda tutulmasından ötürü yabancı ücretli askerler istihdam edilmiştir. Türk toplumunda eli silah tutan herkes askerdi. Bu yüzden askerliğe özel bir meslek gözüyle bakılmazdı. Kendisini, ailesini, malını, boyunu milletini korumak isteyen herkes asker gibi yetişmek mecburiyetindeydi.

Neticede bozkırların zor hayat şartlarında her Türk iyi bir savaşçı olarak yetişiyordu. Buradan hareketle aile ile birlikte ordunun İslam öncesi devirde devletin temelini teşkil ettiği kolayca ortaya çıkar. Ayrı bir sınıf olmaktan çok toplumda bütünleşmiş bir kurumdur. Belki de uçsuz bucaksız bozkırlarda ayakta kalmanın ve başarılı olmanın temel sebebi ordunun bu niteliğinde yatıyordu.

Bunların dışında orduların daimi olması da etkiliydi. Sürekli olarak her ordunun bir unsuru konumundaydı. Her an tehlikeye açık bozkır hayat şartları gereğiydi. Yapılan her türlü spor, eğlenceler, avlanmalar askerî eğitim özelliği taşıyordu. Aslında her türlü faaliyet iyi savaşçılık özellikleri kazanma üzerine kuruluydu.

Kadim Türk devletlerinde sistematik bir orduda hiyerarşi nasıldı?

Kadim Türk devletlerinde ordu 10'lu teşkilat üzerine kurulmuştu. En büyük askerî birlik olan 10 bin kişilik kuvvete 'tümen' adı veriliyordu. 1000'lere, 10'lara ayrılmış

olup başlarındaki komutanlara, "Tümen başı, bin başı, yüz başı, on başı" gibi unvanlar veriliyordu. Bu onlu sistem Türk tesirine giren yabancı topluluklarda da görülmektedir. Bütün yerleşik kavimlerde görülen hareketsiz kütle muharebesi usulüne göre yetiştirilmiş, ağır teçhizatlı orduların aksine hafif silahlı ve hareketli süvarilerden müteşekkil bozkır Türk Orduları'nın uyguladığı hızlı, ani ve şaşırtıcı hücumlara dayanan savaş sisteminde birlikler arasındaki bağlantı ancak sol ve sağ (doğu ve batı) başbuğların yüksek idaresi altında eğitilen ve onların

> "Bütün Hun devlet teşkilatı insan vücudundaki organlar arası birlik ve ahengi andırıyordu."
> Çinli vezir Cung hang-yüe

emirleri altında savaşa katılan ordunun 10'lu sisteme bağlanması, eski Türk devletlerini sosyal açıdan kabilevî kalıptan kurtararak, devlet bütünü hâline getiriyordu. Neticede devletin bütün gücü barışta ve savaşta ortak gayeler etrafında birleşiyordu. Bu durum aslında bodunlar ve boyların sıkı iş birliğinden doğduğu açıkça görülen Türk devletlerinde sağlamlık ve devamlılığı sağlıyordu.

Hocam bahsetmiş olduğunuz 10'lu sistem nasıl işliyordu?

10'lu sistemin sosyal ve idari açıdan çok önemli iki fonksiyon icra ettiği anlaşılmaktadır. Birincisi devlet güçlerinin tümünü kabile, soy ve benzeri ayrılıklara bakılmaksızın 10 sisteme bölünerek, merkezden tayin edilen kumandanlar aracılığı ile en üstte tek sevk ve idareye bağlanmasıdır. Bu durum herkesin birbirine yardımcı olduğu millet birliğini meydana getiriyordu. İkinci olarak bütün idari görev sahipleri aynı zamanda asker olduklarından, ordunun görev ciddiyeti her türlü sivil, idari birimlere yansıdığı için devlet mekanizması askerî disiplin içinde çalışıyordu. Böylece eski Türk devletinin askerî karakteri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Türklerde neden asker (ordu) millet denildiği de anlaşılmaktadır. Eski Türk topluluğu iki temel unsura dayanıyordu. Biri aile diğeri ordu-devlet denilen kurum da bunun teşkilatlanmış hâliydi.

Eski Türklerde bir askerin yetişmesine katkı sağlayan unsurlar nelerdi?

Türk Orduları saldırı durumuna göre eğitilmekte ve düzenlenmekteydi. Eğitimler, genellikle canlı ve hareketli hedefler üzerinde gerçekleştirilirdi. Yarışlar (at ve ok) ve çeşitli sportif faaliyetler (cirit oynama, gülle alına, güreş, kaya ve sair) savaş eğitimi için birer vasıta olarak kullanılmaktaydı. Binlerce av hayvanının vurulması ile sonuçlanan sürek avlan, adeta bir savaş tatbikat şeklinde cereyan etmekteydi. Bu faaliyete hemen hemen bütün ordu birlikleri katılmaktaydı. Çin kaynaklarının ifadesine göre MÖ 62 yılında Hun hükümdarının yönetiminde düzenlenen böyle bir sürek avına 100 bin atlı birden katılmıştır. Eski Türk askerî eğitimi emre itaat, anında karar verme ve gösterilen hedefi vurma gibi bugün de geçerli temel ilkelere dayanmaktaydı.

Tarihi kaynaklarda kayıtlı ilk askerlik eğitimi MÖ 209 yılında Motun tarafından verilmiştir.

Tarihi kaynaklarda kayıtlı ilk askerlik eğitimi MÖ 209 yılında Motun tarafından verilmiştir.

Mete'nin askerî eğitimde dikkat ettiği hususlar neydi?

Aslında ben bunları üç maddede özetleyebilirim.

-Verilen emre itaat

-Süratli ve isabetli karar verme

-Hedefi vurmada tam isabet

Bazı kaynaklarda Türk Ordusu'nun sayısı anlatılırken sayı yerine sadece iyi süvari tabiri kullanılır. Bunun sebebi nedir?

Süvarilerden kurulu olmak kadim Türk Ordusu'nun bir başka özelliğidir. Yaya birliklerinin sayısı bu dönemde azdı. Bazen kaynaklarda Türk Ordusu'nun sayısı anlatılırken asker sayısı yerine sadece "İyi Süvari" tabiri kullanılıyordu. Diğer topluluklarda ise ordular piyade olarak tanzim edilmiş olup, süvarilik onlarda Türk tesiri ile girmiştir. Bu özelliği, kadim Türk Ordusu'nu diğer ordulardan tamamen farklı kılmıştır.

Tabii bir de vurgulamak lazım. Bozkırda yaşayan Türkler atsız düşünülemez. Öyle değil mi hocam?

Elbette, Kaşgarlı Mahmud *Divanu Lugat'it-Türk* adlı eserinde "At Türk'ün kanadıdır" diye ifade eder. Bozkırlarda yaşayan Türkler atsız düşünülemez. Atın sağladığı sürat sayesinde her zaman bilinmeyen ufuklara doğru göç edebilmişlerdir. İslam Öncesi Türk topluluklarında ekonominin esasını hayvancılık oluşturuyordu. Hayvancılıkta insanlık tarihinde son derece değerli bir hayvan olan at başta gelirdi. Daha sonra tartışmasız bir şekilde koyun önemliydi. Keçi, sığır, deve (bazı yüksek yaylalarda yak (Tibet Öküzü)) diğer hayvanlar da vardı. At, koyun, keçi, sığır ve deve yaşamın devamı konusunda hayati öneme sahipti. En Eski Türk kültürü kabul edilen Afanasyevo'da at ve koyun kemikleri birlikte bulunmuştur. Bozkır hayatının ilk devirlerinden itibaren at ve

koyunun Türklerin hayatında yer aldığını gösterir. Nitekim atın ilk defa Kuzey Kazakistan'da (Botay kültürü) evcilleştirildiği bilinmektedir. At ve koyun Afanasyevo ve Andronovo'dan Türk göçleriyle beraber Orta Asya'nın diğer bölgelerine yayılmıştır.

Eski Türkler, hayvancılıktan bol miktarda et elde ettikleri için temel besin gıdaları etti. Bunda da koyun ve at eti başta gelirdi. Eti uzun süre saklamak için konserve yapmasını bulmuş ve geliştirmişlerdi. At sütünden yapılan kımız adlı içki dünyaca meşhurdur. Koyun sütünden yapılan yoğurt ve onun kurutulmuş hâli kurut çok değerlidir. Yahni ve tutmaç en bilinen Türk yemekleriydi. Buğday ve darıdan yapılan begni adlı içki türü de çağlar boyu kullanılmıştır. Sebzeyi fazla tercih etmezlerdi. Sütlü darı, yoğurt, peynir başka makbul yiyeceklerdir. Uygurlar yerleşik hayata geçtikten sonra başta üzüm ve diğer meyveleri yetiştirmeye başladılar. Şarap, pekmez gibi diğer içecekleri de ürettiler.

Kullandıkları araç gereçler de bozkır şartlarına göre günümüzdekinden elbette daha farklıydı.

Daha önce de ifade ettiğim gibi daha hafif ve kullanışlı aletler ön plandaydı. Savaş aletleri bakımından kadim Türk Ordusu, diğer milletlerden farklıydı. Özellikle süvari ve süvarilik üzerine kurulu olduğunu söylediğimiz ordunun temel dayanağı at olmuştur.

Türklerin atı çok iyi eğitmeleri ve savaş alanlarında kullanmaları askerî faaliyetlere yön veriyordu. Aslında çok iri olmayan Türk atı kaba kıllıdır. Arap atları gibi gösterişli değildir. Son derece dayanıklı, çevik ve süratlidir. Türkler bütün işlerini atlar vasıtasıyla yapıyorlardı. Kaşgarlı Mahmud'un ifadesiyle, kuş için kanat ne ise Türk

için de at oydu. Bundan dolayı her çadırın önünde daima koşumlu bir at hazır bulunmaktaydı.

Atı ilk evcilleştiren ve savaş alanında kullanan kavim Türklerdir. Komşularına, özellikle Çinlilere süvari tekniği Türklerden geçmiştir. MÖ 307 yılında yaptıkları bir reformla hareket kabiliyeti az, ağır savaş arabalarını hizmetten kaldırarak, Hunlarınki gibi hafif süvari birlikleri oluşturmuşlardır.

Esasında bozkır Türk ekonomisinin temelini, yüksek ovalar ve yaylalarla kaplı bozkır coğrafyasının iklim şartları icabı, çobanlık ve besleyicilik teşkil ediyordu. Koyun ile birlikte at her zaman ön plandaydı. Tarihi MÖ 2500'lere giden Güney Sibirya'daki Afanasyevo kültüründe at ve koyun kemikleri birlikte görülmektedir. Yetişkin atlara at, yund, göçüt gibi adlar verilirdi. Bunlar arasında günümüzde dahi en yaygın kullanılanı attır. Yavrusuna 'kulan', iki yaşından itibaren 'tay', üç yaşından itibaren 'kısrak', erkek ise at denilmekteydi. Ayrıca erkek hayvana aygır (adgır) da denmekteydi. At binmek için, aygır da kısrakların çiftleşmesi için kullanılırdı. Binek olarak seçilen hayvanlar, daha dayanıklı hâle gelmesi için iğdiş edilmekteydi. At sürüsüne ise 'yılı' adı verilirdi.

Binit ve savaş aracı olarak kullanılan atların dışında sürülerdeki hayvanların özel bakımı yoktu. At ayrıca eski Türk ekonomisinde önemli bir ihraç malı hâlinde görülmektedir. Renklerine göre de atlar sınıflandırılırdı. Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lugat-it Türk*'te renklerine bakarak on beşten fazla at çeşidinden bahsetmektedir.

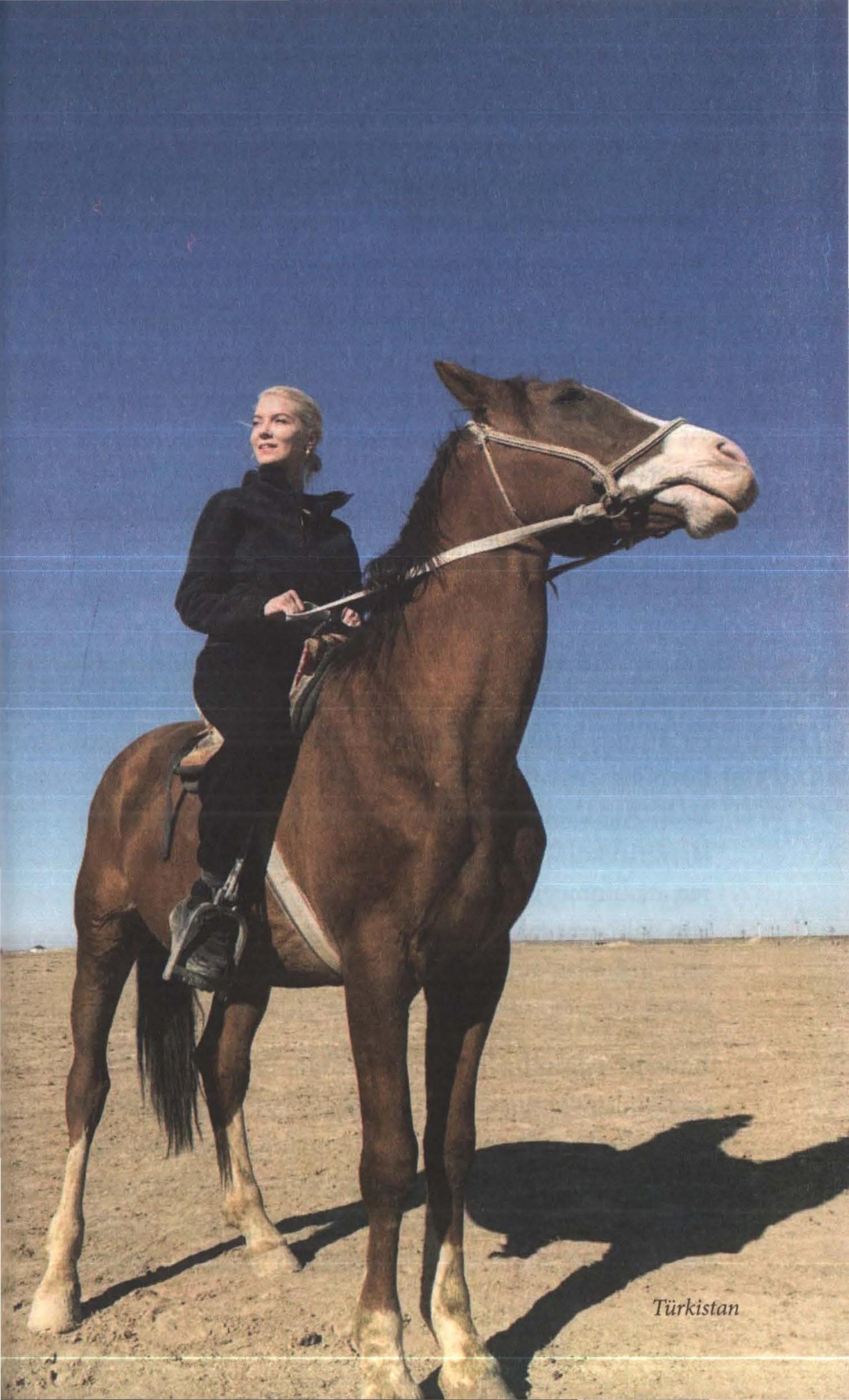
Peki bu bahsedilen atların cinsi neydi?

Orta Asya bozkırlarında en eski zamanlardan beri iki cins atın yetiştiği bilinmekteydi. Bunlardan birinci cins 'taki', ikinci cins de 'tarpan' adıyla tanınmaktaydı. Selçukluların Orta Doğu'ya gelmelerinden sonra bu atlar Türkmen atı adıyla anılmaya başlamıştır.

Türk atının en belli başlı özelliği ufak yapılı, orta boylu (140 cm), uzun, ince bacaklı, mağrur başlı olmasıydı. Küçük kulaklı, geniş alınlı, parlak gözlü, uzun ve sık yeleli, göğsü sağrısı ve arka bacakları çok kuvvetliydi. Genellikle dört nala koşmakta ayakta dinlenmekte, soğuğa sıcağa, yağmura ve rüzgâra son derece dayanıklıydı.

Binit ve savaş aracı olacak atın seçimi henüz bir yaşında iken yapılırdı. Hayvanları çok iyi tanıyan Türkler taylarda bazı özellikler arıyorlardı. Mesela bu tayların dahil oldukları sürüden ayrı otlaması, sürü hareket hâlinde iken, sürünün başında sağında solunda yürümesi, yürüyüş sırasında daima başını yukarıda tutması lazım geliyordu. Zayıf ve hastalıklı değil semiz sağlıklı, ayağının çabuk olmaması gerekiyordu. Bu özelliklere sahip atlar seçilerek sıkı bir eğitime tabi tutularak yetiştirilirdi. Üç yaşından sonra at hâline gelen tayların eğitimi beş yaşına kadar devam etmekteydi.

Atların beslenmesi için en iyi yiyecek arpaydı. Dolayısıyla Türkler bol miktarda arpa ekerlerdi. Arpanın tanesi sütlenmeye başlayınca, taze ekin seher vakti biçilip, gölge bir yerde muhafaza edilmekteydi. Geceleri nemlenerek

Türkistan

yumuşayan taze ekinler, buradan parça parça alınıp atlara verilmekteydi.

Bir başka önemli yiyecek maddesi de taze ot ve yonca (yonnça/yorıngça) idi. Kış aylarında kepekle-samanın karıştırılması suretiyle elde edilen 'aşbar' denilen yiyecek de vardı.

At binicisine son derece yüksek hareket yeteneği, sürat ve manevra üstünlüğü sağlıyordu. Türklerin büyük devletler kurarak geniş sahalara ve birçok kavme hükmedebilmeleri at sayesinde mümkün olabiliyordu. Türklerde devlet at üzerinde kurulmakta ve at üzerinde yönetilmekteydi. Avrupa Hunları hakkında Bizanslıların tuttuğu kayıt ilginçtir: "Atlarına adeta yapışmış gibi binen Hunlar, tabii ihtiyaçlarını gidermek için dahi atlarından inmezlerdi. At sırtında alışveriş yaparlar, yerler içerler; hatta atın ince boynuna sarılarak uyuyabilirler ve güzel rüyalar görürlerdi. At sırtında istişare etmek suretiyle önemli kararlar verirlerdi." Çocuklar daha küçük yaşlarından itibaren ata binmeyi öğrenirlerdi. Üç-dört yaşındaki çocuklar için dahi eyer takımları vardı. Daha da önemlisi annesinin yardımından yeni kurtularak ayakta duran bir Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş at bulunurdu.

Binicilik eğitimine koyunun sırtında başlayan bir Hun çocuğu, mükemmel bir atlı savaşçı olarak yetiştirilmektedir. Komşu ülkelerin tarihçileri, Türk askerlerini korkunç savaşçılar olarak tanımlamışlardır. Batılı kaynaklar yeni yeni ayakta durabilen bir Hun çocuğunun yanında eyerli bir atın hazır bulundurulduğunu yazmaktadır. Buna

göre Hunlar at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At başka kavmi sırtında taşıdığı hâlde Hun at üstünde ikamet eder.

Eski çağlardan beri uzak doğuda en iyi at terbiyecileri olan Asya Hunları, kimsenin dokunamadığı yabani atları yakalayıp evcilleştiriyorlardı. Atın sütünden elde edilen kımız, bozkırlıların en önemli içeceğiydi.

At, otçullar arasında kas gücü en fazla olan, ağır şartlara ve iklim koşullarına en dayanıklı hayvandır. Atın evcilleştirilmesi sayesinde insanlık sürat olgusuyla tanışmıştır. Uzak mesafelerin kısa sürede kat edilmesiyle de insanlar, dünyayı başka türlü anlamaya başlamışlardır. Yönetim, sınır, toprak gibi kavramların anlamı açısından dar alanlar aşılmıştır. Neticede atı evcilleştirip ona binenler, bunu yapamayanlara karşı hep üstünlük sağlamışlardır.

Medeniyetin ortaya çıkışındaki kültür çevreleri teorisinde 12 kültür çevresinden söz edilir. Bunlardan biri de çobanlık (cycles pastoral) kültür çevresidir. Buna göre, hayvan besiciliğine geçen bozkır topluluklarının atı evcilleştirip beslemesiyle savaşçı çoban kültürü ortaya çıkmıştır. İşte Türklerin ilk kültürü budur. Atın en iyi yetişebileceği ortam da bu çevredir.

MÖ 3 binlere kadar giden arkeolojik çalışmalar ve tarihi araştırmalar, Ural Dağları ile Altay Dağlarının arasındaki sahayı önemle işaret etmektedir. Çünkü atın evcilleştirilip binek hayvanı olarak kullanılması bu sahada ortaya çıkmıştır. Andronovo kültürünün yayılma alanı

atın evcilleştirilmesiyle doğrudan ilgilidir. Bozkırların, yabani atların beslenerek hayat alanı bulmasına ve at yetiştiriciliği yapılmasına elverişli olduğu açıktır.

Genel anlamda bozkır kültürünün ortaya çıkışında ve yayılmasında atın, bozkır kültürünün gelişmesinde ise savaş atının temel unsur olduğu anlaşılmaktadır. Atın binek hayvanına dönüşmesiyle de büyük devlet oluşturma koşullarının ortaya çıktığı görülmektedir.

Bozkır atları, özellikle savaşlarda iş görecek seri ve karmaşık hareketleri kolayca öğrenebilen hayvanlardı. Ayrıca uzun süreli mücadelelerde diğer türlere göre çok daha dayanıklıydılar. Daha MÖ'ki devirlerde, Altay Dağlarındaki kurganlarda bulunan arkeolojik malzemeden anlaşıldığına göre, Hunlar at yetiştiriciliğinde çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardı.

Eski Türkler için at her şeyden önce bir kurban hayvanıdır. Atın kurban edilecek hayvanların başında gelmesi, ona atfedilen kutsiyetle ilgilidir. Bir savaşçının en önemli yoldaşı olması ve savaşçının ölümüyle birlikte kurban edilerek onunla defnedilmesi ilginç bir durumdur. Bu uygulamaların atın sağlığında savaşçıya verdiği katkıya istinaden yapıldığı, at ile savaşçı arasındaki kader ortaklığına işaret ettiği söylenebilir.

Bu arada Asya Büyük Hun İmparatorluğu zamanında ve Gök Türklerin Çin ile yaptıkları uluslararası anlaşmalarda "beyaz at kurbanı" da ilginç bir detaydır. Beyaz atın tercih edilmesinin özel bir sebebi olduğu açıktır. Belki de anlaşmaların uzun ömürlü olmasını sağladığına inanılıyordu.

At, tahta çıkma törenlerinde de ön plandadır. Kağanlık makamına çıkılmadan önce iki aşamalı bir tören düzenlenirdi. Birinci aşamada taht adayı ata bindirilir boğazı bir ipek şerit ile sıkılarak yüzü kızarıncaya kadar beklenir, sonra bırakılarak kaç sene kağanlık yapacağı sorulurdu. Boğazı sıkıldığı için bunalan yeni kağan doğru cevap veremese de etrafındakiler onun söylediklerini çoğaltarak tekrar ederlerdi. İkinci aşamada tahta oturacak kişi önce bir keçe kilim üzerine oturtulur; sonra doğu, güney, batı ve kuzey yönlerini takip edecek şekilde 9 defa döndürülürdü.

At yarışlarının Avrasya bozkırlarının her yerinde en üst seviyede düzenlediği zaten bilinen bir konudur. Hayvan sürülerinin güdülmesinde ve sürek avlarının gerçekleştirilmesinde de at en önemli vasıtaydı.

Atın evcilleştirilmesiyle birlikte Türkler çok önemli ve faydalı bir alet olan üzengiyi icat etti. Avarların 558 yılından itibaren Avrupa'ya göç etmesiyle birlikte yanlarında götürdükleri üzengi çok önemli tarihi gelişmelere yol açmıştır. Bunlardan biri şövalyeliğin doğuşuna katkı sağlamasıdır. Yine atı yönetmek için kullanılan gem, yular, dizgin, kantarma, yükün, tin gibi gereç isimleri Türk kültürünün yayıldığı her alanda öne çıkmıştır. Ayrıca bu isimler hâlen Türk dünyasının her bölgesinde kullanılmakta, geçerliliğini korumaktadır.

Çinliler de MÖ 300'lerde Çin'e göç eden Hunlardan atın binek hayvanı olarak kullanılmasını öğrendiler. Hunlar hakkında bilgi veren önemli Çin kaynağı Shih Chi'de anlatılan K'uai-t'i (hızlı sıçrayan) belki de bilinen en eski

at türüdür. Bu isimle Hunlar ve Çinliler arasında meşhur olmuştur.

Türklerin en önemli ihraç kalemlerinden biri attır. Türkler Çin'e özellikle çok sayıda at ihraç edip karşılığında kendi ellerinde mevcut olmayan ürünler almıştır. İpek Yolu'nu MÖ 130'larda keşfeden Çinliler, Fergana'nın atlarına hayran kalmış, "cennet atları" ve "kan terleyen atlar" dedikleri bu hayvanlara sahip olmayı çok istemişlerdir. Atın önemini Çin'deki hanedan mensupları da fark etmiştir. Mesela Çin tarihinin en büyük hanedanlarından biri olan T'ang, kuruluş sürecinde (620'lerde) Kansu bölgesindeki bir harada 5 bin ata sahipti. Aradan 30 yıl geçtikten sonra aynı haradaki at sayısı 700 binlerle ifade edilmekteydi. Bu artış T'ang hanedanının bir imparatorluğa dönüşmesiyle doğrudan bağlantılıdır.

At anlattığınız gibi savaşların vazgeçilmezi. Savaşlardaki silah ve yiyecek, içecek ihtiyaçlarını nasıl karşılarlardı?

Kadim Türkler silaha tolum, silah kuşanmaya da 'tolummanmak' veya 'tolumlanmak' diyorlardı. Kadim Türk askerleri seferlerde ve savaşlarda silahlarını ve yiyeceklerini yanlarında taşırlardı. Hâlbuki başka ordular, silahlarını ve yiyeceklerini taşımak için binlerce araba kullanıyorlardı. Et ihtiyaçlarını karşılamak için de ordunun arkasından binlerce sığır sevk ediyorlardı. Bu durum ordunun hareketini son derece güçleştirerek yavaşlatıyordu. Türkler ise yiyecek ihtiyaçlarını genellikle yanlarına aldıkları et konservelerinden (kurutulmuş et) karşılamaktaydı.

Çinliler ve Avrupalı kavimler et konservesi yapmayı Türklerden öğrenmişlerdir.

Ayrıca Türklerin at binme konusunda ne kadar mahir olduğu hep anlatılır.

Türkler, at üzerinde dört nala giderken oklarını önlerinde, arkalarında ve yanlarında bulunan hedeflere isabetli şekilde atmaktaydılar. Avrupa Hunlarının çağdaşı Romalılar, Hunların başarısı ok atmak ve iyi ata binmeye bağlamışlardır. "Antik devirde hiçbir zaman at ile süvarisi arasında bu derece büyük bir uygunluğa rastlanmamıştır. Hunlar atları üzerinde sanki çivilenmiş gibi otururlar, sanki bir araya yapışmışlardır, sanki bir arada büyümüşlerdir. Romalıların gözünde onların atları çirkin fakat dayanıklıydı. Bu atlar inanılmaz iş gücüne sahip bir bozkır ırkıydı. Karların altında yiyecek bulurlardı. Daima bol sayıda atlarla hareket ederler bindikleri yorulduğunda dinlenmiş atlarla değiştirirlerdi.

At kadar ok ve yay da bizim tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Kadim Türkler ok ve yayı nasıl kullanırdı?

Kadim Türk kurganlarından çeşitli silahlar açığa çıkarılmıştır. Bunların başında uzaktan savaş silahı olan ok ve yay gelmektedir. Ok genellikle temren, ahşap çubuk ve yelek gibi kısımlardan meydana geliyordu. En eski Türk oklarının temreni kemikten yapılıyordu. Daha sonra kemiğin yerini demir almıştır. Bundan dolayı ok ucuna demirden yapılmış anlamında 'temürgen' yani 'temren'

adı verilmiştir. Ayrıca ok ucuna başak da denilmekteydi. En çok kullanılan temren üç dilimliydi. Düz, yivli veya çengelli temrenler de vardı. Bunlardan en tehlikelisi çengelli temrenlerdi. Atılan ok insanı öldürmemiş, yani yaralı bırakmışsa, okun çıkarılması sırasında çengelli temren yaralıda büyük hasar yapmaktaydı. Türklerin kesme (enli temren), 'yasıç' (yassı ve uzun) adını taşıyan temrenleri de vardı. Eğitim amacıyla yapılan temrensiz oklara 'kavla' denirdi.

Bazen temrenin üzerinde ortada birleşen delikler açılarak, hedefe giderken ses yani ıslık çıkaran oklar yapılmaktaydı. Bu oklar Osmanlı döneminde de kullanılmış olup, bunlara Çavuş Oklan adı verilmekteydi. Söz konusu oklar daha çok işaret vermek veya hedef göstermek için kullanılmaktaydı. Çavuş oklarını ilk bulan ve kendi birliklerinde İlk kullanan Büyük Hun İmparatorluğu'nun hükümdarı Motun (MÖ 209-MÖ 174)'dur.

Okun ahşap çubuğu genellikle huş (koguş) ağacından yapılırdı. Ahşap çubuğun arkasına da yelek ilave edilmekteydi. Bundan maksat okun hedefe giderken dengesinin bozulmamasını, yani dosdoğru gitmesini sağlardı. Bu tür oklara yüklüg ok denmekteydi. Oklar, sadak, okluk, kuruglug, kiş, kiş kuruglug, gibi adlarla anılan torbalarda taşınmaktaydı. Genellikle kavak çubuğundan yapılan bu sadaklar ya atın terkisine ya da savaşçının omzuna veya bel kayışına (kemer) asılmaktaydı. Okla yay aslında bir bütündü.

Obi bölgesinde yapılan kazılarda bir ok kutusunda (sadak) 30-32 ok bulunmuştur. Yine Hun devrindeki okarın uçların boylan 3, 4, 5, 6, 7, 9 cm arasında değişiyordu. Ama ortalama uzunluk 5-6 cm idi. Oku hedefe fırlatmak için kullanılan bir araç olan yay, genellikle son derece sert ve sağlam bir ağaç türü olan kayın ağacından yapılırdı. Yayın iki kısmı vardır. Biri sert ve sağlam bir ağaçtan yapılan veya boynuzdan yapılmış kavisli kısım, diğeri öküz bacaklarının sinirinden veya hayvan bağırsağından yapılmış gerilen kısmı. İkinci kısma kiriş denmekteydi. Kiriş yani sinir kısmı, kavisli ahşabın iki ucuna ağlanmak suretiyle yay meydana getirilmekteydi. Yayın üstüne sırım (ince deri parçası) veya sinir sarılmaktaydı. Bundan maksat, yayın direncini arttırmak, hem de kuruyup evsafını yitirmemesini sağlamaktı. Ayrıca esnekliğini koruması için yayın üzerine zamk da sürülmekteydi.

Ok çubuğunu arka kısmının tam ortasında gez (kez) adı verilen bir kertik bulunmaktaydı. Gez vasıtasıyla kirişe yerleştirilen ok, yayı bir elle tutmak ve diğer kirişi germek suretiyle kullanılan çift kavisli refleks yaylardı. Bu yaylarla atılan okların öldürme gücü çok yüksekti. Ok menzili yaklaşık 660- 684 m'dir.

Yay tıpkı sadak gibi omuza asılmak suretiyle taşınmaktaydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse ok ve yay Türk savaşçısının daima elinin uzanabileceği bir yerde bulunurdu. Herkesin her an savaşa hazır olduğu bir toplumda, bu durum kendini daima güvende hissetmesini sağlıyordu.

Kurganların içinden başka hangi savaş aletleri çıktı?

Eski Türk kurganlarında kılıç, meç (kısa kılıç), mızrak (kargı, süngüg), kısa mızrak (kaçut, bıçak, hançer bügde/bükte), gürz (topuz), kamçı (berge) ve kement (ukruk) gibi çeşitli yakından savaş silahları bulunmuştur. Bunlardan kılıç, Türk savaşçısının en çok kullandığı silahtı. Türk kılıçlarının kabzaya yakın kısmı düz, uca yakın kısmı ise hafif kavisliydi. Bu rastgele verilen bir eğrilik olmayıp, savaşçının vurduğu darbede bütün gücü burada toplardı. Bu durumdan dolayı Türk kılıcının darbe özelliği çok yüksekti.

Türk savaşçılarının çeşitli savunma silahları da vardı. Bunların başında kalkan (tura), zırh (yarık) ve toiga (tulga, yaşuk/aşuk) geliyordu. Kalkan genellikle deri, ahşap ve demir gibi silah darbelerine dayanıklı maddelerden yapılmaktaydı. Zırh ve tolga ise deri ve çeşitli madenlerden imal edilirdi. Türkler iki çeşit zırh kullanmaktaydılar. Bunlardan bir kübe yarık, diğeri say yarık adıyla anılmaktaydı. Kübe yarık bütün vücudu örten zırhtı. Say yarık ise sadece demir göğüslükten ibaretti.

Demir madeninin ustalıkla kullanımı Türk tarihinin dönüm noktalarından biridir diyebilir miyiz?

Demir ile kolayca yayılmışlar, yerleşik üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Demir, diğer madenlerden daha değerlidir; çünkü daha dayanıklıdır. Gerçek demir çağı demirin işlenip alet yapılması ile başlar. Bu da Altaylar

dönemine tekabül eder. Onların bölgesinden yüksek ölçüde demir vardır. Ayrıca demir eritme ocakları da mevcuttur. Demir madeninin varlığı bir çağın açılması için önemlidir ve bunun varlığı Türkler tarafından fark edilmiştir. Türklerin geniş sahalara hükmedebilmeleri için sürati ile demirin vurucu silah olarak demiri kullanmalarıdır. Atın sürati ile demirin vurucu gücü bozkır kültürüne sahip Türkler tarafından kullanılmıştır. Andronovo bölgesi, demirin bulunduğu bölge olarak kabul edilir. Arkeolojik kaynaklar da bunu gösterir. Demir bundan sonra dünyaya yayılmıştır.

Türklerin kullandıkları taktiklerin başarılı olduğu aşikâr. Bunun dışında savunmada veya taarruzlarda kullandıkları taktikler nelerdi?

Eski Türk savaşlarının bazı ortak özellikleri vardı: Yıldırma ve yıpratma, sahte geri çekilme, pusuya düşürme ve imha.

Türkler savaşa önce düşmanın maneviyatını bozmakla başlıyorlardı. Bu konuda en çok başvurdukları yöntem korkutmaktı. Çünkü savaşın gidişi ve sonucu üzerinde korkunun çok büyük etkisi vardı. Her şeyden önce korku, düşünceyi ve hareketi bozmakta, iradeyi zayıflatmakta, azmi ve cesareti kırmakta ve savunma gücünü azaltmaktaydı. Korkunun insan üzerindeki bu gücünü ve etkisini çok iyi bilen Türkler, amaçlarına ulaşmak için korkutmayı ustalıkla kullanıyorlardı. Bunun için onlar daha sefere çıkmadan önce kendileri hakkında psikolojik harekat

yapmak suretiyle düşmanlarının arasına büyük korku salıyorlardı. Bu faaliyet, düşmanla karşılaşıp yüz yüze gelince daha başka şekillerde devam ediyordu. Mesela onlar, küçük gruplar hâlinde beklenmedik zaman ve yerlerde yaptıkları sürpriz saldırılarla bir taraftan düşmana maddi kayıplar verdiriyorlar, diğer taraftan yeri göğü inleten korkunç naralar atarak, tüyler ürperten çığlıklar çıkararak ve ağır tehditler savurarak, düşmanın moralini çökertmeye çalışıyorlardı.

Türkler savaşın yıldırma ve yıpratma safhasında daima uzaktan savaşmayı tercih ediyorlardı. Bu hiç şüphesiz akıllıca bir davranıştı. Çünkü Türkler uzaktan savaşta bir taraftan ağır kayıplar verdirirken diğer taraftan kendileri için kan kaybını büyük ölçüde azaltıyorlardı. Türklerin uzaktan savaş için kullandıkları yegâne silah, çok uzak mesafelere isabetli attıkları ok idi. Onlar, atların üzerinde adeta uçar gibi süratli bir şekilde saldırırlarken bütün okları düşman üzerine boşaltmaktaydılar. Bu hareket düşman ordusunu maddeten ve manen çökertinceye kadar devam ederdi. Öte yandan Türk birliklerinin yaptıkları keşif seferleri ve akınlar da bir bakıma düşmanın gözünü yıldırmak ve yıpratmak amacını güdüyordu. Türkler, özellikle gözlerine kestirdikleri ülke üzerine büyük bir fetih hareketine girişinden önce birçok defa keşif seferi ve akın yapmaktaydılar. Bu arada küçük akıncı birlikleri düşmanın yığmak merkezlerine, önemli yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolama yüzlerce baskın düzenlemekteydiler. Bu baskınlar düşmanı takatsiz düşürünceye kadar devam ederdi.

Türk savaşçıları oklarını boşaltıp düşman ile yüz yüze gelince, mızrak, gürz ve kılıç gibi yakından savaş silahlarını kullanıyorlardı. Böylece taraflar arasında kanlı bir boğuşma başlıyordu. Fakat, yüz yüze çarpışma çok uzun sürmüyordu. Bu arada Türk komutanları düşmanın savaş gücünü ölçüyorlardı. Eğer Türk komutanları bu ilk yüz yüze çarpışmada baş edemeyecekleri bir kuvvetle karşılaştıklarında anlamışlarsa birliklerine süratle geri çekilme emrini veriyorlardı. Bundan amaç düşmanı saflarının bozulmasına ve emir komutanın yitirilmesine sebep oluyordu. Sahte geri çekilme büyük bir sürat içinde gerçekleşiyordu. Bu arada Türk savaşçıları, tıpkı saldırıda olduğu gibi, atların üzerinde geri dönüp okla aynı isabetle atarak arkalarından gelen düşmana kayıplar verdiriyorlardı. Bu durum pusunun kurulduğu yere kadar devam ediyordu.

Pusu, Türk savaş sisteminin son safhasıydı. Pusu kurulacak yer önceden belirlenmekteydi. Pusu yeri içi genellikle iki tarafı dağlık derin vadiler ile ormanlık, bataklık, çöl ve uçurum kenarları gibi belirli özellikleri olan arazi parçaları seçilmekteydi. Savaştan önce bazı birlikler burada pusuya yatmaktaydı. Sahte geri çekilme ile pusu yerine çekilen düşman, burada kıskaç veya çember içine alınmaktaydı. Bundan sonra düşman birkaç saat içinde tamamen imha ediliyordu.

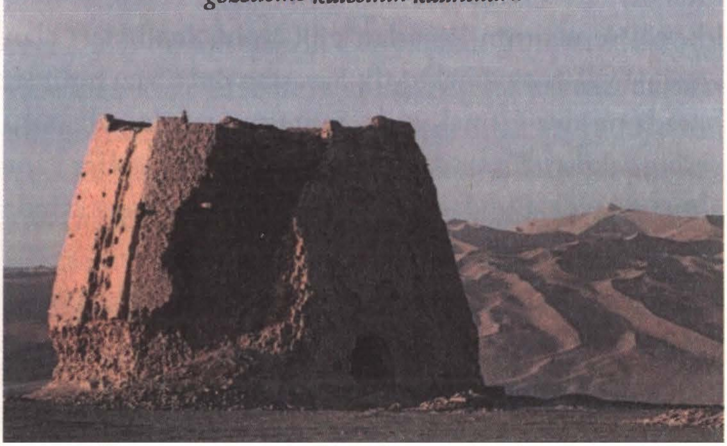
Bir Çin kaynağı: "Türkleri üstün kılan atlıları ve okçularıdır. Kendilerine uygun gelirse şiddetle saldırırlar, tehlikede olduklarını sezerlerse rüzgar gibi kaçarlar, şimşek gibi kaybolurlar."

Düşmana karşı ne gibi önlemler alınırdı? İstihbarî faaliyetler nasıl yürütülürdü?

Bozkırlarda sık görülen baskın savaşlarının temeli sağlam bilgiye dayalı istihbarattı. Özellikle düşmanın hareketlerini yakından takip etmek gerekiyordu. Bunu gerçekleştiren kişilere Tonyukuk Yazıtı'nda açıkça belirtildiği üzere "körüg" deniyordu. Bu kelimenin kökü de görmek fiiline dayanıyordu. Görücü ya da izleyici gibi bir manası vardır.

Savaş zamanında düşman ordusunun durumunu öğrenmek için bir keşif kolu gönderilirdi. Bu keşif koluna yelme denirdi. Karahanlılarda ise 'tutgak' adı verilirdi. Yine Karahanlılarda İslam öncesini dev olarak görülen birlikler vardı. Onlarda öncü birliklere "yezek" adı verilirdi. Gece düşmanın ordugâhına baskın yapan birliğe ise akıncı denirdi. Ordugâhı koruyan nöbetçiler 'sakçı'

Batı Çin, Gansu Eyaleti'ndeki Dunhuang yakınlarındaki eski bir gözetleme kulesinin kalıntıları.

olarak adlandırılırdı. Sakçılar düşman casuslarının sızmasına ve sabotaj faaliyetlerine karşı "im" yani parola kullanırlardı. Parolayı bilmeyen kimse öldürülürdü.

Düşmanlarının baskın hareketlerine karşı son derece dikkatli olan kadim Türkler, düşman faaliyetlerini önceden öğrenebilmek için gözetleme kuleleri yapmışlardı. Bunlara da kargu denirdi. Aynı kulelere küzet, içindeki nöbetçilere de küzetçi (közetdeçi/ közetküçi) adı da veriliyordu. Gözetleme kulelerinin yerleri genellikle çevreye hâkim tepelerden seçilmekteydi. Kaşgarlı Mahmud'un ifadesine göre gözetleme kuleleri minare biçiminde yapılmıştı. Düşmanın durumu, kulelerde yakılan ateşler (gece) ve ateşlerden çıkan dumanlar (gündüz) vasıtasıyla haber veriliyordu. Gündüz dumanların 170 km mesafeden görülebildiği, günümüzde uygulamalı tespitlerden anlaşılmıştır.

İstihbaratın önemini şunlarla ifade etsek daha iyi anlaşılabilir aslında. Bozkır Türk coğrafyasına gelen Çinli casusların en önemli görevi hangi Türk boyunun ne kadar asker sayısına sahip olduğunu öğrenmekti. Mesela 581 yılında Gök Türk ülkesine gelen Çinli diplomat Ch'ang Sun-sheng, Işbara Kaganla birlikte çıktığı sürek avlarında ülkenin coğrafi yapısını öğrendiği gibi hangi boyun nerede yaşadığını ve ne kadar asker çıkardığını öğrenmiş, ülkesine döndüğünde Suei hanedanı imparatoru Wen'a durumu rapor etmişti. Türklerin askerî yapısını çözen Çinliler, kısa süre içinde Kore'den Karadeniz'e kadar geniş sahada hâkim olan Gök Türk Devleti'ni kısa süre içerisine bölmeyi başarmışlardı. Bu örnekte de olduğu gibi istihbarat çalışmaları oldukça önemlidir.

Türklerin yabancılar üzerindeki etkisinden bahseder misiniz?

Türk Ordusu yabancı milletler tarafından ilk taklit edilen bozkır kurumu olmuştur. Çin Ordusu okçu süvariler teşkili yolu ile Türk usulünde düzenlemek ve donatmak teşebbüsü MÖ 318 yılında Çin'de başlamıştır. Bu tarihte yapılan anlaşmaya esnasında Hunlara karşı askerî gücünü takviye etmek-ihtiyacı duyan Chao (Şan-şi) devleti hükümdarı Wu-ling (MÖ 325-298), kendisi de Hun tarzında giyinerek Hun tarzında bir ordu kurmuştur. Daha sonra Ch'i hanedanının imparatoru Shih-huang-ti (MÖ 247-210) de aynı usulü devam ettirmiştir. Han hanedanı imparatoru Wu-ti (MÖ 141-87)'nin kumandanı Ho Ch'ü-ping, uzun çalışına ve eğitimlerden sonra nihayet Hun tarzında 140 bin kişilik bir süvari kuvveti çıkarmış, Çin tarihte ilk defa bu ordu sayesinde büyük bir devlet olabilmiştir. Dolayısıyla Ho Ch'ü-ping, Turan taktiğini uygulayan ilk yabancı kumandan olarak bilinmektedir. Atlı birlikler yabancılar tarafından örnek alınırken aynı zamanda Bozkır Türk elbisesi olan ceket, pantolon, Hun başlığı ve çizme de Çin'e girdi. Sürek avları da orada göründü ve bu ıslahat ve taklitler Gök Türk çağında da devam etti.

Orta Doğu ve batıya gelince, buralarda yay-ok kullanan süvari birlikleri teşkil etmek ile silah ve savaş teçhizatını bozkır sistemine uydurmak girişimlerini adını takip etmek mümkündür. Bu yönde ilk reform hareketi Kyros'un gayreti ile Pers Ordusu'nda görülmüş, bunu büyük Doğu seferinde İran'ın kuzeydoğu bölgesinde Turanlı

topluluklarla karşılaşan Büyük İskender {MÖ 323)'in Makedonya Ordusu'nda giriştiği reform takip etmiştir.

Hocam sohbetimiz esnasında değindiniz ama biraz daha açmak istiyorum. Türklerde hukuk anlayışı nasıl işliyordu?

Gök Türk Devleti'nde yüksek devlet mahkemesine "yargu" denirdi. Yine kaynaklar araştırıldığında, Gök Türk Devleti'nde bir adliye (könilik) müessesesi olduğunu anlıyoruz. Yarguların vazifeleri töreyi ve örfi hukuku uygulamaktı. Ünlü Gök Türk devlet adamı Tonyukuk, mahkeme başkanlığı, yani yarganlık yapmıştı.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Gök Türk ülkesinde cari cezai hükümler şunlardı.

- Zina yapan evlilerin cezası, idam.
- Adam öldürme, idam.
- Soygun yapan, bağlı at çalan, idam.
- Genç kızları aldatanlar ağır bir şekilde mal ile tazminat ödemek zorunda bırakıldıktan sonra, o kızla mutlaka evlenmesi gerekirdi.
- Adam yaralayanlar, yaranın derecesine göre mal mülk ödemek suretiyle suçlarını tazmin ederlerdi.
- At ve koyun çalanlar on katından fazlasını ödemeye mahkûm edilirdi.
- Diğer hafif suçlar 10 günü geçmemek üzere cezalandırılırdı.

- Vatana ihanet edenler, ordudan kaçanlar ölüme mahkûm edilirdi.

Ceza işlemleri herkese hiçbir fark gözetmeksizin aynen uygulanırdı.

Gök Türk Devleti'nde kulluğun ve köleliğin olmadığı çok açıktır. Yani insanların hepsi hürdü. Kadınların da toplumda önemli yerleri vardı. Devlet yönetiminde hatunların da söz sahibi olduğunu 585 ve 615 yıllarına ait vesikalardan anlıyoruz. 585 yılında Çin elçilerinin karşılanmasında kağanın etkilenip Çin vassalı olduğunu kabul etmesinde ve 615 yılında Yen-men'da Çin imparatorunu kuşatan Shih-pi (şi-bi) Kağanın kuşatmayı kaldırmasında yalan söyleyerek kağanı etkilemede çok önemli menfi rol oynamışlardı. Yine kitabelerde mevcut, Bilge Kağan'ın annesi hakkında övgü dolu sözleri ve onu bir tanrıçaya benzetmiş olması kadına Gök Türkler tarafından verilen önemi gösteren çok kıymetli bir vesikadır. "Gelinlik kızın cariye oldu" ibaresi de kadınların yüksek bir yeri olduğu ve cariye durumuna düşmesinin çok utanç ve acı verici olduğunun belirtilmesi de kadına Gök Türklerin verdiği değeri gösteren çok değerli bilgilerdir. Bunun, cariyeliğin hiç hoş olmadığını, aksine aşağılayıcı bir durum olduğunu göstermesi de kültür tarihimiz açısından dikkate değerdir. Zaten, yazıtlardaki cariye anlamına gelen küng (kün) kelimesi aslen Çincedir (ch'üen).

Bir erkek bir kızı sevdiğinde akrabalarından birini kızın ailesine göndererek teklifte bulunurdu. Ölen babaların,

amcaların, erkek kardeşlerin eşleriyle evlenme (leviratüs) vardı. Bu şekilde, ortada kalan eşlerin zor duruma düşmeleri önlenirdi. Bir başka ifade ile ailenin bütünlüğü korunmaya çalışılırdı. Dışarıdan evlenme (egzogami) vardı.

Sohbetimizin sonuna geldik. Sizin nıihmardarlığınızda çok keyifli ve öğretici bir yolculuk yaptık. Bu kitapta İslamiyet öncesi Türkleri konuştuk. Bu tarihten sonra Türklerin Müslümanlığı kabulü ve İslam'ın kılıcı olarak anıldığı dönem başlıyor, daim olsun. Türk tarihinin köklü geçmişine bağımsızlık, vatan, millet, bayrak gibi ezelden sevdalarımıza bu kez dinimiz eşlik edecek. Maneviyatımızla birlikte daha da güçleneceğiz. O yüzden bu kitabın son sorusu şu olsun: Türk kimdir? Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederim hocam.

Türk, MÖ 3 binlerden itibaren ilk önce Orta Asya'da, sonra Mançurya'dan Macaristan'a Avrasya düzleminde, ayrıca Ön Asya'da yaşayan bir milletin adıdır. Günümüzde yine Doğu Avrupa, Orta Asya, Güney Sibirya, Hindistan, Afganistan, İran, Kafkasya, Anadolu, Balkanlar, Orta Doğu'nun çeşitli yerlerinde yaşarlar. Ben kendimce şöyle tanımlıyorum. Türk tarihin derinliklerinden günümüze akan çok uzun bir ırmaktır. Bu ırmağa çeşitli kollardan katılımlar olmuştur. Katılımlar gerçekleştikçe daha da büyüyen ırmak gürleşerek zamanımıza dökülür. Ancak unutulmamalıdır ki küçük ırmaklardan katılımlar oldu diye ana ırmağın adı değişmez.

Eski İran kaynaklarına göre Sır Derya (Seyhun) ötesinde yaşayan insanlara Türk denirdi. Daha sonra Arap İslam kaynakları aynı değerlendirmeyi tekrarladılar. Aslında Batı Gök Türk Kağanlığı yıkıldıktan sonra Türk adı çeşitli boy şekillenmeleri sayesinde yok olmadan Oğuz Yabgu Devleti, Selçuklu, Türkiye Selçuklu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti silsilesiyle günümüze kadar gelebilmiştir. Diğer taraftan yukarıda bahsettiğimiz alanlarda yaşayan Türk kökenli halklar da varlıklarını korumasını bilmiş, 21. yüzyıla ulaşmışlardır. Neticede Türkçenin değişik lehçelerini konuşan bir "Türk Dünyası" kavramı mevcuttur.

Türkler yaşadıkları bölgelere göre tiplerinde değişikliğe uğrasalar da dillerini ve ortak kültür kodlarını kaybetmemişlerdir. Bundan dolayı ortak Türk kültürü her zaman söz konusudur.

Aslında önce yerleşik hayatı benimseyen Türkler, toprakların yetersizliği ve iklim değişikliği yüzünden konar göçer hayata geçmişlerdir. Devam eden asırlarda kendilerine uygun gördükleri alanlarda şehir kurmaktan da geri durmamışlardır. Çok sayıda beylik, hanlık, devlet (il), imparatorluklar kurmuşlardır. Özgürlüklerine düşkünlükleri, mücadele azimleri, zor şartlara dayanıklı olmaları, savaşçılıkları, yiğitlikleri, mert oluşları ile yabancı milletlerin hafızalarında yer edinmişlerdir. Gerçekte güçlü, kuvvetli anlamına gelen Türk adı, bazı kaynaklarda güzel insan anlamına gelir.

SON SÖZ
TÜRK KİMDİR?

Türk kimdir?

el-Câhiz (766/76-870) Arap edebiyatının en meşhur şahsiyetlerindendir; halifelerin yakınında bulunmuş, saray çevresinde ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Onun Fezâ-il el-Etrâk [Türklerin Erdemleri] adlı eserinde Türkler hakkındaki izlenimlerini (askerî yetenekleri, karakterleri, kökenleri ve vatanlarına düşkünlükleri hakkındaki kanaatlerini) içeren kısımlar aşağıda verilmiştir:

Türk'ün ömrünün günlerini toplasan atı üzerinde geçen günlerinin yer üzerinde oturarak geçirdiği günlerden daha çok olduğunu görürsün. Türk'ün yorarak öldürdüğü (çatlattığı), gaza esnasında binmeyi kabul etmediği atla hiçbir Toharistan atı yola dayanamaz. Haricî ile birlikte yola çıksa, haricî henüz hafifçe hızlanmadan Türk bütün hızıyla gitmeye başlar. Türk hem çoban hem seyis hem canbaz hem baytar, hem süvaridir. Hülasa Türk başlı başına bir millettir. İnsanlar bir sarp yokuşa varınca diğerleri yoldan gittiği halde, Türk yolu bırakıp yokuş yukarı dağa tırmanır. Sonra, dağ keçisinin inemeyeceği yerlerden aşağıya sarkar. Türk'ün atının sırtında ağırlığı, yerde yürürken ayaklarının tıpırtısı yoktur. Bizden bir süvarinin önünde iken göremediğini o, arkasında iken görür. O, bizden bir süvariyi av, kendisini pars, süvariyi geyik, kendisini av köpeği yerine koyar. Allah'a yemin olsun ki, Türk, eli kolu bağlı olarak bir kuyuya atılsa mutlaka bir çaresini bulup kurtulur. Türk, ancak korkulması gerekenden korkar. Ümit edilmeyecek şeye

karşı ümit beslemez. Bir şeyi elde etmeye çalışmaktan onu kesin ümitsizlik alıkoyar. Daha çoğunu elde etmedikçe azı bırakmaz. Eğer her ikisini elde etmesi mümkünse hiçbirini feda etmez. İyi bilmediği bir şeyin hiçbir tarafını iyi bilmez. İyi bildiği hususun tamamını sağlam yapar. Her işi bizzat kendisi yapar. İçi dışı gibidir. Hiçbir netice çıkmayacak bir şeyle uğraşmaz. Uyku ile vücudunu dinlendirmese uyumaz. Bununla beraber uykusu uyanıklıkla karışıktır. Uyanıklığı esnasında uyuklamaz.

Türkler yaltaklanma, yaldızlı sözler, münafıklık, kovuculuk, yapmacık, yerme, riya, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık, bid'at nedir bilmezler. Çeşitli fikirler onları bozmamıştır. Hile-i şer'iyye ile başkalarının malını helal saymazlar. Onların tek ayıbı ve başkalarından soğutan husus, vatanlarına karşı çok iştiyak duymaları ve zaferin sevincini, birbiri peşinden vukûunu, ganimetin tadını ve çokluğunu, sahralardaki oyunlarını, çadırlardaki gezintilerini hatırladıkları ve uzun zaman boş durmakla kahramanlıklarının boşa gitmesini, aradan uzun müddet geçmekle enerjilerinin tükenmesini istemedikleri için, muhtelif memleketlerde dolaşmayı çok sevmeleri, yağmaya ve çapulculuğa düşkünlükleridir.

Türklerin kadınları erkekleri gibidir. Hayvanları kendileri gibi Türk hususiyetini taşır. İkamet etmek, bir yerde eğlenmek, uzun müddet kalmak, beklemek, az hareket etmek, az işle meşgul olmak Türklere çok ağır gelir. Zira onların bünyeleri hareket üzerine kurulmuştur. Durmaktan nasipleri yoktur. Ruhi kuvvetleri, bedenî kuvvetlerinden daha

fazladır. Onlar ateşli, hararetli, anlayışlı kimselerdir. Hatıraları çok, bakışları keskindir. Kıt geçimi âcizlik, uzun zaman bir yerde kalmayı ahmaklık, rahatlığı ayak bağı, kanaatkârlığı azimsizlik, muharebeyi terk etmenin zillet getireceğini kabul ederler.

Onlar sanat, ticaret, tıp, ziraat, geometri, meyvecilik ve ağaç yetiştirmek, binalar yapmak, kanallar açmak ve mal toplamakla meşgul olmadılar. Sadece, gaza yapmak, avcılık etmek, ata binmek, kahramanlarla çarpışmak, ganimet elde etmek, çeşitli memleketleri tanımakla meşgul olduklarından ve yaratılışları bu işler için müsait olduğundan, bunları iyice sağlamlaştırdılar, bu konularda en yüksek dereceye ulaştılar. Sanatları, ticaretleri, zevkleri, övündükleri, aralarında gündüzleri ve geceleri konuştukları harp mevzuu oldu. Böylece harp sanatında, Yunanlıların felsefe ve ilimde, Çinlilerin sanatta, bedevilerin saydığımız hususlarda, Sasanîlerin devlet ve siyasette elde ettikleri dereceyi elde ettiler.

Kaynak: **Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz,** *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri,* çev. R. Şeşen, Ankara, 1988, s. 68-82.

Kaynakça

BAŞTAV, Şerif, *Sabir Türkleri*, Belleten, S. V/17-18, Ankara 1981, s. 53-99.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2019.

DUNLOP, D. M., *Hazar Yahudi Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

El-CÂHIZ, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, Çev. R. Şeşen, Ankara, 1988.

Erken İç Asya Tarihi, Derleyen: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

GÜNDÜZ, Tufan, *Oğuz Kağan Destanı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987.

KURAT, Akdes Nimet, K*aradeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Muray Yayınları, Muray Yayınları 1992.

KURAT, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

NEİL, J.P.O (Ed), *Along the Ancient Silk Routes*, New York, 1982.

ORKUN, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1941.

ÖGEL, Bahaeddin, *Uygur Devleti'nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri*, Belleten, S. XIX/75, Ankara 1955, s. 331-376.

RASONYİ, Laszlo, *Doğu Avrupa'da Türklük*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

RASONYİ, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Bilge Kağan'ın Vasiyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021.

TAŞAĞIL, *Uygurlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021.

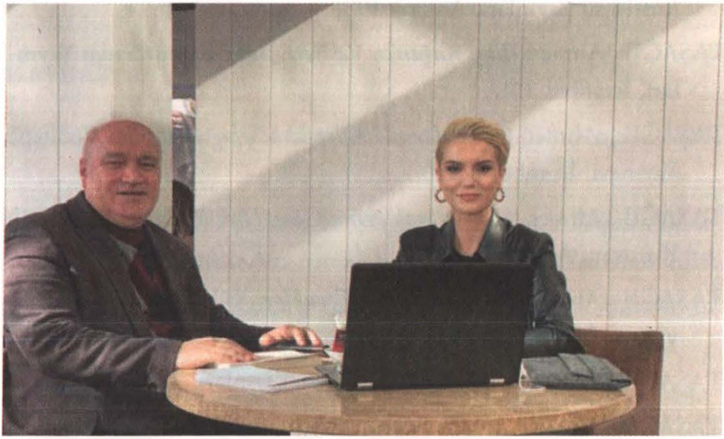
TAŞAĞIL, Ahmet, Gök-Türklerin Menşei Problemi, XVI. *Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002 Bildiriler*, C III, Ankara 2005, s. 419- 424.

TAŞAĞIL, Ahmet, Türklerde Devlet, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Bildiriler 19-21 Ekim 2017*, İstanbul 2018, s. 111-133.

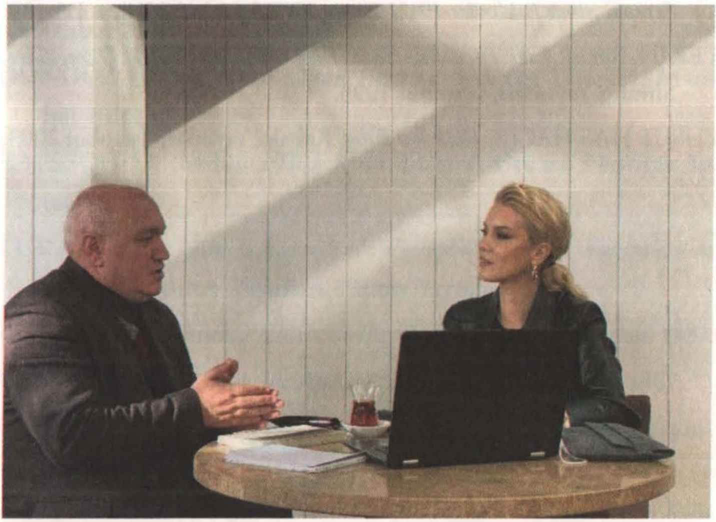
TEKİN, Şinasi, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kağıt Damgaları*, Simurg Yayınları, İstanbul 1993.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.

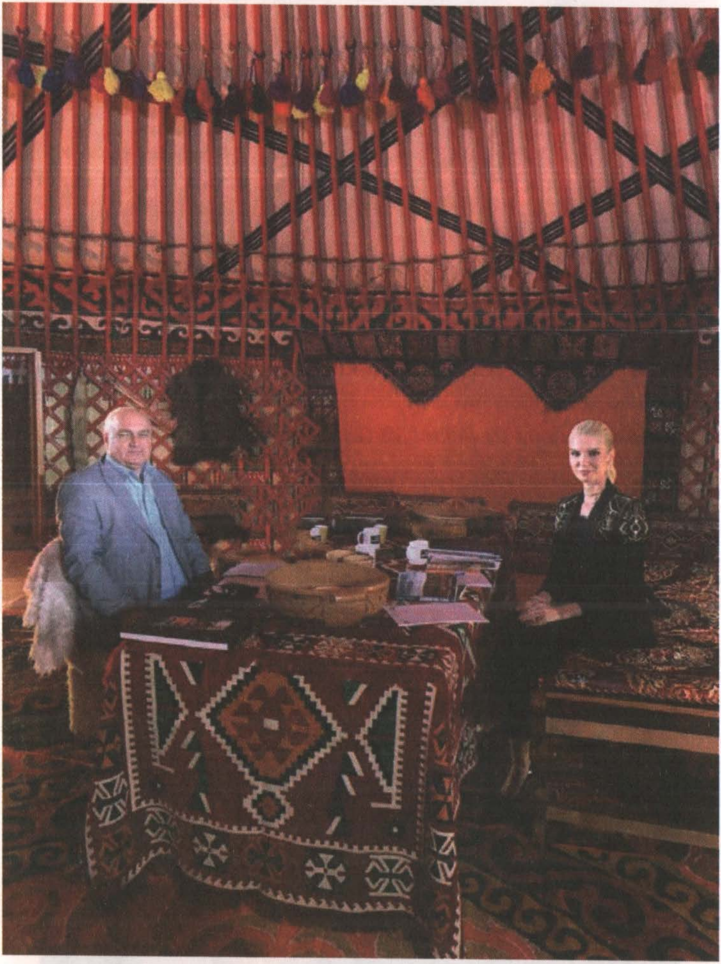
FOTOĞRAFLAR

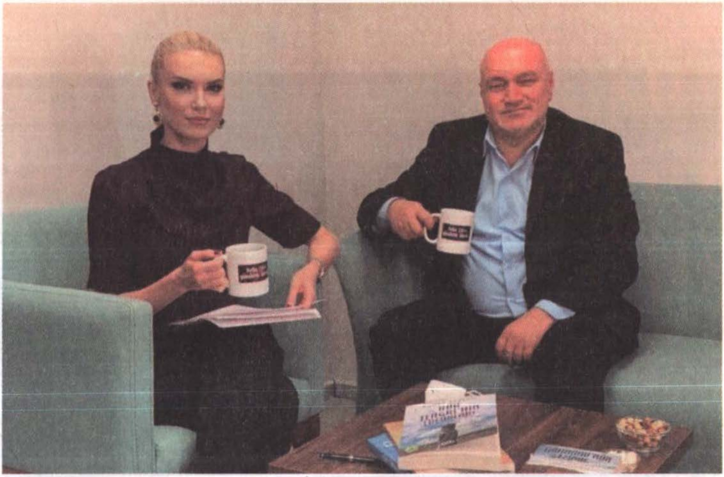

Pelin Çift, Ahmet Taşağıl *İslamiyet Öncesi Türkler* kitabına çalışırken

Pelin Çift, Ahmet Taşağıl İslamiyet Öncesi Türkler kitabına çalışırken

Ahmet Taşağıl ile Pelin Çift Gündem Ötesi programı öncesi

Ahmet Taşağıl ile Pelin Çift

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLER

Türk tarihinin şifreleri hangi boylarda saklı?

Türklerin kara kutusu Töles boylarının önemi ne?

Türk ismiyle kurulan ilk devlet Göktürkler kimlerdir? Göktürk modeli, Türk yönetimlerine nasıl referans oldu?

Bilge Kağan, Türk milletine ne vasiyet etti? Yazıtları nasıl okumak lazım?

Türk ilinin yüreği Ötüken nasıl bir yer?

Papa Roma'yı esirgemesi için Attila'ya nasıl yalvardı?

Çin sarayını yanındaki yiğitlerle bastığı anlatılan Kürşad kimdir?

Türk ordusunun kuruluşu neden Mete'ye dayandırılıyor?

Türklüğe ait kavramlar ve semboller neler?

Bu kitapta Türk adının anlamından başlayarak yaşadıkları coğrafya, boyları, kurdukları devletler, inançları, kültür dünyaları ve sosyal yapıları, devlet yönetim şekilleri, Çinliler ile ilişkileri, destanları, orduları, şehirleri ve kahramanları, İslamiyet öncesi Türklere dair merak edilenleri Pelin Çift sordu, Ahmet Taşağıl cevapladı.

yeditepeyayinevi.com
/ yeditepekitap
/ yeditepekitap
/ yeditepeyayinevi

9 786257 477918

YEDİTEPE

THG
0203327
TNT